

ST. PAWŁOWSKI

GEOGRAFJA

**DLA VI ODDZ. SZKOŁY POWSZECHNEJ
I NIŻSZEGO GIMNAZJUM**

KSIĄŻNICA-ATLAS S. A.

LWÓW, CZARNIECKIEGO 12 — WARSZAWA, N. ŚWIAT 59

poleca

E. ROMERA

POWSZECHNY ATLAS GEOGRAFICZNY

Kart. 49. Zł. 52.—.

Pierwszy i jedyny polski atlas, wykonany w całości w kraju.

ST. PAWŁOWSKI

GEOGRAFJA POLSKI

Podręcznik przeznaczony do użytku w szkołach powsz. i średnich.

8°. Str. 148. Z 65 ilustracjami. Zł. 4.—.

Podręcznik ten, przeznaczony dla 7 oddz. szkoły powszechnej i 4 klasy gimnazjów, przedstawia krajobrazy ziem polskich, a na tle znajomości krain geograficznych podaje wiadomości ogólne o ludności, stosunkach gospodarczych, ustroju i administracji Polski. Syntetyczne rozdziały zmierzają do przyswojenia uczniowi pojęcia pewnych krain naturalnych Polski. Nadto podkreśla książka, jaką rolę odgrywa w życiu gospodarczem każde województwo. Osobną uwagę i troskę poświęcił autor stronie metodycznej książki, zaopatrując ją w liczne pytania, ćwiczenia i wypracowania.

ST. PAWŁOWSKI

WYPISY GEOGRAFICZNE

Dostosowane do książki *St. Pawłowskiego: Geografia Polski*.

8°. Str. VIII + 144. Zł. 4.—.

Wypisy te różnią się od podobnych wydawnictw tem, że ustępy, w nich zawarte, łączą się ściśle z materiałem podręcznika. W ten sposób pojęte wypisy stanowią pogłębienie materiału naukowego, tem bardziej, że treść ich idzie po linii zainteresowań ucznia. Może on z nich korzystać nawet bez pomocy nauczyciela, gdyż do tekstu dołączono słowniczek wyjaśniający. Wypisy ułożono na podstawie najlepszych dzieł literatury geograficznej polskiej.

21.379

EGZEMPLARZ OKAZOWY.

STANISŁAW PAWŁOWSKI

GEOGRAFJA

KRAJE POZAEUROPEJSKIE I EUROPEJSKIE

DLA VI ODDZIAŁU SZKOŁY Powszechniej
I NIŻSZYCH KLAS GIMNAZJALNYCH

Z 43 ILUSTRACJAMI W TEKŚCIE

CBGİOŚ, ul. Twarda 51/55
tel. 0 22 69-78-773

Wa5148441

K S I A ˙ Ż N I C A - A T L A S

ZJEDNOCZONE ZAKŁADY KARTOGRAFICZNE I WYDAWNICZE

TOW. NAUCZ. SZKÓŁ ŚREDN. I WYŻSZ., SP. AKC.

LWÓW — WARSZAWA

1 9 3 0

podobnie jak przed

2.80

<http://rcin.org.pl>

GEOGRAFIJA

2081

Zakłady Graficzne Ski Akc. Książnica-Atlas we Lwowie

Rozdział I.

Australja, Nowa Zelandja, Nowa Gwinea i drobne wyspy oceanu Spokojnego, ocean Indyjski, kraje i morza bieguna połud.

Australja. Warunki geograficzne kontynentu.

1. Pokaż i nazwij na podstawie mapy fizycznej góry i niziny Australji. 2. Pokaż, jak wieją passaty w Australji i powiedz, jaką rolę odegrać mogą góry Australji w rozkładzie deszczów. 3. Skąd wypływają i jak płyną największe rzeki w Australji? 4. Pokaż pustynie w Australji. Czem je wytłumaczysz? 5. Określ położenie geograficzne kontynentu w stosunku do oblewających go oceanów i najbliższych kontynentów. 6. Porównaj Australję (na planiglobach) w przybliżeniu co do powierzchni z Europą i Afryką. 7. Opisz rozczłonkowanie wybrzeży; wymień najważniejsze zatoki i półwyspy. 8. Pokaż wielką rafę koralową wzdłuż wybrzeża wschodniego. 9. Co ci wiadomo o pierwotnej ludności Australji? 10. Do kogo należy Australja i jaka ludność tam mieszka?

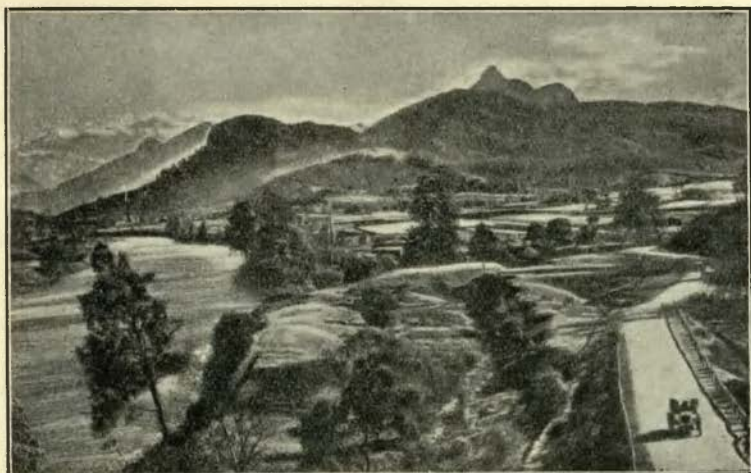
Australja dzieli się na trzy wielkie geograficzne krainy: 1) rozległą wyżynę na zachodzie, 2) nizinę w środku i 3) góry po wschodniej krawędzi kontynentu. Na owych górach zatrzymują się wiejące przez cały rok południowo-wschodnie passaty. To też wschodnie stoki gór są dobrze zroszone, podczas gdy wewnątrz kraju otrzymuje deszczów bardzo mało. Mamy tam dlatego stepy i pustynie. Połowa kontynentu jest sucha i nie posiada odpływu do morza. Więcej deszczu otrzymuje wybrzeże północne i południowo-zachodni zakątek Australji.

Australja leży na półkuli południowej, przecięta przez zwrotnik Koziorożca. Leży w wielkiem odosobnieniu od innych kontynentów. Zapomocą archipelagu wysp Sundajskich związana jest z Azją. Jest najmniejszym z kontynentów, tak co do powierzchni (8 milj. *km*²), jak i co do zaludnienia (6 milj.). Rozczłonkowanie wybrzeży jest najkorzystniejsze na południowym wschodzie. Tu leżą główne porty kraju i wyspa Tasmanja. Wzdłuż wybrzeży północno-wschodnich ciągnie się najdłuższa na ziemi (2400 *km*) rafa koralowa (t. zw. Wielka Barjera), która utrudnia okrętom dostęp do wybrzeży.

Dawna ludność Australji (czarni, brodaci Australczycy) jest prawie na wymarcu. Zepchnięta z lepszych obszarów na gorsze w północnej Australji, z trudem żyje, oddając się po dawnemu łowiectwu i rybołówstwu. Australję znali Europejczycy już w XVI wieku. Leż dopiero pod koniec XVIII stulecia zajęli ją i lepiej zbadali Anglicy. Główną przeto masę ludności Australji stanowią koloniści angielscy. Połowa tej ludności skupia się w miastach, a druga połowa żyje z rolnictwa i hodowli zwierząt domowych. Australja jest zależnem od Anglji, ale samodzielnie się rządzącem państwem (dominjum) kolonialnem. Stolicą kraju jest osobno w górach założona Canberra. Australja cierpi na brak ludzi.

Główne krajobrazy Australji.

1. Odczytaj z mapy, jak wysoko wznoszą się góry Australskie?
2. Odczytaj miasta położone na wybrzeżach południowo-wschodniej Australji i określ ich położenie; wyszukaj stolicę Canberę.
3. Pokaż rzeki, wypływające z gór Australskich.
4. Pokaż inne rzeki i jeziora w Australji. Jakie to są rzeki?
5. Odczytaj z mapy, jakie porty leżą na południowo-zachodniem i na północnem wybrzeżu Australji.
6. Którędy jedzie się z Polski do Australji?

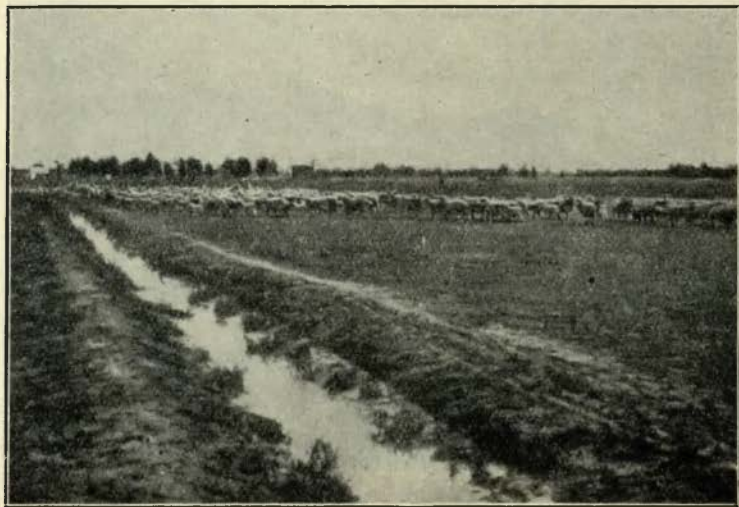
Ryc. 1. Góry Australskie w Nowej Południowej Walji.

1. Góry Australji wznoszą się w swych najwyższych pasmach zaledwie do 2240 m (ryc. 1). Najwyższą jest góra Kościuszki, nazwana tak przez Polaka Strzeleckiego, który pierwszy badał te strony. Góry są pokryte lasami. Ludność europejska osiedliła się gęsto na wybrzeżu i w owych górach (zwłaszcza w południowo-wschodniej części Australji) i uczyniła je dostępnymi. Tu leżą najstarsze kolonie angielskie i miasta, jak Melbourne (czyt. Milburn, 950.000 mieszk.), Sydney (czyt. Sidny, 1·1 milj. mieszk.), Brisbane (czyt. Brizben) i tu leży najważniejsza część Australji.

Ludność po miastach oddaje się przemysłowi i handlowi. W górach kopie się węgiel, złoto, srebro; uprawia się pszenicę i owoce, oraz hoduje bydło rogate. Tasmannja ma bardzo łagodny klimat i dostarcza wiele owoców.

2. Zachodnie stoki gór Australskich przechodzą z wolna w nizinę środkową. Przecinają ją wielkie rzeki, wypły-

Ryc. 2. Step australski sztucznie nawodniony. Zauważ trzodę owiec.

wające z gór. Nie brak tam jednak rzek, płynących tylko w porze deszczowej, czyli t. zw. rzek okresowych, oraz słonych jezior (jezioro Eyre, czyt. Iri). Kraj jest stepem, na północy nawet zrzadka porośłym drzewami (step parkowy). Ze zwierząt żyją tu: kangur, kazuar, emu, białe orły, czarne łabędzie i in. Są tu świetne tereny dla hodowli owiec, których ilość wynosi około 100 milj. sztuk. Hodowla owiec (ryc. 2) cierpi niekiedy z powodu długotrwałej posuchy. Brakowi wody radzi się zapomocą głębokich studni (artezyjskich). Klęską stepów są sprowadzone z Europy, a w nadmierny sposób rozmnożone, dzikie króliki i wróble, a nadto szarańcza. Ta część Australji dostarcza największej ilości ($\frac{1}{4}$) wełny na ziemi. Polska sprowadza wełnę australską. Oprócz tego wywozi się do Europy z Australji nieco pszenicy, mięsa (w stanie mrożonym) i owoców.

3. Wyżyna zachodnia jest w swem wnętrzu poprzerywana tu i ówdzie niskimi górami. Jest pozbawiona wody i oaz. Leży tam straszna pustynia. Dokoła pustyni kraj jest porośnięty niskorostami i suchymi krzakami. Na pustyni znane są jednak i dobywane pokłady złota (w Coolgardie czyt. Kulgardi). Południowo-zachodni zakątek Australji (str. 3), który otrzymuje deszcze w zimie i ma łagodny klimat, posiada gęstsze zaludnienie i połączony jest koleją z Australją południowo-wschodnią.

Nowa Zelandja.

1. Określ położenie geograficzne wysp Nowej Zelandji i porównaj je z położeniem W. Brytanji. 2. Wysznuj z położenia wnioski co do klimatu wysp. 3. Opisz wyspy według ich urzeźbienia. 4. Pokaż najważniejsze miasta na wyspach.

Archipelag wysp nowo-zelandzkich składa się z dwóch wielkich wysp i wielu mniejszych. Wyspy leżą w klimacie umiarkowanym półkuli południowej. Dzięki temu położeniu i wilgotnym deszczom zachodnim, mają klimat łagodny, podobny do klimatu W. Brytanji. Dlatego osiedliło się na wyspach blisko $1\frac{1}{2}$ miliona ludności angielskiej. Wyspy tworzą, podobnie jak Australja, osobne państwo kolonjalne (d o m i n j u m). Dawna ludność (Maori) żyje w małej ilości (65.000 głów).

Wyspa południowa jest po zachodniej stronie górzy-sta, po wschodniej więcej połoga. Góry (do 4000 m) pełne są lodowców, jezior i lasów. We wschodniej części kraju kwitnie natomiast chów owiec (25 milj. sztuk) i bydła, oraz rolnictwo. Z kraju wywozi się wełnę, mięso, masło, ser, skóry i t. p. produkty zwierzęce.

Wyspa północna słynie z wygasłych wulkanów, wyrzucanych wgórę wytrysków wody ciepłej, czyli gejzerów, gorących źródeł, a nawet gorących jezior. Nowa Zelandja uchodzi za klejnot mórz południowych.

Nowa Gwinea.

1. Porównaj Nową Gwineę co do wielkości z wyspami archipelagu Sundajskiego.
2. Zauważ wysokie góry na wyspie.
3. Do kogo należy Nowa Gwinea?

Nowa Gwinea jest drugą co do powierzchni (po Grenlandji) wyspą na ziemi. Przebiega przez nią wysokie pasmo górskie, mało zbadane i pokryte lasami. Mieszkają na wyspie nieliczni czarni Papuasi. Zachodnia połowa Nowej Gwinei należy do Holandji, wchodnia do Australji.

Archipelagi wysp na oceanie Spokojnym.

1. Wymień archipelagi wysp, położone na południe od równika, a między Australją i Ameryką Południową. Do jakich państw należą?
2. Rozróżnij między nimi wielkie i małe wyspy.
3. Zauważ, z jakich głębín morskich wznoszą się wyspy.
4. Pokaż miasta na wyspach.
5. Do jakich państw należą owe wyspy?
6. Co ci wiadomo o wulkanach, a co o koralowcach?

Grupy wysp, rozsiane w południowej części oceanu Spokojnego, a między Australją i Ameryką Południową, należą przeważnie do W. Brytanji lub do jej kolonij, oraz do Francji. Noszą one nazwę Oceanji. Wyspy dzielą się na wulkaniczne i koralowe. Wyspy wulkaniczne są zwykle większe i wyższe i są często otoczone rafami koralowemi, np. Nowa Kaledonja. Wyspy koralowe są niskie, np. wyspy Niskie, Towarzyskie, Cooka (czyt. Kuka) i in. Tworzą one zazwyczaj poprzerywany tu i ówdzie pierścień, zwany atolem. W środku pierścienia znajduje się płytkie morze. Wszędzie na wyspach rośnie palma kokosowa, a jej owoce są głównym artykułem wywozowym. W plantacjach uprawia się trzcinę cukrową, bawełnę, kaczuk, kakao it. p. produkty strefy gorącej. Morze dostarcza pereł. Ludność wysp zachodnich jest ciemniejsza i zbliżona pochodzeniem do ludności Australji i Nowej Gwinei.

Ludność wysp wschodnich, t. zw. Polinezyjczycy, jest jaśniejsza i lepiej rozwinięta pod względem fizycznym i duchowym. Jako znakomici żeglarze, opanowali Polinezyjczycy swego czasu najodleglejsze nawet wyspy oceanu Spokojnego.

Ocean Indyjski.

1. Jakie kontynenty otaczają ocean Indyjski? 2. Wylicz odgałęzienia oceanu Indyjskiego. 3. Wymień najważniejsze wyspy i ich archipelagi. 4. Odczytaj z mapy największą głębokość oceanu. 5. Określ położenie oceanu w stosunku do równika i wysnuj z tego wnioski co do temperatury wody w oceanie i co do prądów. 6. Wylicz kolonie europejskie, położone na brzegach oceanu. 8. Powiedz, któredy płyną okręty do Chin, Japonji i Australji?

Ocean Indyjski (75 milj. km^2) oddziela Australję od Afryki. Od północy wciska się morzem Arabskim i zatoką Bengalską w Azję. Leży tu ważna jego odnoga — morze Czerwone, które za pośrednictwem kanału Sueskiego, zbudowanego w r. 1869, wiąże ocean Indyjski z Atlantykiem. Ocean Indyjski rozpościera się po obu stronach równika i jest morzem ciepłym. Znany jest w swej części północnej ze zmiennych wiatrów, zwanych monsunami, z połowu pereł (zatoka Perska), oraz gąbek. W nocy wody jego

Ryc. 3. Okręt, na którym Vasco da Gama dotarł do Indyj.

błyszczą i świecą z powodu miliardów fosforyzujących stworzeń. Przez Suez, port Aden na półwyspie Arabskim, Colombo na Ceylonie i Singapore na półwyspie Malajskim prowadzi najważniejsza droga statków parowych z Europy do Azji południowej i wschodniej. W Colombo oddziela się od niej droga do Australji. Statki żaglowe opływają po starem Afrykę, nie znajdując na morzu Czerwonym dogodnych dla siebie wiatrów. Nad oceanem Indyjskim leżą ważne posiadłości angielskie, francuskie, holenderskie, włoskie i portugalskie. Po raz pierwszy pojawili się na oceanie Europejczycy w r. 1497, kiedy to żeglarz portugalski Vasco da Gama opłynął Afrykę i dotarł do Indyj (ryc. 3).

Kraje i morza bieguna południowego.

1. Co spotkasz po drodze, płynąc z oceanu Indyjskiego do bieguna południowego?
2. Co się znajduje na biegunie?
3. Dlaczego kraj tam położony jest pokryty lodem?

Na biegunie południowym rozpościera się kontynent większy od Europy, otoczony wyspami, a zwany Antarktydą. Jest on w całości pokryty lodem. Z pod lodu sterczą góry, wysokie na przeszło 4000 *m*. Kontynent jest mroźną, nawiedzaną przez groźne burze pustynią. Tylko na wybrzeżach gnieździ się ptactwo lub wylegają się foki. Morza, oblewające kontynent, roją się od wielorybów. Człowiek przebywa w tych stronach, ażeby łowić wieloryby i foki, lub ażeby odkrywać i badać nieznanne kraje. W badaniach tych brali udział również Polacy: H. Arctowski i B. Dobrowolski. Do bieguna dotarł pierwszy w r. 1911 podróżnik norweski, R. Amundsen.

Lektura. Wypisy geograficzne.

Ćwiczenia. 1. Oblicz powierzchnię Australji przy pomocy siatki kwadratowej i podziałki; zmierz długość i szerokość Australji. 2. Narysuj profil przez Australję z miasta Sydney,

a przez jez. Eyre do wybrzeża północno-zachodniego. 3. Oblicz na planiglobach odległość (w *km*) Londynu od portu Melbourne w Australji i od portu Wellington (czyt. Uelington) na Nowej Zelandji, mierząc dookoła Afryki lub Ameryki Południowej, oraz przez kanał Sueski i Panamski. Opisz podróż po tych drogach. 4. Oblicz odległość (w *km*) z Warszawy do bieguna południowego. 5. Przerysuj w powiększeniu Antarktydę i archipelagi wysp Oceanji. 6. Zbierz ilustracje, odnoszące się do Australji, Nowej Zelandji i innych wysp oceanu Spokojnego, oraz do Antarktydy.

Powtórzenie rozdziału I. Przy powtórzeniu zwróć jeszcze raz uwagę na to, iż: 1) w Australji istnieje największa na półkuli południowej pustynia, 2) że Australja i Nowa Zelandja są państwami kolonialnymi Anglii, o niezbyt licznej ludności, 3) że obie dostarczają przedewszystkiem wełny, a potem złota, nieco zboża, mięsa i owoców, 4) że wyspy Oceanji są przeważnie wulkaniczne lub koralowe, ale ich znaczenie gospodarcze jest małe. 5) Zapamiętaj sobie również, co to są rzeki okresowe, słone jeziora, gejzery i źródła gorące, pustynie, wulkany, wyspy wulkaniczne i koralowe, rafy koralowe, dominjum i t. p.

Rozdział II.

Afryka — Ocean Atlantycki.

Afryka. Urzeźbienie powierzchni kontynentu.

1. Zauważ rozmieszczenie nizin w Afryce. 2. W których miejscach niziny schodzą poniżej poziomu morza? 3. Pokaż niziny nadbrzeżne i położone wewnątrz lądu. 4. Wyszukaj najwyższe szczyty: Kamerun, Ras Daszan, Ruwenzori, Kenia, Kilimandżaro. 5. Odczytaj z kolorów ich wysokość. 6. Pokaż rozległe wyżyny Afryki i oznacz w przybliżeniu ich wysokość. 7. Pokaż kotlinę nad rzeką Kongo, nad Nilem Białym, nad rz. górną Zambezi. 8. Odczytaj nazwę: Pustynia Kalahari. 9. Pokaż tę część Afryki, w której jest dużo wielkich jezior. 10. Porównaj Afrykę pod względem urzeźbienia z Australją.

niglobach, ile razy Afryka jest co do powierzchni większa od Europy. 6. Porównaj Afrykę z Europą pod względem rozczłonkowania wybrzeży i powiedz, jakie jest rozczłonkowanie Afryki. 7. Wymień wyspy w pobliżu Afryki. 8. Opisz wyspę Madagaskar pod względem rzeźby. 9. Wymień morza, oblewające Afrykę; odczytaj ich głębokość; pokaż zatokę Gwinejską, Adeńską, Wielkiej i Małej Syrty, kanał Mozambicki. 10. Pokaż półwysep Somali.

Afryka rozpościera się po obu stronach równika, prawie w równej od niego odległości. Łączy się w jednym tylko miejscu z Azją. Jest to wąskie przejście, przecięte kanałem Sueskim (por. str. 9). Od Europy oddziela Afrykę bogato rozczłonkowane morze Śródziemne. Odwieczne i łatwe były i są związki Afryki z Europą i z Azją. Afryka jest kontynentem trzy razy większym od Europy. Przedstawia duży, bardzo mało rozczłonkowany blok kontynentalny. Z tego powodu, jak z powodu wyżynnego charakteru kraju i wodospadów na wielkich rzekach, dostanie się do wnętrza Afryki było zawsze utrudnione. Środkowa i południowa Afryka zostały zbadane dopiero w XIX stuleciu. Z Polaków zasłużyli się: A. Rehman, S. Rogoziński i J. Czekanowski. Na oceanie Atlantyckim widzimy kilka archipelagów wysp, jak wyspy Kanaryjskie, Zielonego Przylądka, wyspy w zat. Gwinejskiej lub pojedyncze wyspy oceaniczne, jak Ascension i św. Heleny. Na oceanie Indyjskim uderza nas wielka, jak Francja, wyspa Madagaskar. Towarzyszy jej kilka archipelagów wysp (Maskareny, Komory, Sezele). Przedłużeniem niejako półwyspu Somali jest wyspa Sokotra.

Klimat.

1. Przypomnij sobie na podstawie nauki w klasie poprzedniej, jakie średnie temperatury powietrza znane są w Afryce. Odczytaj je z mapki izoterm. 2. Co to są obszary

suche, a co bardzo i średnio zroszone przez deszcze. 3. Co ci wiadomo o passatach? 4. Wytlumacz, w jakim związku z klimatem pozostaje roślinność kraju?

Afryka jest najgorętszą częścią świata. Leżąc bowiem między obu zwrotnikami, bywa oświetlana na znacznej przestrzeni przez słońce, stojące wysoko na niebie. Stąd średnia roczna temperatura powietrza wynosi w Afryce przeszło 20°, a we wnętrzu Afryki nawet przeszło 30°. Wyjątek stanowią wynioślejsze wyżyny i góry, gdzie jest nieco chłodniej. Bardzo obfite deszcze padają nad równikiem i po obu stronach równika. Ku północy i ku południowi ilość deszczów się zmniejsza.

Tam, gdzie wieją z lądu północno-wschodnie passaty, mamy pustynię Saharę. Klimat jest tu gorący, ale suchy, gdyż deszcze padają bardzo rzadko. Przeciwnieństwem tego klimatu jest klimat okolic równikowych, gdzie jest bardzo gorąco, a ulewne deszcze padają przez cały rok; jest to klimat gorący i wilgotny. Klimat pod równikiem jest z powodu malarji i choroby, zwanej śpiączką, zabójczy dla Europejczyka. Najłagodniejszy jest klimat okolic morza Śródziemnego i Afryki południowej.

Ludność i podział polityczny Afryki.

1. Opisz murzyna na podstawie obrazka. 2. Co wiesz o życiu na pustyni lub na stepach? 3. Wymień z mapy państwa niezawisłe i kolonie europejskie. 4. Które państwa Europy posiadają największe kolonie? 5. Pokaż ważniejsze miasta Afryki. 6. Które kraje Afryki mogą mieć gęstsze zaludnienie?

Afryka liczy okragło 150 milj. mieszkańców. Ma ludności mało, skoro mieszka tam zaledwie 5 ludzi na km^2 . Afrykę środkową i południową zamieszkują murzyni (ryc. 5), w liczbie przeszło 100 milionów. Murzyni żyją z chowu bydła, myśliwstwa, zbiorczy i rolnictwa. Posiadają swoistą, nisko rozwiniętą kulturę. Są w dużej ilości poganami.

Lecz na północy i na wschodzie ulegli wpływowi islamu i kultury arabskiej, a na południu chrześcijaństwu. Afrykę

Ryc. 5. Wódz Zulusów z Natalu.

północną zajmują ludy śródziemnomorskie, stanowiące odłam rasy indo-atlantyckiej (Chamici i Semici). Są oni religii mahometańskiej i zajmują się rolnictwem, hodowlą zwierząt domowych i handlem. Europejczycy mieszkają na wybrzeżach morza Śródziemnego i w Afryce południowej.

Niezawisłymi państwami są: Egipt, Abisynja i Liberja.

Francja posiada Afrykę północno-zachodnią (Marok, Algierję, Tunezję) i część Afryki

równikowej, małą posiadłość nad morzem Czerwonym: Dżibuti, wyspy: Madagaskar, Komory i Réunion. Anglja zalicza do swoich posiadłości znaczną część Afryki wschodniej (Sudan angielsko-egipski, Somali, Uganda, Kenja, Tanganjika) i Afrykę południową (Rodezja i Związek Afryki Pd.), nadto Nigerję, Złote Wybrzeże, Sierra Leone, Gambję i wiele wysp. Belgja ma Kongo, Portugalja Angolę, t. zw. Południowo-wschodnią Afrykę, kilka wysp w zat. Gwinejskiej, wyspy Zielonego Przylądka i Maderę; Włochy posiadają Libję, Erytreę i Somali, Hiszpanja skrawek Sahary, wyspy Kanaryjskie i drobne posiadłości w zat. Gwinejskiej.

Najważniejsze krainy geograficzne Afryki.

1. Przez jakie krainy przechodzisz, podróżując po Afryce od morza Śródziemnego do przylądka Dobrej Nadziei? 2. Na czym polega główne przeciwieństwo krajobrazowe owych krain? 3. Czy są w Polsce podobne krajobrazy i jakie? 4. Opisz krajobraz pustylny, stepowy i dziewiczych lasów, na podstawie ilustracji. 5. Co to są oazy? 6. Jakie znasz rośliny pożyteczne, pochodzące z Afryki? 7. Wymień dzikie zwierzęta, żyjące w Afryce.

Podróżując przez Afrykę od morza Śródziemnego do przylądka Dobrej Nadziei, przechodzimy kolejno przez krainy: śródziemnomorskie, pustynne, stepowe północne, wilgotne Afryki równikowej, stepowe południowe i południowo-afrykańskie. Owe krainy geograficzne różnią się między sobą przede wszystkim klimatem i roślinnością.

Krainy śródziemnomorskie obejmują góry i wyżyny Atlasu. W Maroku, Algerji i Tunezji daje się odczuwać klimat śródziemnomorski, o dość wysokiej temperaturze powietrza, dżdżystej zimie, a suchem lecie. Kwitnie tu uprawa zbóż, winnej latorośli i drzew owocowych. Znana jest hodowla bydła i owiec, oraz dobywanie fosforytów. Północno-zachodnia Afryka francuska dostarcza połowy fosforytów¹ na ziemi.

Sahara jest największą pustynią świata. Jest ona przeważnie wyżyną, zajęta w swoim wnętrzu przez góry. Jest albo pustynią skalistą, albo pokrytą drobnym żwirem lub układającymi się w niezliczone wydmy (ryc. 6) piaskami. Nieliczna ludność żyje stale tylko w oazach. Trudni się uprawą zboża i palmy daktylowej oraz hodowlą owiec i wielbłądów (jednogarbnych). Rzadkie drogi, po których krążą karawany wielbłądów i samochody, wiążą oazy ze sobą i przecinają pustynię.

¹ Fosforytami nazywamy wszelkie minerały, zawierające mniej lub więcej czysty fosforan wapniowy.

Ryc. 6. Sahara. Oaza na tle wydmy.

Położony w obrębie pustyni Egipt zawdzięcza swą wielkość i rozwój użyźniającym wylewom Nilu. Gęsta ludność rozprowadza kanałami wodę w dolinie i w delcie Nilu. To też Egipt był nazywany w starożytności „darem Nilu“. Kraj dostarcza, oprócz zboża, głównie bawełny i trzciny cukrowej. Stolicą królestwa egipskiego jest Kair, a najważniejszym portem Aleksandrja.

Egipt jest krajem o najstarszej kulturze na ziemi. Zabytki kultury bowiem sięgają do czwartego tysiąclecia przed Chr.

Zaopatrują Nil w największej ilości w wodę rzeki, wypływające z wyżyny Abissyńskiej. Abissynja jest krajem górskim, o ludności chrześcijańskiej. Dostarcza kawy i produktów zwierzęcych.

Krainy stepowe Afryki ciągną się od przylądka Zielonego po zatokę Adeńską (Sudan), a przez wyżynę Wielkich jezior (Afryka wschodnia) łączą się z krainami stepowymi południowymi (Rodezja, Transwal, Oranja).

Ponieważ deszcze padają tu tylko w pewnych porach roku, a zresztą panuje suche i gorące lato, przeto kraj porośnięty jest wysokotrawiastym stepem czyli sawanną.

Ponad trawami wznoszą się, stojące w kępach lub pojedynczo, potężne drzewa (baobab, euforbja i in.). Lasy trzymają się rzek. Sawanna jest rajem dla zwierząt roślinożernych, jak słonie (ryc. 7), nosorożec, żyrafa, zebra, liczne bawoły i antylopy, za którymi idą polujące na nie zwierzęta mięsożerne, jak lew, leopard, hiena.

W wodach kryją się hipopotam i krokodyle. Bogaty jest świat ptaków (strusie) i owadów (termity). Świat zwierzęcy jednak, niegdyś bardzo bogaty, ulega szybko wytępieniu. W okolicach suchych ludność murzyńska hoduje bydło rogate i owce, oraz oddaje się myślistwu. W okolicach lepiej nawodnionych uprawia na wypalonych od czasu do czasu stepach proso, kukurydzę, ryż, orzechy ziemne i niektóre rośliny bulwowe. W plantacjach europejskich uprawia się kakao, bawełnę, drzewa kauczukowe, palmę kokosową, tytoń, indygo i t. p. W wyższych

Ryc. 7. Ślone w lesie dziewiczym.

położonych, i dlatego zdrowszych okolicach mogą się osiedlać Europejczycy. W obszarach stepowych mieszka

Ryc. 8. Ogólny widok wsi murzyńskiej w Ugandzie. Zauważ chatki z okrągłym dachem ze słomy.

przeszło połowa ludności Afryki. Tu spotykamy osady stałe (ryc. 8), nawet miasta.

Na wybrzeżach zat. Gwinejskiej i w kotlinie rz. Kongo znajdujemy się w krainie gorącej i wilgotnej. Nie dziw, że roślinność posiada tu najwspanialsze warunki rozwoju. Kraj jest pokryty wiecznie zielonym, nieprzerwanym lasem. Drzewa powiązane ze sobą pnączami i pasorzytami, dochodzą do 60 metrów wysokości. We wnętrzu lasu panuje ciemność. Świat zwierzęcy reprezentują małpy, ptaki i owady. Zresztą w głąb lasów dostać się mogą tylko silne zwierzęta gruboskórne, jak słoń i nosorożec. Ku górze las staje się dostępniejszy.

W takich warunkach żyje nad rzekami ludność murzyńska o bardzo niskiej kulturze, trapiąca przez różne choroby. Przebywa także po lasach ludność karłowata. Kraj dostarcza płodów leśnych (kauczuku, żywicy, owoców,

palmy olejnej), nadto miedzi i diamentów (Kongo belgijskie, Angola).

W Afryce południowej stepy, rozpościerające się na wschodzie, przechodzą z wolna ku zachodowi w pustynię Kalahari. Nie jest ona tak sucha i sroga, jak Sahara. Kraj wyżynny otoczony jest górami (od wschodu góry Smocze) lub wyniosłymi krawędziami. Słynie z bogactwa złota (stąd pochodzi przeszło połowa złota na ziemi) i diamentów. Złota i diamentów nigdzie na świecie niema więcej. Suche wnętrze kraju służy hodowli owiec i dostarcza wełny, a wilgotne wybrzeże wschodnie uprawie: trzciny cukrowej, bawełny, ryżu i owoców. Ludność murzyńska ustępuje tu miejsca europejskiej, dawno osiadłym Holendrom (Burom) i Anglikom, którzy tworzą razem państwo kolonjalne, t. zw. Unję Południowoafrykańską. Rozwojowi kraju sprzyja klimat, podobny do śródziemnomorskiego, i szczęśliwe położenie geograficzne. Wyrosły tu wielkie miasta, jak Johannesburg, Pretorja i porty, jak Capetown (czyt. Kaptajn), Durban i in.

Ocean Atlantycki.

1. Wymień kontynenty, otaczające ocean Atlantycki. 2. Wyliz morza poboczne oceanu. 3. Którędy wiąże się ocean Atlantycki z innymi oceanami i z morzem Lodowatym Północnym? 4. Nazwij ważniejsze archipelagi wysp. 5. Wyszukaj największą głębokość na oceanie. 6. Co słyszałeś o prądach morskich i o prądzie Zatokowym? 7. Pokaż najkrótszą drogę z Europy do Ameryki Północnej i Południowej. 8. Jakie znane ci ryby lub ssaki morskie łowi się na oceanie Atlantyckim? 9. Co słyszałeś o odkryciach na biegunie północnym?

Ocean Atlantycki (107 milj. *km*²) przepłynął pierwszy w r. 1492 Krzysztof Kolumb (ryc. 9). Ma on postać esowato zgiętej, podłużnej a niezbyt szerokiej rynn. Oddziela półkulę wschodnią i Stary Świat, od półkuli

zachodniej i od Nowego Świata. Ocean ma liczne morza poboczne, jak np. morze Śródziemne, morze Bałtyckie, nad którym leży Polska, morze Karaibskie, zatoka Meksykańska i in.

Ryc. 9. Grób Kolumba w katedrze w Sewilli.

Za odnogę oceanu Atlantyckiego uchodzi również morze Lodowate Północne, na którym leży biegun północny. Pierwszy dotarł do bieguna w r. 1909, po zamrożnięciu morzu, podróżnik amerykański Peary (czyt. Piry). Przeleciało również przez biegun przy pomocy samolotów i balonów.

Największa głębina oceanu znajduje się

koło wyspy Porto Rico (czyt. Porto Riko) i wynosi przeszło 8.500 m. Północna część oceanu ma wody ciepłe z powodu prądu Zatokowego, który z wielką siłą wypływa z rozgrzanej zatoki Meksykańskiej, a swemi odnogami sięga aż do Norwegji.

Ocean Atlantycki posiada pierwszorzędne znaczenie, jako droga wodna z Europy do Ameryki. Północny Atlantyk jest dlatego morzem najbardziej przez statki uczęszczanem. Najspieszniejsza podróż trwa tylko 5 dni. Usiłuje się także zaprowadzić przez ocean komunikację lotniczą. Dzięki kanałowi Panamskiemu, możliwe jest najkrótsze połączenie Europy z oceanem Spokojnym.

Prócz tego, tak morza przybrzeżne Europy jak i Ameryki, oraz morza północne słyną z bogactwa ryb (zwłaszcza śledzi), podczas gdy wieloryby, foki i t. p. ssaki morskie zostały już w znacznej części wyciępione.

Lektura. Wypisy geograficzne.

Ćwiczenia. 1. Wykreśl profil przez Afrykę wzdłuż równika. 2. Przerysuj w dwukrotnem powiększeniu bieg rzek Kongo i Nilu, używając do tego siatki kwadratowej. 3. Zmierz długość Nilu i porównaj ją z długością Wisły. 4. Narysuj Afrykę na siatce kwadratowej lub trapezowej i przedstaw przy jej pomocy stosunki polityczne, główne miasta i koleje. 5. Wykreśl postać Afryki zapomocą jak najprostszyc figur geometrycznych. 6. Przygotuj zbiór ilustracyj z Afryki. 7. Narysuj w przybliżeniu na mapce konturowej: a) główne krainy geograficzne Afryki, b) państwa niezawisłe i kolonje.

Powtórzenie rozdziału II. Zapamiętaj sobie przy powtórzeniu: 1) jak wygląda krajobraz pustynny, stepowy i dziewicznych lasów, 2) że Sahara jest największą pustynią świata, 3) że Afryka jest ojczyzną murzynów, 4) że dostarcza najwięcej diamentów i złota na ziemi, 5) że prawie cała jest podzielona między państwa europejskie, 6) że okolice równika nie są zdrowe.

Rozdział III.

Ameryka Północna.

Nowy Świat, jego podział i znaczenie.

1. Co ci wiadomo o odkryciu Ameryki? 2. Oblicz w przybliżeniu, jak daleko jest ze Starego Świata do Nowego, jeżeli będziesz jechał wzdłuż 30° szer. pn. 3. Pokaż międzymorze Panamskie i kanał Panamski. 4. Pokaż Amerykę Północną i Południową. 5. Co ci wiadomo o emigracji z Polski i z innych krajów europejskich do Ameryki? 6. Jakie płody roślinne pochodzą z Ameryki?

„Nowym Światem“ nazwali Europejczycy podłużny kontynent, który odkryli przy końcu XV stulecia, płynąc

z Europy na zachód. Pierwszym znanym odkrywcą tego kontynentu był Kolumb (por. str. 21). Od jednego z późniejszych odkrywców — Ameriga, nazwano go Ameryką. Ameryka dzieli się na Północną i Południową. Obie części ziemi są połączone ze sobą, podobnie jak Azja z Afryką, wąskim przesmykiem. Ów przesmyk został niedawno przecięty kanałem Panamskim. Ameryka, rzadko przez pierwotną ludność zaludniona, została skolonizowana przez Europejczyków. Powstały tu potężne państwa o kulturze europejskiej. Jeszcze ciągle osiedla się w nich ludność z przeludnionej Europy. Obie Ameryki — to jakby ciąg dalszy Europy. Z Ameryki pochodzi kilka pożytecznych roślin, jak ziemniaki i kukurydza. Kontynenty amerykańskie są dziś najważniejszym obszarem produkcyjnym świata.

Rzeźba kontynentu.

1. Pokaż najwyższe i najdłuższe góry Ameryki Pn. 2. Pokaż rozległe wyżyny na zachodzie i wschodzie. 3. Które wyżyny są kotlinami otoczonymi górami? 4. Pokaż dział wodny między niziną na północy i południu. 5. Zauważ niższe góry po wschodniej stronie kontynentu. 6. Pokaż i nazwij największe rzeki Ameryki Pn. 7. Wymień największe jeziora Ameryki Pn. 8. Porównaj zatokę Hudsonską i zatokę Meksykańską pod względem powierzchni i głębokości. 9. Jakie formy terenu napotkasz, podróżując wzdłuż 40° szer. pn., a jakie wzdłuż 90° dług. zach. od Greenwich.

W Ameryce Pn. (ryc. 10) rozpościerają się: 1) wysokie góry i wyżyny na zachodzie, 2) rozległe niziny w środku i 3) niższe góry i mniejsze wyżyny na wschodzie. Góry i wyżyny zachodnie ciągną się szerokim pasem od półwyspu Alaski do międzymorza Panamskiego. Zajmują prawie połowę kontynentu. Łańcuchy górskie układają się w dwa podłużne systemy: zachodni i wschodni, które to zbliżają się, to oddalają od siebie. Najpotężniej-

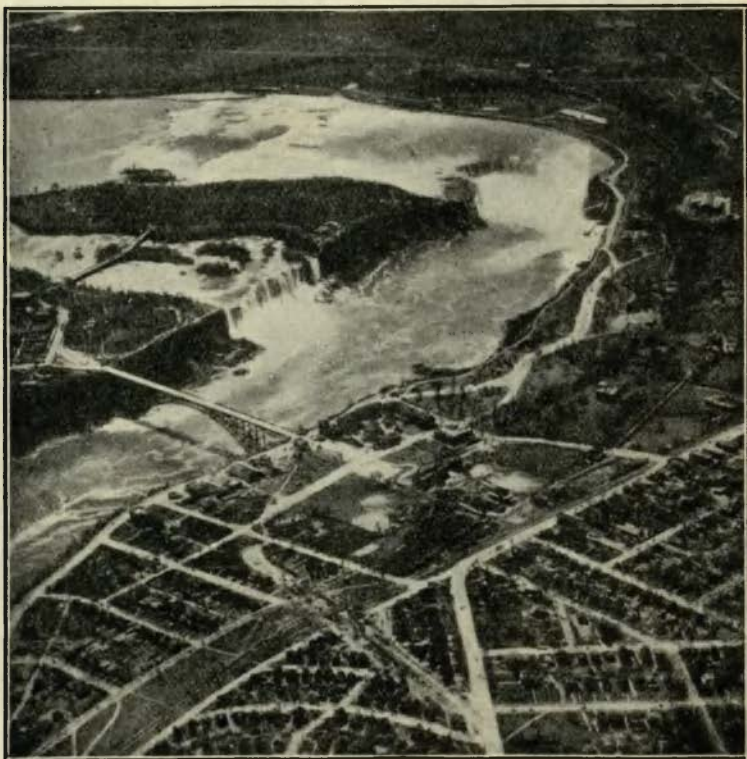

Ryc. 10. Mapa plastyczna Ameryki Północnej.

sze są w tych systemach: góry Skaliste na wschodzie, a góry Alaski (Mac Kinley, czyt. Mak Kinly, 6.200 m) i góry Nadbrzeżne na zachodzie. Najwyższe szczyty,

z których wiele jest wygasłymi lub czynnymi wulkanami, przenoszą 4.000 m. Między systemami górskimi rozpościerają się wysoko położone kotliny, jak sucha i pokryta słonemi jeziorami Wielka Kotlina i kotlina Meksykańska.

Ryc. 11. Wodospad Niagara z lotu ptaka. Zauważ dwa wodospady, przedzielone wyspą, różnicę poziomu wody, parki i mosty.

Wzdłuż wschodnich stoków gór Skalistych ciągną się wyżyny, które opadają ku środkowym nizinom szerokiemi stopniami. Spływają po nich z gór liczne rzeki. Niziny ułożyły się wokoło zatoki Hudsonskiej i Meksykań-

skiej. Na południu przecina je rz. Mississippi z wielkimi dopływami: Missouri i Ohio. Jest to najdłuższa rzeka na ziemi (6.600 *km*). Do morza uchodzi podłużną deltą. Na dziale wodnym, między niziną północną a południową, widzimy wielkie jeziora Kanadyjskie. Niektóre z nich łączą się ze sobą zapomocą wodospadów (wodospad Niagara — ryc. 11 — wysoki na 47 *m*, a szeroki na 900 *m*). Obfite wody z jezior odprowadza do morza rzeka św. Wawrzyńca.

Góry na wschodzie (Appalachy), są niższe (około 2.000 *m*) i na północy łatwe do przebycia. Półwysep Labradorski jest opadającą na wszystkie strony i pokrytą lasami wyżyną. Podobną górzystą wyżyną jest zajęta przez lody największa na ziemi wyspa — Grenlandja (przeszło 2 milj. *km*²).

Położenie geograficzne, wielkość i rozczłonkowanie Ameryki Północnej.

1. Pokaż najdalej na wschód, na zachód, południe i północ wysunięte przylądki Ameryki Pn. 2. Oznacz położenie geograficzne tego kontynentu. 3. Z jakim kontynentem łączy się Ameryka Pn., a do jakiego najbardziej się zbliża? 4. Wymień oceany i morza, które ją oblewają. 4. Wymień półwyspy i wyspy na każdym z oceanów. 5. Pokaż wybrzeża najbardziej rozczłonkowane.

Ameryka Północna leży na półkuli północnej i zachodniej, przecięta i przez zwrotnik Raka i przez Koło podbiegunowe północne. Zrosnięta jest z Ameryką Południową, a cieśniną Berynga oddzielona od Azji. Z Europą łączy się tylko przez ocean Atlantycki. Jest przeszło dwa razy większa (24 milj. *km*²) od Europy, ale ludność jej (160 milj.) wynosi tylko 1/3 ludności Europy. Posiada kształt wielkiego trójkąta. Jest najlepiej rozczłonkowana na swych wybrzeżach północno-wschodnich i północno-zachodnich. Przez archipelagi wysp łączy się z Ameryką Południową i północną Azją.

Stosunki klimatyczne, świat roślinny i zwierzęcy.

1. Patrząc na mapę Europy, naznacz na mapie Ameryki Pn., gdzie przypada północny, a gdzie południowy przyrządek Europy. Wysnuj z tego i z mapki izoterm, wnioski co do klimatu Ameryki Pn. 2. Czy w Ameryce Północnej mogą się udawać te same rośliny, co w Europie? 3. Co czytałeś o bizonach amerykańskich lub o niedźwiedziu szarym?

Ponieważ Ameryka Pn. rozciąga się z północy na południe, przeto mamy tu różnorodne strefy klimatyczne. Średnia temperatura roczna wynosi -15° na wybrzeżach północnych, a $+25^{\circ}$ i wyżej nad morzem Karaibskim. Na wybrzeżach północnych przeto klimat jest zimny, a nad zatoką Meksykańską i morzem Karaibskim gorący (podzwrotnikowy i zwrotnikowy). Tam panuje tundra, a tu rosną wiecznie zielone lasy, w miejscach zaś suchych sawanny (str. 19). Pomiędzy temi dwoma strefami rozpościera się strefa klimatu umiarkowanego. Z powodu otwarcia kraju od północy i osłonięcia go górami od zachodu, klimat ten jest przeważnie kontynentalny, podobny do klimatu wschodniej Europy. Jest to więc klimat o mroźnych zimach i gorących latach. Rosną tu lasy (na północy iglaste, na południu mieszane i liściaste) i udają się wszelkie rośliny uprawne strefy umiarkowanej. Im dalej jednak ku zachodowi, tem bardziej lasy ustępują miejsca suchym stepom. Dopiero w wysokich górach i na wybrzeżu oceanu Spokojnego spotykamy się znowu, w związku z większymi opadami, z dużymi lasami.

Pierwotny świat zwierzęcy zachował się przeważnie na północy. Tu reprezentują go: renifer, łoś amerykański, jeleń amerykański — wapiti, bóbr kanadyjski, igłozwierz kanadyjski, a w górach: kozioł śnieżny, ryś kanadyjski, niedźwiedź szary albo grizly i wiele innych. Zaludniający ongiś stepy bizon amerykański zachował się tylko w parkach ochronnych. Dalej na południu żyją, z ko-

tów: puma i jaguar, z psów: kujot, z innych zwierząt opossum, pancernik, z gadów: aligator, wąż grzechotnik i żaba olbrzymia.

Człowiek a warunki geograficzne. Podział polityczny.

1. Wyjaśnij, o ile klimat Ameryki Północnej wpływa korzystnie na osiedlenie się człowieka. 2. Która część kontynentu sprzyja przedewszystkiem osiedleniu i rozwojowi gospodarczemu? 3. Wymień na mapie politycznej państwa niezawisłe i kolonie europejskie. 4. Które z państw niezawisłych jest największe? 5. Wymień stolice państw niezawisłych. 6. Które państwa europejskie posiadają w Ameryce Pn. kolonie?

Czerwonoskórzy (ryc. 12) mieszkańcy Ameryki Północnej (Mohikanie, Siuksowie Aztekowie i in.) zostali przeważnie w walkach o swą wolność przez Europejczyków wytępieni lub zmieszali się z nimi. Obecnie żyją w małych gromadach w górach i na wyżynach. Na wybrzeżu północnem i na wyspach zachowali się Eskimosi. Krainy o klimacie umiarkowanym zajęli Anglicy. Za Anglikami zaś przybyli w wielkiej liczbie z Europy przedstawiciele prawie wszystkich narodowości. Krainy o klimacie cieplejszym posiadli Hiszpanie. Ci sprowadzili z Afryki, do robót na plantacjach, murzynów.

Wschodnia część kraju przedstawia korzystniejsze warunki rozwoju, niż zachodnia. Dlatego we wschodniej części mieszka większa część ludności. Góry zachodnie są prawie bezludne, a na wyżynach tylko tu i ówdzie jest zaludnienie gęstsze (Meksyk). Europejczyk zdołał w sposób znakomity wyzyskać warunki przyrodzone kontynentu. Ogromne obszary zajęł pod uprawę zbóż i innych roślin uprawnych, oraz pod hodowlę zwierząt domowych; odkrył i zużytkowuje wielkie skarby mineralne; założył wiele państw.

Największym z nich są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Są one republiką, utworzoną w XVIII stuleciu przez kolonistów angielskich. Zajmują 9·5 milj. *km*² i liczą 120 milj. mieszkańców. Dzielą się na 49 autonomicznych państw czyli stanów i posiadają swoje kolonie:

Ryc. 12. Indianin Ameryki północnej w stroju uroczystym.

Porto Rico, Hawaj. Filipiny i in. Mniejsze są państwa położone na południe od Stanów Zjednoczonych, a założone przez kolonistów hiszpańskich lub przez ludność mieszaną. Są to Meksyk (2 milj. *km*² i 15 milj. mieszkańców) i liczne państwka t. zw. Ameryki Środkowej, jak Gwatemala, San Salvador, Honduras, Nikaragua, Costa Rica (czyt. Kosta Rika), Panama, Kuba, San Domingo, Haiti. Ludność państw waha się od 0·5 do 3·5 miliona.

Z kolonij największa jest angielska Kanada z archipelagiem Franklina (9·5 milj. *km*² i 10 milj. mieszk.) i Nowa Fundlandja. Poza tem należą jeszcze do Anglii wyspy Bermuda, Bahama, Jamajka, niektóre z Małych Antylów i część Hondurasu. Francja posiada drobne wyspy na Małych Antylach i przy ujściu rz. św. Wawrzyńca. Do Danji należą Grenlandja.

Krainy geograficzne Ameryki Północnej.

1. Rozróżnij i pokaż ważniejsze krainy geograficzne Ameryki Północnej. 2. Jak się ciągną owe krainy? 3. W jakim klimacie leżą krainy północne, a w jakim południowe? 4. Które krainy leżą w osi Ameryki Północnej?

Krainy geograficzne Ameryki Północnej biegają pasami (str. 24). Jednak krainy, leżące w tym samym pasie, różnią się od siebie, zależnie od tego, w jakim leżą klimacie. Możemy przeto rozróżnić krainy: 1) północne w Kanadzie, 2) środkowe Stany Zjednoczone i 3) krainy południowe nad zatoką Meksykańską i nad morzem Karaibskim.

Alaska, Kanada z archipelagiem Franklina i Grenlandja.

1. Pokaż półwysep Alaska, wyspy Aleuty, morze i cieśninę Berynga, rzekę Yukon, góry: Mac Kinley i Logan. 2. Pokaż wyspy archipelagu Franklina i Grenlandję; opisz Grenlandję. 3. Powiedz, czy można objechać Amerykę Pn. wzdłuż wybrzeża północnego? 4. Zauważ rz. Mackenzie (czyt. Mekenze) i jeziora w jej dorzeczu. 5. Pokaż i nazwij rzeki, wpadające do zatoki Hudsonskiej, oraz jezioro i miasto Winnipeg. 6. Wymień wielkie jeziora Kanadyjskie i pokaż rz. św. Wawrzyńca. 7. Zauważ szerokie ujście tej rzeki i Nową Fundlandję. 8. Wymień miasta, leżące nad rzeką św. Wawrzyńca oraz miasto Toronto. 9. Pokaż góry Skaliste i Nadbrzeżne. 10. Zauważ dobrze rozczłonkowane wybrzeża zachodnie Kanady i Alaski.

Na wybrzeżach północnych i na wyspach archipelagu Franklina panuje tundra. Tu i ówdzie na wyspach wiadać pokrywę lodową. Potężna czarna lodowa zajmuje całą prawie ($\frac{9}{10}$ wyspy) Grenlandję. Jest to ostatnia reszka dawnych lodów, które pokrywały ongiś Amerykę Pn. do 40° szer. pn., a Europę do 50° szer. pn. Na

wybrzeżu zachodniem Grenlandji i na północnem wybrzeżu kontynentu żyją w ciężkich warunkach Eskimosi

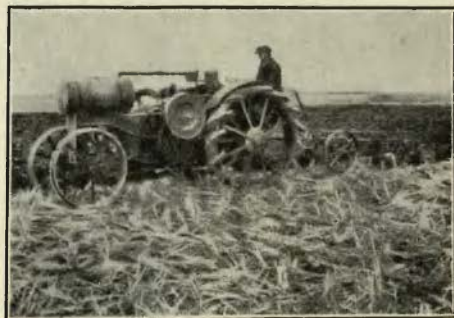

Ryc. 13. Rodzina Eskimosów.

(ryc. 13). Trudnią się rybołówstwem i myśliwstwem, przy czem zapuszczają się w porze letniej za zwierzętami (wół piżmowy, foki) daleko na północ. Do tundry przypiera szeroki pas lasów, który się rozciąga od półwyspu Labradorskiego

aż po Alaskę. Przerwywają go liczne jeziora. Pełno tu zwierząt, dostarczających futer, i ryb.

Największą wartość dla człowieka ma jednak południowy pas Kanady. Dzieli się on na trzy części. a) Kra-

Ryc. 14. Zaorywanie preryj w zachodniej w Kanadzie.

iny wschodnie leżą nad rz. św. Wawrzyńca i nad jeziorami Kanadyjskimi. Słyną z bogactw mineralnych, drzewa, owoców i z handlu. Handlowi służą wielkie miasta nad rzeką św. Wawrzyńca, jak Montreal (czyt. Monriol) i nad jeziorami leżące Toronto. Sto-

licą kraju jest Otawa. Wśród ludności angielskiej mieszka blisko 2 milj. Francuzów. Francuzi bowiem niegdyś

pierwsi odkryli i skolonizowali Kanadę. *b)* Między wielkimi jeziorami a górami Skalistymi rozpościerają się stepy. Zaorują je (ryc. 14) bezustanku koloniści, przybywający z Europy, wśród nich liczni Polacy i Rusini. Krainy te, których stolicą jest miasto Winnipeg, dostarczają tak wiele pszenicy, że Kanada jest trzecim krajem pszenicy na ziemi. *c)* Okolice górskie, położone nad oceanem Spokojnym, są najrzadziej zaludnione. Dostarczają węgla, złota i innych pożytecznych minerałów, nadto drzewa i ryb. Słynie tu port Vancouver (czyt. Wankuwer). Kanada jest krajem, rozwijającym się bardzo szybko.

Stany Zjednoczone.

1. Pokaż Appalachy, oraz nizinę nadbrzeżną po wschodniej stronie tych gór, a wyżynę po stronie zachodniej.
2. Powiedz, jak jest rozczłonkowane wybrzeże i jakie miasta nad niem leżą.
3. O którym z tych miast słyszałeś?
4. Zauważ wielkie miasta nad jeziorami Kanadyjskimi i nad rz. Missisipi.
5. Zauważ brak miast na wyżynach i w górach.
6. Pokaż i opisz Kalifornję; zauważ zatokę Kalifornijską i t. zw. Dolną Kalifornję, wielkie miasta na wybrzeżu, góry Nadbrzeżne.
7. Co ci wiadomo o emigracji polskiej do Stanów Zjednoczonych?
8. Którzy wielcy Polacy walczyli za wolność Stanów?
9. Wyłumacz nazwę: Stany Zjednoczone Ameryki Północnej.
10. Jakie znaczenie w rozwoju kraju mają bogactwa mineralne?

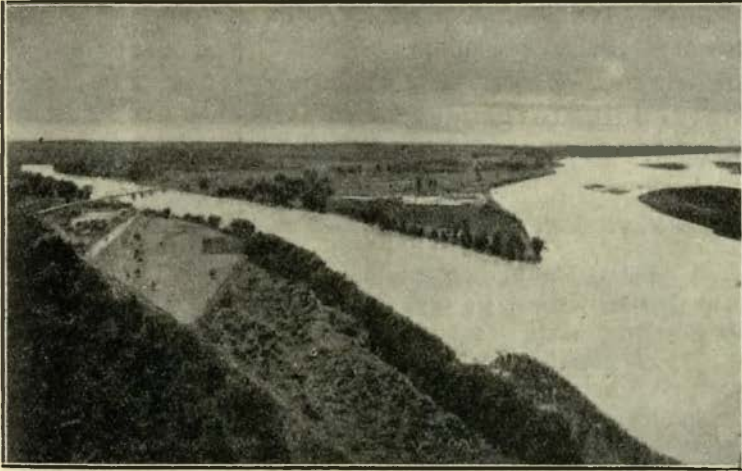
1. Wzdłuż Appalachów ciągnie się nizina nadbrzeżna. Ma ona żyzną ziemię, łagodny klimat i jest gęsto zaludniona. Tu leżą najstarsze kolonje angielskie. Pierwsze miejsce zajmuje wśród nich Nowy Jork. Jest to największe co do zaludnienia miasto świata. Liczy bowiem przeszło 9 milj. mieszkańców. Jest także największym portem świata i Stanów Zjednoczonych, siedzibą wielu banków i zakładów przemysłowych, bramą do Europy. Mniejszym miastem jest stolica Stanów Zjednoczonych, Waszyngton.

2. Appalachy są na południu pokryte lasami, a na północy są krajem rolniczym, dostarczającym owsa. Zato wyżyny, rozpościerające się po zachodniej stronie gór, kryją w sobie jedno z największych na ziemi bogactw, węgiel i naftę. Ponieważ w pobliżu jezior Kanadyjskich występują w ogromnej ilości żelazo i miedź, przeto dzięki tym szczęśliwym warunkom rozwinął się tu wielki przemysł metalowy (między innymi wyrób samochodów) i tkacki. Tu skupiła się blisko połowa ludności Stanów. Wśród niej mieści się przeszło 3 milionowa rzesza emigrantów polskich, szukająca zajęcia w kopalniach i fabrykach. Tu powstały ogromne miasta przemysłowe, Pittsburg (czyt. Pisburg), Cleveland (czyt. Kliwland), Detroit, Buffalo (czyt. Beflo) i in., a kraj pocięty został mnóstwem dróg bitych, żelaznych i kanałów.

3. Rozległa nizina nad rz. Mississippi (ryc. 15) służy przeważnie rolnictwu. Na żyznej ziemi nad jeziorami Kanadyjskimi udaje się pszenica, a nieco dalej na południu kukurydza. Kwitnie też wszędzie uprawa jarzyn oraz hodowla bydła i świń. W południowej części niziny i na półwyspie Floryda, o klimacie ciepłym i wilgotniejszym, rozwinęła się na olbrzymią skalę uprawa bawełny, której Stany dostarczają najwięcej na ziemi, a potem trzciny cukrowej, ryżu i tytoniu. Pracę na plantacjach wykonują murzyni, potomkowie dawnych niewolników (str. 29). Poza tem na nizinie skupia się prawie druga połowa ludności Stanów. Wśród niej pracuje wielu polskich „fermerów“. Ważne miasta leżą nad drogami wodnymi: Chicago (czyt. Szykago, 3·7 milj.) nad jeziorem Michigan (czyt. Miszygen), a St. Louis (czyt. Sę Lui) i Nowy Orlean nad rz. Mississippi.

4. Stepowe wyżyny u stóp gór Skalistych służą przeważnie hodowli bydła lub bywają powoli zaorywane. Góry na zachodzie są pokryte lasami i kryją w sobie

Ryc. 15. Rozległe niziny nad rzekami Mississippi i Missouri.

pożyteczne minerały. Wyżyny położone wśród nich, jak np. Wielka Kotlina, są jednak prawie puste.

5. Zato nadmorska Kalifornja, ciesząca się nadzwyczaj łagodnym klimatem, słynie nie tylko z bogactwa nafty, złota i innych kruszców, ale i z doskonałych owoców. Tu na wybrzeżu wyrosły wielkie miasta, jak San Francisco i Los Angeles (czyt. Los Andżeles), wielkie kąpielisko Stanów nad oceanem Spokojnym. Pięć linii kolejowych przecina góry Skaliste i łączy Kalifornję ze stanami wschodnimi.

Stany Zjednoczone są największą potęgą światową. Składają się na to nadzwyczajne bogactwa mineralne kraju, oraz przedsiębiorczość i praca ich mieszkańców na każdym polu. Dostarczają najwięcej na ziemi węgla, nafty, żelaza, cynku, miedzi, ołowiu, aluminium, fosforytów, siarki, pszenicy, jęczmienia, owsa, kukurydzy, bawełny i tytoniu. Wymieniając owe produkty na inne, prowadzą ożywiony handel z całym światem. Polska sprowadza ze

Stanów: bawełnę, samochody i maszyny, skóry i inne towary. Stany posiadają obecnie ogromne zasoby pieniężne. Jest do naśladowania rzutkość i przedsiębiorczość Amerykanina ze Stanów Zjednoczonych!

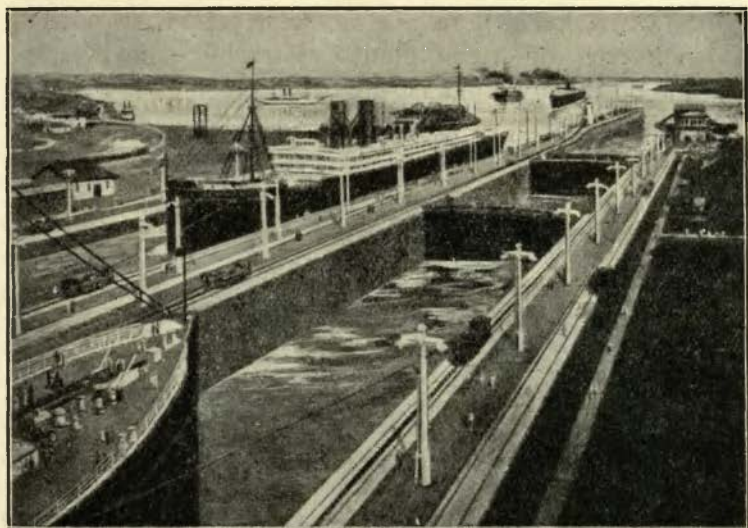
Meksyk i republiki środkowo-amerykańskie.

1. Pokaż kotlinę Meksykańską i otaczające ją góry. Jak wysoko wznosi się wyżyna? 2. Pokaż wulkan Orizaba. 3. Powiedz, jakie jest wybrzeże nad zatoką Meksykańską. 4. Wymień najważniejsze miasta Meksyku. 5. Pokaż półwyspy Jukatan i Honduras. 6. Zauważ pojedyncze góry wulkaniczne (wulkan Fuego) i jezioro Nikaragua. 7. Pokaż miasto i kanał Panamski i określ znaczenie kanału dla żeglugi.

Rzeczpospolita Meksykańska leży między zatoką Meksykańską a oceanem Spokojnym. Składa się z otoczonej górami wyżynnej kotliny oraz z nizinnego pasa nadbrzeżnego nad zatoką Meksykańską. Kotlina jest krajem o klimacie łagodnym, lecz suchym. Na północy służy pasterstwu, na południu rolnictwu. Tu leży stolica kraju, Meksyk (900.000 mieszkańców). Góry słyną z bogactw mineralnych, a przedewszystkiem srebra, którego Meksyk dostarcza najwięcej na świecie. Wybrzeże ma klimat wilgotny. Udają się tam: trzcina cukrowa, bawełna, kawa, tytoń i t. p. rośliny.

Sześć republik środkowo-amerykańskich stanowi pomost lądowy z Ameryki Północnej do Południowej. Są to krainy wulkaniczne, o klimacie gorącym i wilgotnym, pokryte lasami i dostarczające płodów strefy gorącej, głównie kawy i kakao.

Jak w Meksyku tak i tu mieszkają mieszkańcy Indian i Hiszpanów, lub Indianie. Stanowią oni żywiół niespokojny, skłonny do przewrotów. Wielkie wpływy w repu-

Ryc. 16. Widok na kanał Panamski. Zauważ okręty, ciągnięte zapomocą maszyn elektrycznych przez śluzy kanału.

blikach mają Stany Zjednoczone. One wybudowały kanał Panamski (ryc. 16), który skraca drogę z wybrzeża wschodniego na zachodnie.

Indje Zachodnie czyli wyspy środkowo-amerykańskie.

1. Pokaż wyspę Kubę i Porto Rico. 2. Zauważ wydłużony kształt wyspy Kuby i jej nizinność. 3. Pokaż wyspę Jamajkę i Haiti; zauważ ich górzystość. 4. Wyróżnij Wielkie Antyle i Małe Antyle. 5. Pokaż wyspy Bahama.

Wielkie i Małe Antyle stanowią razem z wyspami Bahama pomost wyspiarski między Ameryką Północną a Południową. Z powodu gorącego i wilgotnego klimatu dostarczają takich samych produktów, co Meksyk i republiki środkowo-amerykańskie (trzcina cukrowa,

tytoń, kawa, kakao i in.). Ogromne znaczenie, z powodu największych na ziemi plantacyj trzciny cukrowej, ma zależna od Stanów Zjednoczonych wyspa Kuba z portem Hawana. Ludność wysp składa się z murzynów lub z mieszaińców murzynów z Europejczykami.

Lektura. Wypisy geograficzne.

Ćwiczenia. 1. Zmierz Amerykę Północną wzdłuż 40° szer. pn. i 100° dł. zach. od Greenwich. 2. Opisz podróż wzdłuż 40° szer. pn. i wzdłuż 90° dł. zach. od Greenwich; narysuj profil Ameryki Pn. w tych miejscach. 3. Zmierz długość rz. Mississippi i Missouri i porównaj ją z długością znanych ci rzek na ziemi. 4. Wytnij z papieru w tej samej podziałce, co Ameryka Pn. (najlepiej z planiglobów), kształt Europy i przyłóż do Ameryki Pn., celem dowiedzenia się, ile razy Europa jest mniejsza od Ameryki Pn. Porównaj w ten sposób Europę ze Stanami. 5. Naskicuj na mapce konturowej w przybliżeniu: a) góry, wyżyny i niziny, b) strefy klimatyczne Ameryki Pn., c) strefy uprawy roślin pożytecznych. 6. Opisz podróż morzem z Gdyni do San Francisco. 7. Opisz krajobraz Ameryki Pn. na podstawie przeczytanej książki podróżniczej lub opisującej przygodę Indian.

Powtórzenie rozdziału III. Zapamiętaj sobie, że: 1) Ameryka Północna ma różnorodne klimaty, ale najwięcej miejsca przypada na klimat kontynentalny, 2) że krainy jej układają się pasami południkowymi, 3) że jest to kontynent bardzo bogaty w żyzne ziemie i w skarby mineralne, 4) że kraje Ameryki Pn. rozwijają się bardzo szybko, 5) że Stany Zjednoczone są największą potęgą światową, 6) że w Ameryce Pn. (Stany Zjednoczone, Kanada) żyje blisko 4 milj. Polaków.

Rozdział IV.

Ameryka Południowa i ocean Spokojny.

Rzeźba powierzchni.

1. Pokaż góry Andy wzdłuż wybrzeża zachodniego. 2. Zauważ, iż przebieg wybrzeża jest, podobnie jak w Ameryce Północnej, zgodny z przebiegiem tych gór. 3. Odczytaj z mapy,

Ryc. 17. Plastikarna mapa Ameryki Południowej.

jaką wysokość osiągają najwyższe szczyty w Andach. 4. Zauważ wysoko położone wyżyny w Andach i wielkie jeziora. 5. Pokaż wyżynę Gujańską i Brazylijską na wschodzie kontynentu. 6. Jak wysoko owe wyżyny się wznoszą? Zauważ, że są pokryte górami. 7. Pokaż i określ położenie nizin nad rzekami: Orinoko, Amazonką, La Platą. 8. Jakiemi ujściami uchodzą owe rzeki do morza? 9. Wymień ważniejsze dopływy Amazonki i La Platy.

Wysoki, lecz węższy niż w Ameryce Północnej, wał górski biegnie, zgodnie z przebiegiem wybrzeża, na zachodzie kontynentu. Pomiędzy łańcuchami górskimi, najeżonemi wysokimi wulkanami (np. Sorata, Aconcagua, czyt. Akonkagua — 7000 m), rozpościerają się wyniosłe wyżyny, jak wyżyna Peru i Boliwji. Wschodnia część kontynentu jest zajęta przez rozległą wyżynę Brazylijską i mniejszą od niej, ale wyższą — wyżynę Gujańską. Między owymi wyżynami rozpościera się nizinne dorzecze Amazonki. Również nad rzeką La Platą rozciąga się rozległa nizina, która oddziela wyżynę Brazylijską od Andów. W podobny sposób rozpościera się między wyżyną Gujańską a Andami nizina nad rzeką Orinoko.

Położenie, wielkość, rozczłonkowanie i kształt kontynentu.

1. Pokaż, w którym miejscu równik przecina Amerykę Południową. 2. Pokaż przylądki Ameryki Pd. i oznacz ich położenie. 3. Oceń w przybliżeniu wielkość kontynentu, porównując go (na planiglobach) z Australją, Afryką, Ameryką Północną. 4. Zauważ, gdzie jest wybrzeże lepiej rozczłonkowane. 5. Wymień archipelagi wysp w pobliżu kontynentu. 6. Jaki kształt ma Ameryka Południowa?

Ameryka Południowa leży w znacznej części na półkuli południowej. Równik bowiem przechodzi przez ujście Amazonki. Złączona z Ameryką Północną, zbliża się swym południowym cyplem do Antarktydy. Jest co do po-

wierzchni mniejsza (18 milj. km^2) od Ameryki Północnej. Nie posiada ważniejszych półwyspów i zatok i należy do najsłabiej rozczłonkowanych kontynentów. Najlepiej rozczłonkowane jest wybrzeże na południowym zachodzie. Ameryka południowa ma kształt trójkąta.

Klimat, świat roślinny i zwierzęcy.

1. Jakie wiatry wieją po obu stronach równika? 2. Jaki klimat ma Ameryka Południowa ze względu na swe położenie pod równikiem? 3. Które części kontynentu mają klimat umiarkowany? 4. Jakiego klimatu można się spodziewać na wysokogórskich wyżynach? 5. W której części Brazylii mogą się udawać zboża europejskie, a w której rosną lasy zwrotnikowe?

Z powodu położenia po obu stronach równika znaczna część kontynentu przypada na klimat gorący. Tak dorzecze Amazonki jak i otaczające je wyżyny mają średnią roczną temperaturę od 20° do 30° . Passaty, wiejące od Atlantyku, przynoszą obfite deszcze. Stąd nie dziw, że dorzecze Amazonki i wybrzeża są pokryte pierwotnymi lasami. Na wyżynach widzi się stepy i lasy parkowe. Ze zwierząt żyją liczne małpy i ptaki, nadto ciekawe są: leniwce, mrówkojady, dydelfy, świnki morskie, pekari, tapir i wiele innych.

Ku południowi klimat staje się umiarkowany. Ponieważ Andy powstrzymują deszczonośne wiatry zachodnie, przeto po wschodniej stronie Andów mamy klimat suchy. Odpowiadają temu stepy (pampasy), które się tu ciągną. Wyżyny śródgórskie są zimne i suche; lepiej zroszone stoki gór są pokryte lasami. Wybrzeże oceanu Spokojnego jest wilgotne na północy, suche i pustynne w środku, a o łagodnym klimacie na południu. W górach i na wyżynach żyje w stanie oswojonym i dziko lama. Znany tu jest największy ptak drapieżny na ziemi, kondor.

Ludność, podział polityczny.

1. Które części kontynentu odpowiadają najlepiej osiedlaniu się Europejczyka? 2. Wymień niezależne republiki, ich stolice oraz kolonie europejskie. 3. Która uprawiana u nas roślina pochodzi z Ameryki Południowej? 4. Rozróżnij miasta, leżące na wybrzeżach i na wyżynie. 5. W których krajach Ameryki Południowej osiedlają się Polacy?

Ludność pierwotna Ameryki Południowej została przeważnie wytępiona przez Hiszpanów i Portugalczyków, którzy pierwsi odkryli i zdobyli te ziemie. Zdobywcy miesza­li się w części z ludnością indyjską i utworzyli szereg kolonij, które się potem przekształciły w państwa niezależne. Do owych państw zaczęli napływać koloniści z Europy, a między nimi Polacy. Dziś Ameryka Pd. liczy przeszło 70 milionów mieszkańców. Najgęstsze zaludnienie mają wschodnie wybrzeża od ujścia Amazonki do ujścia La Platy. Stosunkowo dużo ludzi mieszka w północnych Andach i na wybrzeżu południowo-zachodnim. Polskich kolonistów spotyka się w Brazylii i w Argentynie.

Największymi państwami są: Brazylija (8·5 milj. *km*²), i Argentyna (3 milj. *km*²). Są one oddzielone od siebie przez dwie mniejsze republiki: Paragwaj i Urugwaj. W Andach leży 6 republik. Nawet najmniejsza z nich — Ekwador — jest większa od Polski. Kolonie europejskie, należące do wielkiej Brytanji, Francji i Holandji, znajdują się na wyżynie Gujańskiej.

Najważniejsze krainy geograficzne. Krainy wschodnie.

1. Wymień poznane już krainy geograficzne. 2. Jak je możesz podzielić? 3. Które z nich leżą bliżej Ameryki Północnej, Afryki i Europy? 4. Które z nich, ze względu na rzeźbę terenu i klimat, mają dla człowieka większe znacze-

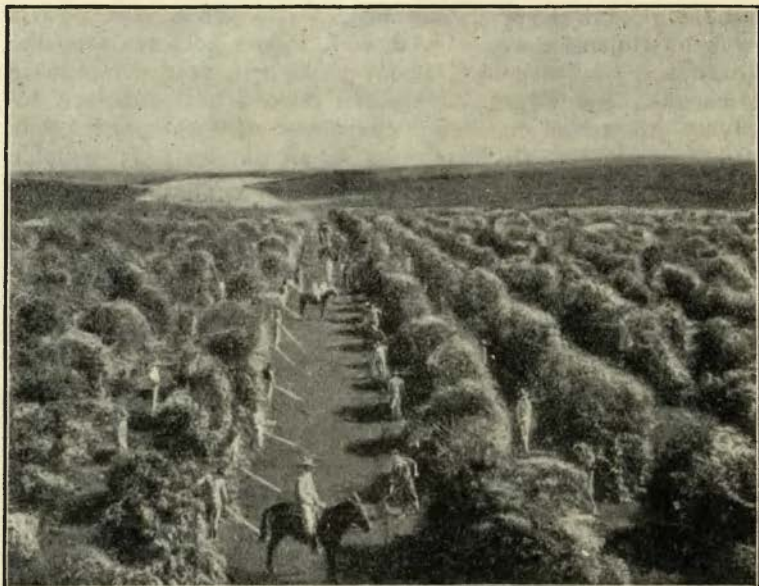
nie? 5. Pokaż wyżynę Gujańską. 6. Do jakich rzek wysyła wyżyna Gujańska swoje wody? 7. Pokaż połączenie wodne (bifurkację) Cassiquiari między rzeką Orinoko, a dopływem Amazonki, Rio Negro. 8. Wymień lewo- i prawobrzeżne dopływy Amazonki. 8. Zmierz szerokość tej rzeki przy ujściu. 10. Zauważ, jak się Amazonka dzieli na ramiona; wymień miasta nad nią. 11. Zauważ wzniesienia wyżyny Brazylijskiej na wschodzie i opadanie wyżyny ku północy. 12. Jakie wnioski wysnujesz z rozmieszczenia miast na wyżynie i na wybrzeżu? 13. Jakie ma ujście rzeka La Plata? Pokaż zatoki na południe od ujścia La Platy. 14. Wymień dopływy tej rzeki. 15. Zauważ błota nad rzeką Paragwajem. 16. Odczytaj nazwę Gran Chaco (czyt. Gran Czako) i Pampasy. 17. Pokaż cieśninę Magielana, Ziemię Ognistą, wyspy Falklandzkie.

Rozróżniamy w Ameryce Południowej: 1) krainy wyżynne i nizinne na wschodzie i 2) krainy górskie na zachodzie.

1. Wyżyna Gujańska służy w wyższych swych częściach hodowli bydła i dostarcza złota, a nawet diamentów. Na swych stokach ma nieprzebrane lasy. Rzadka ludność uprawia na wybrzeżu trzcinę cukrową, ryż, kawę, kakao i t. p. rośliny.

Amazonka jest najobfitszą w wodę rzeką, a jej dorzecze jest największym dorzeczem (7 milj. km^2) na ziemi. Zasilają ją liczne a bogate w wodę dopływy z gór i z sąsiednich wyżyn. Nizina nad Amazonką należy w znacznej części do Brazylii. Pokrywa ją niezmierny dziewiczy las, jeden z największych na ziemi ($\frac{3}{4}$ Europy). W klimacie gorącym i wilgotnym rosną i dochodzą olbrzymich rozmiarów liczne gatunki drzew, splecionych ze sobą i związanych pnączami. Najważniejsze są drzewa, dostarczające kauczuku oraz drzewa farbiarskie i stolarskie (mahoń). Z powodu braku dróg i ludzi, eksploatacja lasu jest bardzo utrudniona. W lesie żyje bogaty świat zwierzęcy.

Ryc. 18. Plantacja kawy w Brazylii. Zauważ niskie drzewka kawowe.

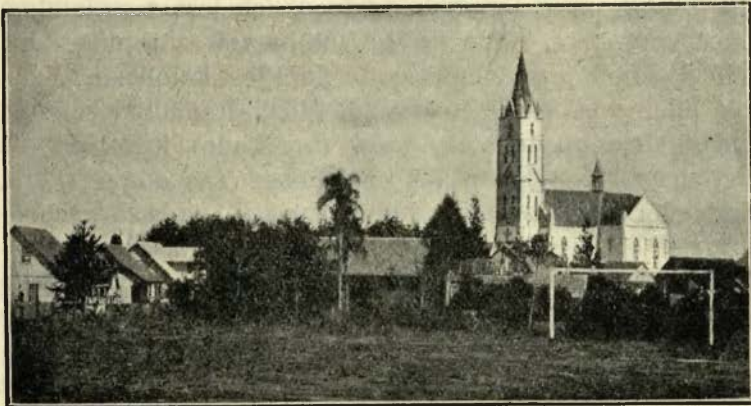
Wyżyna Brazylijska przedstawia na wschodzie kraj falisty. Góry (do 3000 m) zmieniają się tu z płaskimi równinami. Kraj skłania się zwolna ku zachodowi. Łagodny i odpowiednio dżdżysty klimat pod zwrótnikiem Koziorożca oraz żyzna gleba sprzyjają przede wszystkim uprawie drzewa kawowego. Plantacje kawy (ryc. 18) pokrywają łagodne wzgórza, a Brazylija dostarcza $\frac{2}{3}$ ilości kawy na świecie. Ważna jest także produkcja kakao. Dalej na północy, ale na wybrzeżu, udają się trzcina cukrowa i bawełna, na południu zaś kukurydza i pszenica. Tu, w stanie Parana (ze stolicą w Kurytybie), karczkuje pierwotne lasy i zajmuje się uprawą zbóż oraz zbieraniem herbaty brazylijskiej około 180.000 kolonistów polskich. Wnętrze wyżyny Brazylijskiej jest

stepem, na którym wypasa się bydło. Tu i ówdzie występują: złoto, rudy manganowe, a nawet diamenty.

Brazylja jest najludniejszym państwem Ameryki Południowej (37 milj.). Znaczną część ludności stanowią Portugalczycy; obok nich mieszkają koloniści europejscy, Indianie i murzyni. Stolica kraju, Rio de Janeiro (czyt. Rio de Żanero — blisko 2 milj. mieszk.), leży w pięknej zatoce nad morzem. Polska sprowadza z Brazylii kawę, a wywozi do Brazylii cement.

Paragwaj i Urugwaj są krajami nizinnymi i przeważnie stepowymi. Dlatego nieliczna ich ludność zajmuje się chowem bydła i owiec. Szybciej rozwija się nad morzem położony Urugwaj, ze stolicą w Montevideo.

Nizinę nad rzeką La Platą i nadbrzeżną nizinę południową, aż po przylądek Hoorna, zajmuje Argentyna, drugie co do ilości mieszkańców (10 milj.), a pierwsze co do znaczenia państwo Ameryki Południowej, ze stolicą w Buenos Aires (blisko 3 milj. mieszk.). Suchy i umiarkowany klimat sprzyja gospodarce rolnej i hodowlanej. Dawne stepy przy ujściu La Platy zostały

Ryc. 19. Lucena, osada polska w stanie Parana w Brazylii.

w znacznej części zaorane i pokryły się gęstą siecią dróg bitych i żelaznych. Dostarczają wiele kukurydzy i pszenicy oraz innych roślin uprawnych, na północy nawet trzciny cukrowej i bawełny. Na niezaoranych stepach wypasa się ogromne ilości (37 milj. sztuk) bydła rogatego, owiec (36 milj. sztuk) i koni (blisko 10 milj.). Dlatego wywozi się z Argentyny dużo mięsa (w stanie mrożonym), skór, wełny, a nadto zboża. Kraj rozwija się bardzo szybko. Polska sprowadza z Argentyny nasiona i skóry.

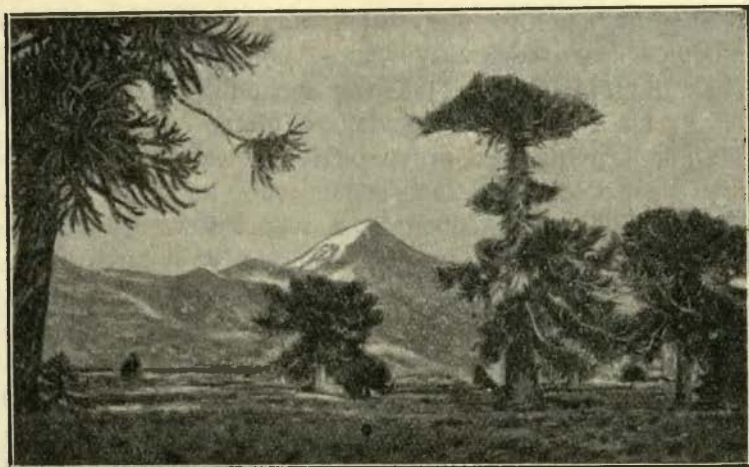
Krainy zachodnie.

1. Wymień republiki, położone w Andach. 2. Która z nich zajmuje zachodnie stoki gór? 3. Które leżą na wyżynach wysokogórskich? 4. Wyjaśnij, jeżeli potrafisz, nazwy niektórych z nich. 5. Która z republik jest największa? 6. Co słyszałeś o saletrze czilijskiej? 7. Wymień stolice republik zachodnich i określ ich położenie geograficzne. 8. W którym miejscu najłatwiej przejść Andy? 9. Którędy dostać się można morzem do republik zachodnich?

Góry i wyżyny andyjskie utrudniają powstanie państw tak wielkich, jakimi są państwa wschodnie. Stąd mamy tu 6 mniejszych republik. Ludność ich jest, z wyjątkiem rzeczypospolitej Chile (czyt. Czile), przeważnie mieszana. Mówi jednak językiem hiszpańskim i jest katolicka. Waha się od 2 do 6 milj. (Kolumbja) głów. Republiki zajmują już to stoki zachodnie Andów (np. Chile), już to leżą na wyżynach wysokogórskich i na stokach zachodnich (Peru, Ekwador, Kolumbja), już to na wyżynach i stokach wschodnich (Boliwja, Wenezuela). Słyną nietyle z płodów rolniczych, co z pożytecznych minerałów, które występują w Andach. Najważniejszymi krajami są: Chile, które dostarcza saletry i miedzi, oraz Kolumbja, która dostarcza największej na ziemi platyny,¹ a prócz

¹ Platyna, minerał bardzo rzadki i drogi, o barwie srebrzystej, połysku metalicznym.

Ryc. 20. Widok pokrytych śniegami Andów w Argentynie.
Na pierwszym planie potężne drzewa, araukarje.

tego nafty i kawy. Nadto Boliwja ma cynę i srebro, Peru zaś miedź i srebro. Polska sprowadza z Chile saletrę czilijską, jako nawóz. Republiki, położone w wysokich górach i pozbawione niekiedy dobrych dróg, są trudno dostępne. W zbadaniu Andów zasłużyli się najwięcej z pośród Polaków: I. Domeyko i J. Stolzmann.

Ocean Spokojny albo Wielki.

1. Nazwij kontynenty, które otaczają ocean Wielki.
2. Pokaż miejsca, w których łączy się z oceanem Atlantyckim i Indyjskim.
3. Wymień morza poboczne tego oceanu.
4. Pokaż najważniejsze archipelagi wysp i podziel owe archipelagi na przybrzeżne i oceaniczne.
5. Co ci wiadomo o wyspach koralowych?
6. Odczytaj największe głębiny oceanu.
7. Porównaj ocean Spokojny co do powierzchni z oceanem Atlantyckim i Indyjskim.

Ocean Wielki zawdzięcza swoją nazwę temu, iż zajmuje przeszło $\frac{1}{3}$ powierzchni ziemi (180 milj. km^2) i sta-

nowi prawie połowę wszystkich mórz na ziemi. Najdalsza odległość jego wybrzeży wynosi połowę obwodu ziemi (180° długości geogr.). Po swej zachodniej stronie kryje ocean na swem dnie największe głębie (do 10.000 m). Tu jednak pełno mórz przybrzeżnych i archipelagów wielkich wysp. Na wybrzeżach oceanu spotyka się wiele wulkanów. Wybrzeża wschodnie są wyprostowane i strome. Poza tem setki archipelagów drobnych wysp jest rozsianych po całym oceanie (str. 8). Wbrew swojej nazwie, którą ocean Spokojny otrzymał od swego odkrywcy Magielana (1520/21), należy ocean Spokojny do mórz, nawiedzanych przez straszne burze. Są to tajfuny, które panują na wodach azjatyckich i australskich, a zdarzają się przy zmianie monsunów. Ruch okrętów przez ocean Wielki, między Ameryką Pn. i Pd. a Azją i Australją, staje się z każdym rokiem coraz większy. Przyczynia się do tego kanał Panamski, dzięki któremu okręty dostają się szybciej z Nowego Jorku do Azji wschodniej, niż przez morze Śródziemne.

Lektura. Wypisy geograficzne.

Ćwiczenia. 1. Narysuj profil przez Amerykę Południową, wzdłuż 20° szer. pd. 2. Przedstaw krajobrazową różnicę między wyżyną Brazylijską, a wysokogórską wyżyną Boliwijską. 3. Przerysuj dorzecze Amazonki w dwukrotnem powiększeniu. 4. Naskicuj w powiększeniu: a) ujście rzek: Orinoko, Amazonki, La Platy, b) wybrzeże południowo-zachodnie. 5. Opisz drogę: a) z Europy do stolicy Boliwji, La Paz i b) drogę statkiem z Amazonki na rzekę Orinoko i na rzekę La Platę. 6. Pokaż, gdzie leży miasto Kurytyba i opisz w przybliżeniu kraj, w którym to miasto się znajduje. 7. Przygotuj zbiorek ilustracyj z Ameryki Południowej. 10. Streść przeczytaną książkę o jednym z krajów Ameryki Południowej.

Powtórzenie rozdziału IV. Zwróć uwagę na: 1) przeciwieństwa krajobrazowe krain wschodnich i zachodnich; 2) na ogromny las równikowy w dorzeczu Amazonki; 3) na rozległe stepy, które w Argentynie są podstawą wysoko roz-

winiętego rolnictwa i chowu bydła; 4) na Brazylię, która dostarcza najwięcej kawy na ziemi i w której mieszka wielu kolonistów polskich; 5) na bogactwo mineralne republik amerykańskich.

Rozdział V.

Azja.

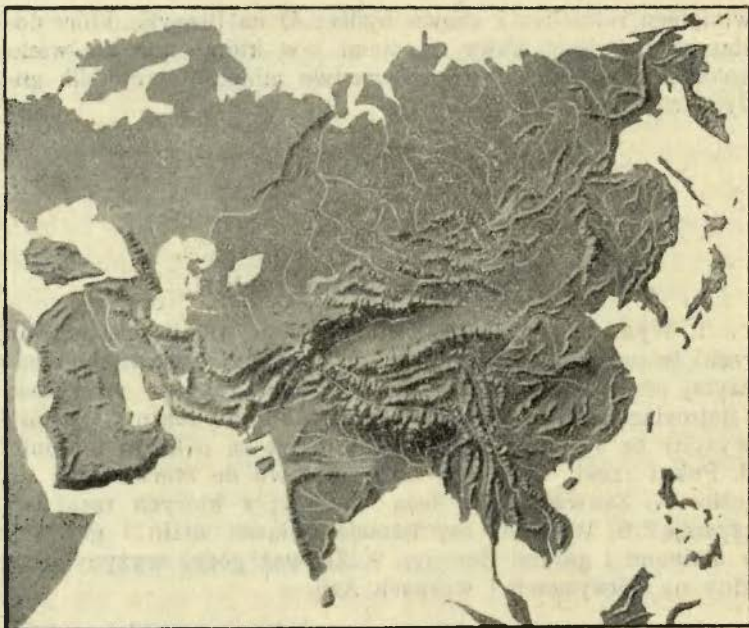
Urzeźbienie powierzchni.

1. Wymień najważniejsze niziny Azji. Gdzie leżą? Jakiej rzeki je przecinają? 2. Pokaż wyżyny Azji, nazwij je i odczytaj ich wysokość. 3. Jakie położenie zajmują najwyższe i najrozleglejsze wyżyny w stosunku do kontynentu? 4. Które wyżyny są otoczone górami? 5. Które są pokryte górami? 6. Pokaż rzeki, które nie mają odpływu do morza, lecz do jezior. 7. Zauważ, gdzie leżą obszary, z których rzeki odpływają? 8. Wyjaśnij, czy istnieje związek nizin i gór Azji z nizinami i górami Europy. 9. Zauważ góry, wyżyny i niziny na półwyspach i wyspach Azji.

Azja jest w $\frac{2}{3}$ częściach wypełniona górami (ryc. 21); $\frac{1}{3}$ część jej powierzchni zajmują niziny. Niziny leżą na krawędziach kontynentu i na wybrzeżach. Niż Turański i Syberyjski są przedłużeniem niżu Wschodnio-europejskiego. Inne niziny nadbrzeżne są przecięte wielkimi rzekami. Te wypływają z gór i wyżyn Azji i rozchodzą się na wszystkie strony. Góry i wyżyny Azji ciągną się zrazu wąskim pasem, od morza Śródziemnego aż po góry Hindukusz. Tu jednakże odrazu rozszerzają się i wypełniają całą Azję środkową, wybiegając aż na półwysep Czukczów, Koreę, półwysep Indochiński i na wyspy. Rozległe wyżyny i góry widzimy również na półwyspach Indyjskim i Arabskim. Wyżyny Azji są przeważnie z jednej lub kilku stron otoczone górami, jak np. wyżyna Małej Azji, Iranu, Tybetu, Hanhaj, Gobi i in. Owe wyżyny kotlinowe są suche i puste. Nie posiadają odpływu do ota-

Ryc. 21. Plastikna mapa Azji.

czających Azję oceanów. Bezwzględna wysokość wyżyn jest różna. Najwyżej wznoszą się wyżyny: Pamirów i Tybetu. Jeszcze wyższe są jednak góry otaczające je. Także wyspy są przeważnie górzyste i wulkaniczne.

Rzeki i jeziora.

1. Wymień najdłuższe rzeki Azji; nazwij ich dopływy i opisz ich bieg. 2. Pokaż rzeki, przecinające Himalaja. 3. Wymień rzeki podwójne, które łączą się niedaleko ujścia. 4. Opisz ujście rzeki Obi, oraz Gangesu i Bramaputry i powiedz, czym się od siebie różnią. 5. Wymień największe jeziora i nazwij rzeki, które do nich uchodzą. 6. Pokaż drobne jeziora we wnętrzu wyżyn kotlinowych.

Rzeki północnej Azji: Ob, Jenisej, Lena i Amur, należą do najpotężniejszych rzek kontynentu. Bogate w wodę i dostępne dla żeglugi, są jednak przez większą część roku zamrożone. Rzeki Azji wschodniej i południowej biorą początek w wysokich górach, które niekiedy w głębokich dolinach przecinają. Mają dużo wody, wzbierają gwałtownie i są w dolnym biegu przez cały rok żeglowne. Przy ujściu osadzają wiele naniesionego materiału i tworzą niekiedy potężne delty. Największą na ziemi jest wspólna delta rzek Gangesu i Bramaputry. Rzeki w środku Azji uchodzą do jezior, jak np. rzeki Amu i Syr wpadają do jeziora Aralskiego, lub z braku wody gubią się w piaskach pustyni, jak np. rzeka Tarym. Jeziora: Aralskie, Bałkasz, Bajkalskie są największymi jeziorami Azji. Jezioro Bajkalskie jest najgłębszym (1522 m) jeziorem na ziemi.

Położenie geograficzne, wielkość i kształt kontynentu, półwyspy, wyspy i morza, znaczenie Azji w geografji i w historii.

1. Pokaż najdalej na północ, południe, wschód i zachód wysunięte punkty Azji. 2. Którędy przez Azję biegnie równoleżnik Warszawy? 3. Przez ile stopni ciągnie się Azja z zachodu na wschód i z północy na południe? 4. Określ położenie Azji w stosunku do Europy i do innych kontynentów. 5. Jakie oceany i morza oblewają Azję? 6. Wymień trzy największe półwyspy Azji. W jaki ocean się wysuwają i jaki mają kształt? 7. Wymień półwyspy na oceanie Spokojnym i na morzu Lodowatym Północnym. 8. Z której strony Azji jest największa wyspa? Wymień ich archipelagi. 9. Wymień wyspy na oceanie Indyjskim i na morzu Lodowatym Północnym. 10. Powiedz, jaki kształt miałyby Azja po odcięciu od niej półwyspów. 11. Jakie znasz ludy w Europie, pochodzące z Azji? Które z nich napadały niegdyś na Polskę? 12. Gdzie leży Jerozolima? Gdzie wzięło początek chrześcijaństwo?

Azja wypełnia rozległą przestrzeń między równikiem a 80° szer. pn. Leży w środku kontynentów półkuli północnej, złączona z Europą i z Afryką, a od Ameryki oddzielona cieśniną Beringa. Jest największą na ziemi masą lądową (44 milj. km²). Przewyższa bowiem swą powierzchnią Europę i Afrykę, razem wzięte. Jest również najwyższym wzniesionym kontynentem. Ma kształt potężnego czworoboku. Wciskające się zewsząd morza i zatoki oblewających Azję oceanów rozbijają ową masę lądową na liczne półwyspy i wyspy. Nawet Europa uchodzi niekiedy za półwysep Azji.

Najwięcej wysp widzimy wzdłuż wybrzeża wschodniego. Są one ułożone w podłużne archipelagi. Niektóre z nich należą do największych wysp na ziemi.

Azja bywa uważana za kolebkę ludzkości. Wiele ludów rozeszło się z Azji na sąsiednie kontynenty. Dziś mieszka tam przeszło połowa ludzi na ziemi (1.100 milj.). W Azji powstały najstarsze ludzkie cywilizacje oraz największe religie świata. Tam wzięto początek chrześcijaństwo.

Klimat, świat roślinny i zwierzęcy.

1. Czy Azja może mieć klimat jednolity? 2. Odczytaj z mapki izoterm, gdzie Azja ma klimat zimny, a gdzie gorący. 3. Jaki wpływ na klimat wywierają wyżyny i wysokie góry? 4. Które kraje Azji ulegają wpływom otaczających je mórz? 5. Jakie znasz rośliny pożyteczne, pochodzące z Azji? 6. Jakie znasz zwierzęta dzikie, żyjące w Azji? 7. Które zwierzęta domowe pochodzą z Azji?

Azja północna, otwarta ku morzu Lodowatemu Północnemu, ma klimat najzimniejszy na ziemi, chociaż suchy. Najniższe na ziemi temperatury powietrza są znane w Wierchojańsku (−70°). Lasy kończą się na pewnej linii, od której na północ rozpościera się

tundra. Żyje tu dużo niedźwiedzi, wilków i zwierząt, dostarczających futer (sobole). Jako zwierzę domowe znany jest renifer.

Środkowy pas Azji, do którego należy wliczyć także półwysep Arabski, ma klimat kontynentalny, o gorących latach, a ostrych zimach, lecz również suchy. Panują tu stepy i pustynie. Na stepach Azji środkowej żyją jeszcze dotychczas w stanie dzikim — prócz wielu antylop i innych zwierząt stepowych (np. świstaków) — przodkowie zwierząt domowych: owcy, osła, konia, wielbłąda. Kraje położone nad morzem Śródziemnym mają, dzięki wpływowi tego morza, łagodny klimat śródziemnomorski, właściwy Europie południowej.

Azja południowo-wschodnia (oba półwyspy Indyjskie, Chiny i niektóre archipelagi wysp) pozostaje w letniej połowie roku pod wpływem wilgotnych wiatrów morskich, a w zimowej połowie roku pod wpływem lądowych wiatrów suchych. Jest to klimat zmieniających się wiatrów monsunowych. Obfite deszcze, przyniesione przez monsun letni, sprzyjają, w parze z wysoką temperaturą powietrza, wzrostowi lasów i wysokiej sawanny, czyli t. zw. dżungli. Dżungle pełne są dzikiego zwierza (słoń i nosorożec indyjski, tygrys, krokodyl, wiele gatunków węży, ptaków i małp). W miejscach, zajętych przez człowieka, kwitnie uprawa roślin pożytecznych, jak ryżu, herbaty, trzciny cukrowej i in.

Ludność i podział polityczny.

1. Jakie znane ci rasy ludzi żyją w Azji? 2. Oceń z obrazków, czy Chińczycy, Hindusi i Arabowie należą do tej samej rasy? 3. Wymień państwa azjatyckie i powiedz, które z nich są największe? 4. Wymień posiadłości europejskie w Azji. Które z nich leżą na wyspach? 5. Które państwo europejskie posiada największą część Azji. 6. Wymień najważniejsze miasta

azjatyckie. Które z nich są stolicami państw niezawisłych?
7. Określ pokolei, z jakimi państwami graniczą: Chiny, Persja, Turcja i t. p.

Ludy Azji należą do różnych ras, kultur i religij. Najliczniejszą (600 milj.) jest rasa, zwana żółtą, albo mongol-

Ryc. 22. Yianszikaj, pierwszy prezydent republiki chińskiej, jako typ Chińczyka.

ską, do której zalicza się Chińczyków (przeszło 400 milj., ryc. 22), Japończyków, Koreańczyków, Indochińczyków, Tybetańczyków, Mongołów, Kałmuków i wiele ludów mniejszych. Spokrewnieni z tą rasą są Malajowie (70 mil.), osiedli na

półwyspie Malajskim i na wyspach Sundajskich. Ludy, zaliczane do rasy żółtej, mieszkają na północ od linii Kaukaz-Kalkuta. Na południe od tej linii najliczniejsi są Hindusi (300 milj.), poczem idą Arabowie, Turcy, Persowie (razem 100 milj.). Europejczycy mieszkają najliczniej na Syberji. Różne rasy pierwotne spotyka się na północy i na wyspach.

W rozmieszczeniu ludności widzimy przedewszystkiem wpływ klimatu. Ludność unika bowiem krajów zimnych i suchych, a gromadzi się głównie w pasie klimatu monsunowego. Mieszka tu przeszło $\frac{8}{10}$ ludności Azji. Tu się znajdują ogniska starej kultury chińskiej i hinduskiej. Z Indyj pochodzą, najwięcej zwolenników liczące, religie w Azji: buddyzm (600 milj.) i bramanizm. Arabowie, Turcy, Persowie, część Hindusów i Malajów, mieszkańcy Turkestanu są mahometanami.

Niezawisłymi państwami Azji są: Chiny, Japonja, Turcja, Persja, Afganistan, Siam, Arabja, Irak (Mezopotamja) i Mongolja z Urjanchajem. Rosja posiada północną i północno-zachodnią Azję (Kaukaz, nizina Turańska). Wielka Brytanja panuje nad Indjami Przedgangesowemi, częścią Borneo i drobnymi wyspami, oraz ma mandat nad Palestyną i Zajordanją, Holandja posiada większą część wysp archipelagu Sundajskiego (Holenderskie Indje Wschodnie), Stany Zjednoczone mają Filipiny, Francja posiada Indochiny i mandat nad Syrją, Portugalja drobne posiadłości. Można powiedzieć, iż przeszło połowa Azji pozostaje pod panowaniem europejskiem.

Najważniejsze krainy geograficzne Azji. Azja północna.

1. Jak się nazywa i do kogo należy Azja północna?
2. Wyróżnij i nazwij niziny, wyżyny i góry w Azji północnej.
3. Zauważ góry Czerskiego i wielkie błota na wybrzeżu i na nizinach.
4. Wymień ważniejsze rzeki i miasta.
5. Co ci wiadomo o Syberji (Sybirze), jako ziemi wygnania Polaków?
6. Pokaż kolej transsyberyjską.

Azja północna, zwana także Syberją, dzieli się na:
1) Syberję zachodnią, która obejmuje niż Syberyjski w dorzeczu rz. Obi, na 2) Syberję środkową, która jest wyżyną, rozpościerającą się między rzeką Jenisejem i Leną i 3) na Syberję wschodnią, przeważnie górzystą (góry Jabłonowe, Czerskiego) i przeciętą przez rzekę Amur.

Pas tundry na wybrzeżu (str. 53) i szeroki pas lasów (tajga syberyjska) posiada bardzo rzadką ludność. Ludność ta trudni się chowem renifera, łowiectwem i rybołówstwem. Najważniejszym ludem są Jakuci, zorganizowani w osobną republikę, ze stolicą w Jakucku. Nieprzebrane bogactwa leśne są niewyzyskane.

Dlatego największe znaczenie ma stepowy pas południowy. Tu osiedlili się dość gęsto koloniści z Rosji; tu powstały nawet większe miasta, jak Omsk, Tomsk, Irkuck, które łączy kolej transsyberyjska, biegnąca z Moskwy przez chińską Mandżurję do Władywostoku. Ciepłe lata sprzyjają uprawie zbóż, a stepy hodowli bydła i wozowowi masła.

Wyżyny i góry Syberji kryją w sobie wiele złota, nadto grafitu, żelaza, miedzi i węgla. Syberja liczy 11 milj. mieszkańców. Z powodu surowego klimatu była ziemią wygnańców politycznych. Polaków zsyłano na Sybir za udział w powstaniach i spiskach przeciw Rosji. Wielu z nich nigdy nie wróciło do ojczyzny. Niektórzy zaś zasłynęli jako badacze ziem nieznanych. Do najbardziej zasłużonych należą: J. Czerski, od którego pochodzi nazwa gór Czerskiego, A. Czekanowski i B. Dybowski.

Azja środkowa.

1. Pokaż najbardziej środkowo położone kraje Azji. 2. Do jakich państw należą? 3. Pokaż rzeki i miasta w Azji środkowej. 4. Pokaż pustynie piaszczyste. 5. Odczytaj z mapy, jak wysoko leżą niektóre krainy Azji środkowej. 6. Wymień i nazwij najwyższe góry Azji.

Azja środkowa — to szeroki pas krain suchych i bezodpływowych (str. 50). Tu należy także na zachodzie położona nizina Turańska. Jest ona otoczona od południa i od wschodu wysokimi górami. Na północy przechodzi w nią Syberyjski i Wschodnio-europejski. Na południu jest przeważnie pustynią, przeciętą przez rzeki Amu Darję i Syr Darję. Na północy przechodzi w step. Tylko lepiej nawodnione stopy gór i doliny górskie są gęściej zaludnione. Dostarczają bawełny, owoców i zwierząt domowych. Mieszkają tu ludy pokrewne Turkom i Persom.

Tworzą kilka republik, należących do Rosji, z którą łączy je dwie linje kolejowe.

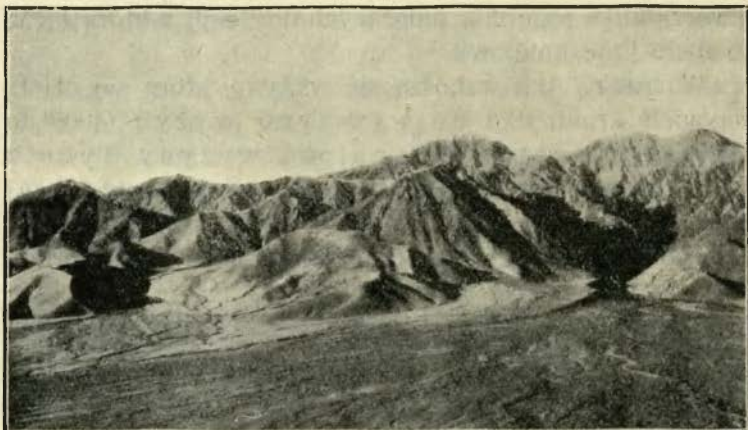
W środku Azji wznoszą się wyżyny, które się dzielą na wiele krain. Do najwyższych wyżyn (4000 do 5000 *m*) świata i Azji należą wyżyny Tybetu i Pamirów. Wyżyna Tybetu, otoczona najwyższymi górami świata (Himalaje 8840 *m*, Transhimalaje, Karakoram (ryc. 23), Kuen-Luń) i poprzedzielana górami

Ryc. 23. Widok gór Karakoram, pokrytych wiecznymi śniegami i lodowcami.

w swem wnętrzu, jest trudno dostępną i rzadko zamieszkałą przez pasterskich Tybetańczyków, wysokogórską pustynią. W zbadaniu jej najwięcej zasłużyli się podróżnicy: polskiego pochodzenia Przewalski i Szwed Sven Hedin, nadto Polak B. Grąbczewski.

Na północ od Tybetu wyróżnić należy niżej położoną kotlinę Tarymu, zwaną także Turkiestanem Wschodnim lub Chińskim, i więcej dostępną kotlinę Dżungarji (mię-

Ryc. 24. Góry we wnętrzu Azji, Ałtaj wschodni, na pograniczu pustyni Gobi.

dzy górami Tiań-Szań i Ałtajem (ryc. 24). W kotlinie Tarymu istnieją u stóp gór miasta-oazy, zamieszkałe przez ludy turskie.

Jeszcze dalej na północy rozpościera się Mongolia. Jest to ojczyzna pasterskich Mongołów i Kałmuków, których przodkowie napadali w wiekach średnich na Europę i Polskę. Na północnym zachodzie jest to kraj górzysty, a na wschodzie równinny. Tu leży pół-pustynia Gobi, Latem pokrywa się roślinnością trawiastą i jest wielkiem pastwiskiem zwierząt dzikich i domowych. Drogi samochodowe (doniedawna tylko karawanowe) przez Mongolję umożliwiają handel między Rosją a Chinami. Stolicą Mongolji jest Urga.

Azja południowo-wschodnia.

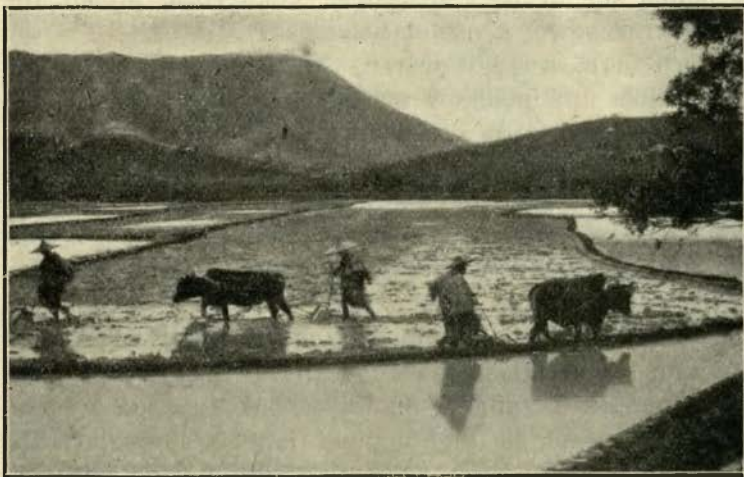
1. Pokaż półwysep Indochiński, Malajski, Indyj Przedgangesowych, oraz wymień największe wyspy Sundajskie i Filipińskie. 2. Nazwij morza, które oblewają owe kraje. 3. Wy-

mień porty tych krain i większe miasta. 4. Gdzie jest najwięcej miast? 5. Z jakich portów w Japonji wyjedziesz morzem do Europy? 6. W jakim klimacie leżą wymienione kraje? 7. Która z wysp jest największa? 8. Pokaż i nazwij rzeki półwyspu Indochińskiego i Indyj Przedgangesowych. 9. Do jakich państw europejskich należą te kraje? 10. Które z nich są samodzielne?

W przedłużeniu Tybetu i Mongolji leży republika chińska. Jest to najludniejszy kraj Azji (przeszło 400 milj. głów, czyli $\frac{1}{3}$ ludności kontynentu), szczęśliwie nad morzem położony, o nieprzebranych zasobach węgla i żelaza. Rozpada się na Chiny południowe i północne.

Chiny południowe są przeważnie górzyste, o klimacie łagodnym, podzwrotnikowym. Przecina je na północy rzeka Jang-cy-kiang. W jej dolinie leżą najgęściej zaludnione okolice Chin. Udaje się tu ryż (ryc. 25), her-

Ryc. 25. Uprawa pola ryżowego w Chinach. Pole zalane jest wodą. Chińczycy w strojach ze słomy.

bata, trzcina cukrowa. Przy ujściu rzeki widzimy stolicę kraju, Nan-kin.

Chiny północne są przeważnie nizinne. Mają bardzo żyzną glebę i suchy klimat. Użyźnia je rzeka Hoang-ho. Wszędzie kwitnie uprawa zbóż i bawełny. W całych Chinach zaś rozpowszechniona jest hodowla jedwabnika. Kraj, mimo niezwyklej pracowitości mieszkańców, uprawiających skrzętnie swe ogródki i wyzyskujących najdrobniejszy skrawek ziemi, jest w niektórych okolicach przeludniony. W latach nieurodzajnych nie może się żywić. Częste są głody. Nadto Chińczycy w wielkiej liczbie emigrują, głównie do swoich posiadłości na północy i na zachodzie, a nawet za morze. Przemysł tkacki znajduje się w początkach. Polska wywozi do Chin wyroby chemiczne i wełniane.

Najważniejszą z posiadłości chińskich jest Mandżurja. Jest to rozległa kotlina, o klimacie na tyle wilgotnym, że udają się tu zboża (pszenica, kukurydza, proso), rośliny strączkowe, a nawet rosną lasy.

Japonja, najpotężniejsze państwo Azji, zajmuje kilka archipelagów wysp, od Kameczatki aż po Formozę. Należy także do niej półwysep Korea (20 milj. mieszk.). Gęsta ludność skupia się głównie na czterech większych wyspach (65 milj.). Wyspy są górzyste, znane z wybuchów licznych wulkanów (ryc. 26) i z trzęsień ziemi. Łagodny klimat sprzyja jednak uprawie przede wszystkim ryżu, a potem herbaty, bawełny i hodowli jedwabnika. Poza tem ludność szuka zajęcia w przemyśle tkackim, metalurgicznym i w rybołówstwie morskim. Wyroby japońskie (zapałki, tkaniny) konkurują już z europejskimi. Japonja prześcignęła inne kraje azjatyckie w swoim rozwoju, ponieważ przyjęła kulturę europejską. Posiada wielką flotę handlową i wojenną oraz liczną armję. Główne miasta, jak stolica królestwa Tokjo (2 milj.

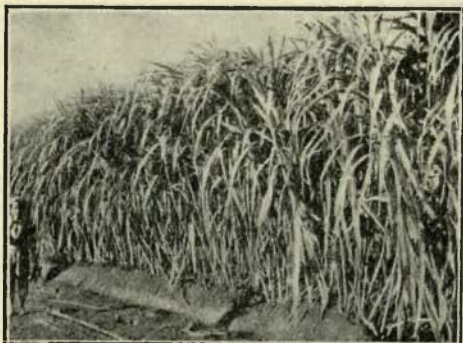
Ryc. 26. Wulkan Fudźijama na południowy zachód od Tokjo. Zauważ małe domki japońskie i charakterystyczne sosny.

mieszk.) i największy port Osaka (przeszło 2 miliony mieszk.) leżą na wschodnich wybrzeżach wyspy Hondo.

Półwysep Indochiński jest wypełniony pasmami górskimi, o przebiegu z północy na południe. Góry poprzdzielane są szerokimi dolinami rzek, w których udają się przedewszystkiem ryż i trzcina cukrowa. Góry pokryte są lasami lub stepem. Jest to kraj przejściowy między Chinami i Indjami Przedgangesowemi. Jego wschodnia część należy do Francji, zachodnia do Wielkiej Brytanji. Środkowa jest zajęta przez państwo niezależne Siam, ze stolicą Bang-kok.

Archipelagi wysp: Sundajski i Filipinów stanowią pomost z Azji do Australji. Kilka wysp wielkich i tysiące małych jest rozrzuconych po obu stronach równika i tworzy najwspanialszy na ziemi świat wyspiarski. Wyspy są górzyste, pokryte wybuchającymi od czasu do czasu wulkanami i nawiedzane przez trzęsienia ziemi.

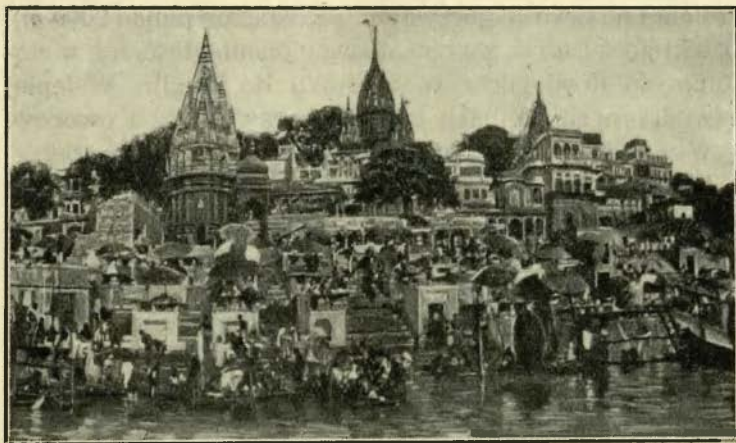

Ryc. 27. Plantacja trzciny cukrowej na wyspie Jawie.

Niektóre z nich, porośnięte jeszcze nieprzebytymi lasami (Sumatra, Borneo i in.), mają małe znaczenie. Niektóre z wysp słyną z bogactwa cyny i ropy. Perłą kolonii holenderskich jest wyspa Jawa. Posiada ona bardzo gęstą lud-

ność, gdyż na obszarze, stanowiącym $\frac{1}{3}$ powierzchni Polski, mieszka 37 milionów ludzi. Dostarcza przede wszystkim kauczuku, a potem trzciny cukrowej (ryc. 27), kawy, herbaty, ryżu i t. p. produktów strefy gorącej.

Indje Przegangesowe leżą na wielkim półwyspie, osłoniętym od północy Himalajami. U stóp gór ścielą się przecięte rzekami niziny. Te są suche, nawet pustynne na zachodzie. Na wschodzie jednak, nad rzekami Gangesem (ryc. 28) i Bramaputrą, kraj jest żyzny i ma bardzo gęste zaludnienie. Tu leży najwięcej wielkich miast, a między nimi stolica Indyj, Delhi. Obszary te dostarczają najwięcej na ziemi ryżu, a nadto trzciny cukrowej, herbaty i juty, w ilości przewyższającej znacznie potrzeby mieszkańców. Wywozi się je przez główny port kraju, Kalkutę (przeszło 1 milj. mieszk.). Na południu rozpościera się wyżyna Dekanu, która jest krajem stepowym. Hodowla bydła rogatego przybrała tu wielkie rozmiary (150 milj. sztuk). Północny zachód Indyj dostarcza bawełny i pszenicy. Indje są, z powodu nadzwyczaj licznej ludności (320 milj.) i wielkiej produkcji ryżu, herbaty, bawełny i t. p. płodów, najważniej-

Ryc. 28. Benares nad Gangesem. Zauważ wspaniałe świątynie i ludzi schodzących po schodach do rzeki, uważanej za świętą.

szem państwem kolonialnym angielskim. Jakkolwiek cieszą się dosyć wielką swobodą polityczną, to jednak dążą do niepodległości. Indje Brytyjskie są krajem, z którym Polska utrzymuje dość żywy handel. Z Indyj przywozi się do Polski zboże, herbatę, bawełnę i jutę, a wywozi się do Indyj wyroby metalowe.

Azja Przednia.

1. Co słyszałeś w historii o Palestynie, Mezopotamji, Persji, Arabji, Turcji? 2. Pokaż Afganistan, wyżynę Irańską, Armeńską, Małą Azję, Syryję i Palestynę, Mezopotamję, Arabję i wymień największe w nich: góry, rzeki, jeziora i miasta. 3. Jakie morza oblewają Persję, Małą Azję i Arabję? 4. Pokaż góry Kaukaz. Określ ich położenie i znaczenie.

Azja Przednia zaczyna się górskimi krajami Beludżystanu, należącego do Anglii, i niezawisłego Afganistanu. Kraje te stanowią przejście z Indyj do Persji i do niziny Turańskiej. Afganistan (8 milj. mieszk.) jest

krajem nadzwyczaj górzystym (przeważnie ponad 2000 *m*). Dzięki górzystości, zachował swą niepodległość, tak w stosunku do Rosji jak i w stosunku do Anglii. W lepiej nawodnionych dolinach kwitnie uprawa zbóż i owoców, a w górach hodowla owiec. Stolicą kraju jest Kabul.

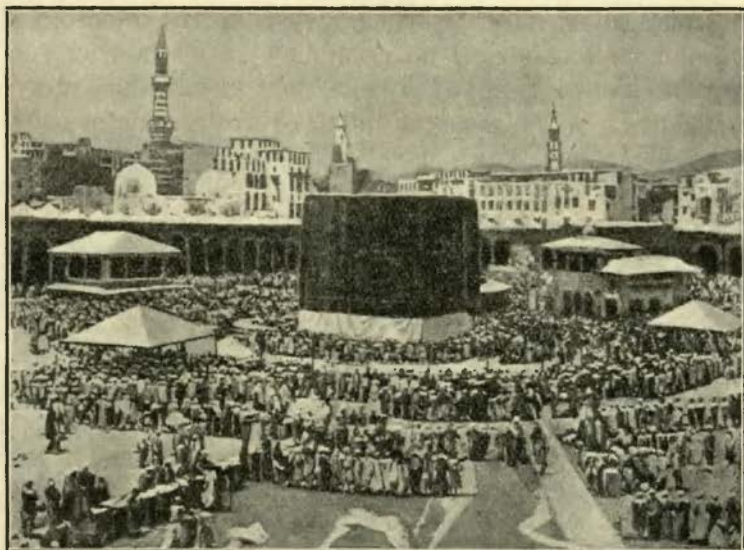
Wyżynę Irańską zajmuje królestwo perskie ze stolicą w Teheranie. Przedstawia ona szereg otoczonych wysokimi górami kotlin. Jedne z kotlin są pokryte stepem, inne są pustyniami. Ludność (9 milj.) skupia się u stóp lepiej nawodnionych gór, zajmując się uprawą zboża i owoców, oraz hodowlą owiec i wyrobem dywanów. Kraj dostarcza dużo nafty. Wszędzie pełno pamiątek starej cywilizacji perskiej.

Wyniosła wyżyna Armeńska, pokryta wygasłymi wulkanami (Ararat), jest stepem. W dolinach mieszkają zwalczający się od wieków: na południu mahometańscy Kurdowie, a na północy chrześcijańscy Ormianie. Politycznie należy ojczyzna Ormian, podobnie jak niegdyś Polska, do trzech państw: na wschodzie do Persji, na zachodzie do Turcji, a na północy do Rosji.

Obniżenie zakaukaskie oddziela wyżynę Armeńską od gór Kaukazu (Elbrus 5700 *m*), które stanowią trudny do przebycia mur wysokogórski, między Europą a Azją. Zakaukazja, zamieszkała przez różne ludy, dostarcza nieco bawełny, jedwabiu i owoców. Daleko ważniejsza jest jednak produkcja ropy naftowej na wschodzie (Baku) i rud manganowych na zachodzie.

Wyżyna Małej Azji oddzielona od północy i od południa wysokimi górami, jest w swem wnętrzu stepem, nadającym się do chowu bydła. Najkorzystniejsze warunki geograficzne (klimat śródziemnomorski, str. 53) posiadają krainy nadbrzeżne, zwłaszcza zachodnie. Tu skupia się większa część ludności Turcji (14 milj.) i tu kwitnie uprawa zbóż, a zwłaszcza owoców (oliwki, figi)

Ryc. 29. Mekka, święte miejsce mahometan. W środku świątynia Kaaba.

oraz rybołówstwo. Stolicą Rzeczypospolitej tureckiej jest Angora.

Syrja (stolica Bejrut) i Palestyna (Jerozolima) są krainami górzystymi lub wyżynnymi, które opadają stopniami ku morzu Śródziemnemu, a łagodnie ku nizinie Mezopotamji. Przecina je znana z Biblii rzeka Jordan, która uchodzi do morza Martwego. Morze Martwe leży blisko 400 m poniżej poziomu morza (depresja). Nadbrzeżne równiny i lepiej zwilżone stoki dostarczają nieco zboża i owoców południowych.

Nizina Mezopotamji ma niezwykle żyzną glebę i była niegdyś siedzibą bogatych i ludnych państw (Assyria, Babilonia). Obecnie potrzebuje nawodnienia. Dostarcza prócz ropy naftowej nieco zboża, oraz bawełny i ryżu.

Arabja jest największym półwyspem Azji, otoczonym górami na zachodzie i na południowym wschodzie. Półwysep stanowi jakgdyby przedłużenie Afryki. Góry otrzymują nieco więcej deszczu i dlatego dostarczają owoców (daktyle), gumy, kawy i są gęściej zaludnione (7 milj.). Środkowa część półwyspu oraz część, położona nad zatoką Perską, ma rozrzuconą po oazach ludność pasterką. Poza tem jest Arabja pustynią. Świętem miejscem mahometan jest miasto Mekka (ryc. 29). Do niej odbywają mahometanie z całego świata pielgrzymki. Na półwyspie znajduje się kilka niezawisłych państw arabskich.

Lektura. Wypisy geograficzne.

Ćwiczenia. 1. Wyróżnij kolorami na mapce konturowej i wytnij potem z kartonu główną masę kontynentu i jego człony. 2. Zmierz długość i szerokość Azji. 3. Wykreśl profil Azji wzdłuż 80° dł. geogr. wsch. od Greenwich. 4. Narysuj w powiększeniu ujścia rzek: Obi oraz Gangesu i Bramaputry. 5. Naznacz na mapce konturowej: *a)* obszar bezodpływowy i *b)* odpływowy. 6. Wytnij z papieru kolorowego kształt (w tej samej podziałce) Azji i Europy i porównaj oba kontynenty pod względem kształtu i wielkości. 7. Naszkicuj na mapie konturowej: *a)* niziny, *b)* wyżyny, *c)* góry, *d)* największe rzeki Azji. 8. Naszkicuj mapkę klimatów Azji. 9. Naznacz posiadłości europejskie. 10. Oblicz długość kolei syberyjskiej: Moskwa-Władywostok. 11. Oznacz znakami, jakich produktów dostarczają różne kraje.

Powtórzenie rozdziału V. Godnem zapamiętania jest, że: 1) Azja jest największym, najwyższym i najludniejszym kontynentem; 2) jej najważniejsze krainy leżą na południowym wschodzie, w klimacie monsunowym; 3) krainami temi są: Japonja, Chiny, Indje Przedgangesowe i wyspy Sundajskie; 4) krainy te dostarczają najwięcej na ziemi ryżu i herbaty, posiadają jednak mało wyzyskane bogactwa mineralne; 5) z bogactw mineralnych, uprawy zbóż i lasów słynie ziemia wygnańców — Syberja; 6) narody azjatyckie, zwłaszcza wielkie, dążą do uwolnienia się z pod opieki europejskiej; 7) przeludnienie zmusza owe narody do emigracji; 8) Azja jest najważniejszym rynkiem zbytu dla towarów europejskich.

Rozdział VI.

Europa — Wiadomości ogólne.**Położenie geograficzne, wielkość, kształt, rozczłonkowanie kontynentu, morza Europy.**

1. Pokaż najdalej na północ, południe i na zachód wysunięte przylądki Europy. 2. Oznacz położenie geograficzne Europy, przyjmując 60° dł. wsch. od Greenwich za jej granicę wschodnią. 3. Określ w przybliżeniu kształt Europy. 4. Porównaj w przybliżeniu na mapie planiglobów Europę z Azją i z Afryką co do powierzchni i powiedz, ile razy Europa jest mniejsza od tych kontynentów. 5. Zmierz w linii prostej odległość: zachodnie wybrzeże Irlandji — Ural, przylądek Północny i przylądek Matapan. 6. Wymień morza, oblewające Europę, ich zatoki i cieśniny. 7. Wymień półwyspy i wyspy kontynentu. Które z nich są największe? 8. Pokaż większe nagromadzenia wysp, czyli archipelagi. 9. Zmierz w linii prostej odległość: zatoka Biskajska — morze Śródziemne, Adryatyk — Bałtyk, Bałtyk — morze Czarne, morze Czarne — morze Białe. 10. Które morza wdzierają się najgłębiej w kontynent europejski? Które z mórz sięga najdalej na wschód. 11. Porównaj morze Czarne z Bałtykiem pod względem głębokości, wysp, cieśnin. 12. Porównaj morze Północne z zatoką Biskajską pod względem głębokości. 13. Pokaż odległe wyspy: Islandję, Jan Mayen, Szpicberg.

Europa leży na półkuli północnej i wschodniej. Rozciąga się przez 70 stopni długości geograficznej zachodniej i wschodniej i przez 35 stopni szerokości północnej. Przecina ją Koło podbiegunowe północne, ale od zwrotnika Raka jest oddalona o $12\frac{1}{2}$ stopni.

Europa jest prawie cztery razy mniejsza od Azji, a trzy razy mniejsza od Afryki. Ma kształt trójkąta. Boki owego trójkąta są jednak bardzo postrzępione przez wciśkające się w nie morza. W bok północno-zachodni kontynentu wciska się morze Białe, Bałtyk, morze Północne, Kanał La Manche (czyt. La Mansz) i zatoka Biskajska.

Bok południowy jest oblany przez morze Śródziemne i jego odnogi. Ponieważ morza europejskie wsuwają się daleko w głąb lądu, przeto Europa należy do kontynentów najlepiej rozczłonkowanych. Okrągło $\frac{1}{3}$ jej powierzchni zajmują półwyspy i wyspy, a $\frac{2}{3}$ przypadają na t. zw. pień lądowy. Dzięki wielkiemu rozczłonkowaniu, wszystkie prawie kraje europejskie stykają się z morzem lub są niedaleko od morza oddalone. Pozostają pod wpływem morza.

Rzeźba kontynentu i rzeki.

1. Zauważ pas gór, wyżyn i nizin na południu Europy.
2. Nazwij owe góry i wyżyny i określ ich położenie.
3. Od różnij góry wyższe od gór niższych.
4. Zauważ, iż góry niższe towarzyszą wyższym po ich stronie północnej.
5. Idąc od zachodu ku wschodowi, wymień rzeki, wypływające z pasa gór i wyżyn. Które z nich płyną na północ, a które na południe?
6. Która z rzek płynie pośród gór i wyżyn na wschód? Przez jakie przepływa niziny?
7. Pokaż góry na północnym zachodzie Europy. W jakim biegną kierunku?
8. Odczytaj ich wysokość na półwyspie Skandynawskim i w Wielkiej Brytanii.
9. Pokaż góry Ural; oznacz ich kierunek i największą wysokość.
10. Pokaż góry: Kaukaz i Małej Azji. Czy można je uważać za dalszy ciąg gór europejskich?
11. Pokaż wielką nizinę na wschodzie Europy i wymień rzeki, które ją przecinają.
12. Pokaż nizinę Polską, Niemiecką, Francuską, Angielską na zachodzie Europy. Określ ich położenie.
13. Jakie rzeki odwadniają owe niziny?

W południowej części Europy ciągnie się z zachodu na wschód szeroki pas gór, wyżyn i nizin. Obejmuje on zarówno kontynent, jak półwyspy i wyspy. Przechodzi także do Małej Azji i znajduje przedłużenie w górach Kaukazu. Widzimy w tym pasie: *a*) góry wysokie, jak góry Betyckie, Pireneje, Alpy, Apenin, góry Dynarskie, Karpaty, Bałkan, i *b*) góry średnie: francuskie, niemieckie, czeskie, polskie. Niziny rozpościerają się nad rzekami:

Ebro, Rodanem, Padem, Dunajem środkowym i dolnym, Maricą.

Pas wysokich i średnich gór wypełnia nadto zachodnią część półwyspu Skandynawskiego oraz zachodnią część Wielkiej Brytanji i Irlandję. Biegnie on w kierunku z północnego wschodu na południowy zachód. Są to góry: Skandynawskie, Angielskie i Irlandzkie. Prawie prosto z północy na południe przebiega na wschodzie Europy wąski system górski. Są to góry Ural, które leżą na granicy Europy i Azji.

Pomiędzy temi trzema pasami górskimi rozpościerają się niziny: Francuska, Angielska, Niemiecka, Polska na zachodzie i wielki niż Wschodnio-europejski na wschodzie Europy. Niziny te przechodzą wzajemnie w siebie, a ciągną się od Pirenejów aż po góry Ural. Nie brak również nizin na półwyspach Europy północnej: Jutlandzkim, Skandynawskim, Kola i in. Rzeźba Europy jest urozmaicona.

Stosunki klimatyczne.

1. W jakiej przeważnie strefie klimatycznej leży Europa?
 2. Jaki wpływ wywiera morze na klimat? 3. Które kraje europejskie pozostają pod wpływem morza? 4. Które wiatry przynoszą do nas deszcze i dlaczego? 5. Przy jakim wietrze mamy zwykle pogodę? 6. Odczytaj z mapki izoterm, gdzie jest w Europie najzimniej, a gdzie najcieplej. 7. Jaki wpływ wywierają góry na opady atmosferyczne?

Europa leży przeważnie w strefie umiarkowanej. Tylko jej wybrzeża północne mają klimat zimny. Klimat Europy nie jest ani zbyt ciepły ani zbyt zimny, ani zbyt wilgotny, ani zbyt suchy. Największy wpływ na klimat Europy wywiera ocean Atlantycki. Dzieje się to dzięki prądowi Zatokowemu (str. 22), który przesuwa swe ogrzane wody aż do wybrzeży Europy. Ale i morze

Śródziemne zaznacza swój wpływ na klimat. Przeważającymi wiatrami w Europie są wiatry zachodnie. Wiejąc z nad oceanu Atlantyckiego, przynoszą stamtąd wilgoć w postaci mgły, chmur, deszczu, śniegu i t. p. Jak daleko docierają owe wiatry, tak daleko sięga wpływ oceanu. Ilość deszczów zmniejsza się jednak ku wschodowi.

Pomijając niewielki obszar klimatu zimnego na północy, rozróżniamy w Europie następujące obszary klimatyczne. 1. Klimat oceaniczny obejmuje północno-zachodnią część Europy, po Polskę włącznie. Pod wpływem oceanu zimy są tu łagodne, a lata niezbyt gorące. Deszcze padają w każdej porze roku. Klimat ten sprzyja wzrostowi lasów, drzew owocowych, łąk, uprawie zbóż i wszelkich roślin użytkowych. 2. Klimat kontynentalny obejmuje Europę wschodnią. Cechują go: gorące lata, mroźne zimy, mały opad atmosferyczny. Gdzie opadów więcej, tam rosną lasy, gdzie mniej, tam widzimy stepy i uprawę zbóż. 3. Klimat śródziemnomorski panuje w Europie południowej. Odznacza się gorącym i suchym latem, a łagodną, lecz dżdżystą zimą. Jest to klimat sprzyjający uprawie jarzyn i owoców. Jest on także najodpowiedniejszy dla rozwoju kultury ludzkiej.

Świat roślinny i zwierzęcy.

1. Czego potrzebuje roślina, ażeby się rozwijała i rosła? 2. Czy w klimacie zimnym mogą się udawać te same rośliny, co u nas? 3. Czy, idąc w górę, spotykasz te same warunki klimatyczne i te same rośliny? 4. Jakie drzewa rosną w naszych lasach? 5. Co słyszałeś o stepach? Czem wytłumaczysz powstawanie stepów? 6. Wymień zwierzęta dzikie, które żyją w Polsce? 7. Czy tych zwierząt było dawniej więcej i dlaczego? 8. Czy mamy w Europie świat roślinny i zwierzęcy pierwotny? 9. W jaki sposób człowiek zmienia świat roślinny i zwierzęcy?

Świat roślinny Europy układa się pasami równoleżnikowemi. Na wybrzeżu północnem i na pobliskich wyspach panuje tundra (str. 53). Jest to zazwyczaj bezdrzewna i błotnista równina, pokryta przeważnie mchami i porostami, tu i ówdzie trawą i roślinami kwiatowemi. Świat zwierzęcy jest również ubogi. Latem przylatują i gnieźdzą się tu ptaki wodne i błotne. Z ssaków żyje lis polarny, lemming, gronostaj, zając bielak oraz renifer. Jest dużo komarów.

Do pasa tundry przypiera pas lasów. W skład lasów wchodzi na północy przeważnie drzewa iglaste. Na południu, obok iglastych, rosną drzewa liściaste (dąb, buk, lipa i in.). Owe lasy mieszane zostały już jednak w Europie przetrzebione. W związku z tem uległ zmianie, zwłaszcza w Europie zachodniej, świat zwierzęcy. Żyją tu jeszcze z kopytnych: jeleń, sarna i łoś, z drapieżców: niedźwiedź, wilk, lis, żbik, ryś, borsuk, tchórz, kuna, gronostaj, wydra, z gryzoniów: wiewiórka, chomik, zając i in., oraz mnóstwo ptaków, wśród nich głuszcak, cietrzew, z gadów żmije i t. p. W górach żyją: kozica, koziorożec alpejski, świstak.

Na południe od pasa lasów rozpościera się w klimacie kontynentalnym, suchszym (str. 70), pas stepów. Jest on w znacznej części już zaorany. Pierwotne stepy spotyka się tylko nad morzem Azowskiem i Kaspijskiem. Żyją tu: chomik, ślepiec, bosak, susły, a z ptaków drop.

Nad morzem Śródziemnem spotykamy się z roślinami wiecznie zielonemi, o twardych liściach. Rosną tu więc obok drzew szpilkowych: dąb południowy, mirty, berberysy, wawrzyny oraz drzewo najbardziej charakterystyczne, oliwka. Lasy składają się przeważnie z roślin niskorosłych. Są więc krzaczaste. Z ssaków żyją: koziorożce, daniel, z ptaków kuropatwa skalna: dużo jest gadów.

Ludność, jej rozmieszczenie, osiedla, języki i religje.

1. Czy wszędzie w Polsce mieszka jednakowa ilość ludzi? 2. Od czego zależy rozmieszczenie ludzi w jakimś kraju? 3. Czy ilość ludzi w kraju ulega zmianom i jakim? 4. Wymień znane ci języki słowiańskie. 5. Jakie znasz inne jeszcze języki w Europie? 6. Jakie religje wyznają mieszkańcy Europy? 7. Czy są w Europie poganie? 8. Jakie znasz osiedla ludzkie w Europie? Czem się od siebie różnią? 9. Wymień znane ci największe miasta Europy. W której części Europy jest ich więcej, w której mniej? 10. Co ci wiadomo o emigracji?

Europa liczy 480 milionów mieszkańców. Jest to $\frac{1}{4}$ ludzi na ziemi. Ponieważ Europa nie jest kontynentem wielkim (10 milj. km^2), przeto gęstość zaludnienia w Europie¹ (48 ludzi na km^2) jest większa, niż na innych kontynentach.

Atoli rozmieszczenie ludności w Europie jest nierównomierne. Kraje przemysłowe i handlowe zachodniej Europy mają liczniejsze i gęstsze zaludnienie, niż kraje rolnicze Europy wschodniej. Wpływa także na rozmieszczenie ludności natura kraju. Wysokie góry, tundry, obszary błotniste i stepowe mają bardzo mało ludności. Z obszarów o gęstym zaludnieniu przenosi się ludność do obszarów o rzadszym zaludnieniu. Odbywają się wędrówki ludności do innych krajów Europy, lub do krajów zamorskich. Poza tem ilość ludzi w kraju zależy od liczby urodzeń i zgonów.

Ludność Europy mieszka w osiedlach wiejskich lub miejskich. Miast i ludności miejskiej jest więcej na zachodzie, niż na wschodzie Europy. W niektórych krajach

---

¹ Gęstość zaludnienia oblicza się, dzieląc ilość mieszkańców danego kraju przez powierzchnię owego kraju. Otrzymujemy wówczas, ile ludzi mieszka na km^2 .

zachodnich mieszka blisko $\frac{1}{2}$ ludności w miastach. Niektóre z miast są miastami wielkimi, t. j. liczącymi przeszło 100.000 mieszkańców. Miasta takie są ogniskami przemysłu, handlu i kultury.

Europejczycy mówią różnymi językami. Na południowym zachodzie Europy mamy języki romańskie (mówią niemi: Francuzi, Hiszpanie, Portugalczycy, Włosi, Rumuni); w Europie północno-zachodniej germańskie (mówią niemi: Anglicy, Duńczycy, Norwegowie, Szwedzi, Niemcy, Holendrzy), w Europie południowo-wschodniej słowiańskie (używają ich Polacy, Czesi, Słowacy, Rusini, Białorusini, Rosjanie, Bułgarzy, oraz Serbowie, Kroaci, Słoweńcy czyli Jugosłowianie). Językami zbliżonymi do wymienionych mówią: Irlandczycy, Albańczycy, Grecy, Łotysze, Litwini i in. Językami azjatyckimi mówią: Finowie, Tatarzy, Kirgizi, Turcy, Madziarzy i in. Do ludów przybyłych z Azji należą jeszcze Żydzi, Ormianie i Cyganie.

Mieszkańcy Europy są przeważnie chrześcijanami. Żydów (9·5 milj.) i mahometan (12 milj.) jest mało. W południowo-zachodniej Europie mieszkają rzymsko-katolicy, w północno-zachodniej przeważnie protestanci, w południowo-wschodniej i wschodniej chrześcijanie, należący do kościoła greckiego.

Państwa.

1. Oblicz, ile jest państw w Europie. 2. Które państwa mają ustrój republikański, a które monarchistyczny? 3. Patrząc na mapę polityczną, wymień państwa większe co do powierzchni od Polski i mniejsze od Polski. 4. Wymień państwa, położone na wyspach, półwyspach, położone nad morzem (jakim?) i w środku lądu. 5. Które z państw europejskich posiadają kolonie zamorskie? 6. Które z państw europejskich jest największe co do powierzchni i zaludnienia? 7. Które jest najpotężniejsze?

Mieszkańcy Europy tworzą liczne państwa. Państw tych jest więcej, aniżeli na innych kontynentach. Z 25 państw, liczących ponad milion mieszkańców, połowa prawie ma ustrój monarchistyczny, a druga połowa ustrój republikański. Największym państwem i co do powierzchni (4·8 milj. *km*²) i co do zaludnienia (113 milj. mieszk.) jest Rosja. Najpotężniejszym jednak państwem jest Wielka Brytania. Jest ona bowiem pierwszym na świecie państwem kolonialnym. Kolonie posiadają jeszcze: Rosja, Francja, Portugalja, Holandja, Belgja, Włochy, Hiszpanja i Danja.

Wielka Brytania wraz z Irlandją oraz Islandja są państwami wyspiarskimi, leżą bowiem na wyspach. Danja, Włochy, Grecja, Szwecja, Norwegja, Portugalja, Hiszpanja leżą na półwyspach i na wyspach. Wszystkie państwa leżą nad morzem, z wyjątkiem Szwajcarii, Austrii i Czechosłowacji. Państwa te są państwami śródlądowymi.

Znaczenie Europy.

1. Które kontynenty są zamieszkałe przez Europejczyków?
2. Nad którymi krajami Europejczycy panują?
3. Czem wyjaśnisz przewagę mieszkańców Europy nad innymi ludami?
4. Co przynoszą Europejczycy innym ludom?
5. Który kraj i kontynent poza Europą ma również wielkie znaczenie?
6. Jakie znasz potężne państwa poza Europą?

Mieszkańcy Europy stworzyli, dzięki swej pracowitości i zapobiegliwości, wysoką kulturę duchową i materialną. Dosyć łatwo tedy opanowali inne kontynenty, zwłaszcza te, które były zamieszkałe przez ludy o kulturach pierwotnych. Do Europejczyków należą w całości Ameryka Północna, Ameryka Południowa i Australja. Afryka ma tylko trzy państwa niezależne. Natomiast nie udało się Europejczykom uzależnić od siebie niektórych

państw i ludów Azji. Ludy te bowiem (Chińczycy, Japończycy, Persowie i in.) posiadają swoją starą historję i kulturę.

W każdym razie mała Europa i jej kultura panuje nad znaczną częścią kuli ziemskiej. Pomaga jej w tem drugie potężne ognisko kultury europejskiej, które rozwinęło się w Ameryce Północnej. Stany Zjednoczone Ameryki Pn. walczą już nawet ze Starą Europą o pierwszeństwo.

Lektura. Wypisy geograficzne.

Ćwiczenia. 1. Oblicz w przybliżeniu powierzchnię Europy i oceń, jaka część kontynentu przypada na wyspy i półwyspy, a jaka na pień kontynentu. 2. Opisz podróż: a) z Londynu przez Amsterdam, Berlin, Warszawę, Saratów, Orenburg, oraz b) wzdłuż 10° dł. wsch. od Greenwich. Wykreśl profil wzdłuż tej ostatniej drogi. 3. Naznacz na mapce konturowej Europy: a) południowy pas gór i wyżyn, b) pas gór na północnym zachodzie, c) pas nizin. 4. Narysuj sieć rzeczną Europy i oznacz główny dział europejski. 5. Naszkicuj na mapkach konturowych Europy: a) główne obszary klimatyczne, b) główne obszary roślinności, c) języki romańskie, germańskie i słowiańskie. 6. Nakreśl na większej mapie konturowej mapę polityczną Europy. Wytnij z niej państwa europejskie i porównaj je ze sobą co do wielkości. Określ ich położenie względem siebie. 7. Zbieraj ilustracje z różnych krajów Europy i układaj je według państw w osobnych teczkach.

Powtórzenie rozdziału VI. Godnem zapamiętania jest, że: 1) Europa jest najlepiej rozczłonkowanym kontynentem; 2) rzeźba Europy jest dosyć urozmaicona; 3) klimat dzieli się na oceaniczny, kontynentalny i śródziemnomorski; 4) świat roślinny układa się, zwłaszcza w Europie wschodniej, pasami równoleżnikowemi i zależy od klimatu; 5) gęściej zaludnione są kraje Europy zachodniej niż wschodniej; 6) w Europie jest wiele języków, religij i narodów; 7) najpotężniejszymi państwami Europy są zachodnie państwa kolonjalne; 8) Europejczycy opanowali, dzięki swej wysokiej kulturze, obie Ameryki, Australję, przeważną część Afryki i połowę Azji.

Rozdział VII.

Kraje Europy zachodniej.**Wielka Brytania i Irlandja.**

1. Pokaż wyspę Wielką Brytanię i Irlandję, wyspy Hebrydy, Orkady i Szetlandy. 2. Jakie morza oblewają owe wyspy, Które z mórz są płytkie, a które głębokie? 3. Zmierz szerokość cieśniny Kaletańskiej. 4. W której części Wielkiej Brytanji znajdują się góry? 5. Pokaż miasta: Glasgow (czyt. Glasgou), Liverpool (czyt. Liwerpul), Manchester (czyt. MENCZESTR), Birmingham (czyt. BERMINGEM), ile liczą mieszkańców? 6. Pokaż nizinę na południowym wschodzie Wielkiej Brytanji i miasto Londyn. 7. Zauważ liczne zatoki, wciskające się z obu stron w Wielką Brytanię. Jakie z tego wynujesz wnioski co do żeglugi? 8. Porównaj co do powierzchni Wielką Brytanię z Polską. 9. Wymień z mapek politycznych posiadłości angielskie na innych kontynentach. 10. Zauważ góry na krawędziach Irlandji, a nizinę w środku wyspy. 11. Pokaż miasto Dublin (czyt. DABLIN) i Belfast (czyt. BELFEST). 12. Opisz podróż morzem z Gdyni do Londynu.

Archipelag wysp brytyjskich składa się z dwóch większych wysp: Wielkiej Brytanji, Irlandji oraz z wielu wysp mniejszych: Hebrydy, Orkady, Szetlandy i in.

Wielka Brytania jest na północy (Szkocja) i na zachodzie (Walja) górzysta. Góry są bezleśne, o klimacie wilgotnym, ubogiej glebie, pokryte pastwiskami i łąkami. Mieszka tu, zrzadka rozsiana, stara ludność kraju; zajmuje się przeważnie hodowlą owiec i bydła. Lecz u stóp gór, oraz w przerwach między górami i nad morzem, ludność się zagęszcza. Tu bowiem znachodzą się bogate złoża węgla. Węgla ma Wielka Brytania najwięcej w Europie. Nie brak również rud żelaznych i innych. Bogactwa mineralne stały się podstawą przemysłu tkackiego, największego na świecie, ze stolicą w Manchester, i metalowego w Birmingham i Glasgow. Okolice tych

Ryc. 30. Londyn. Ożywiony ruch uliczny przed giełdą.

miast należą do najbardziej uprzemysłowionych w Europie. Wielkie znaczenie mają porty: Liverpool, gdyż przez niego przywozi się do Anglii bawełnę, i port Cardiff (czyt. Kerdiw), gdyż przez niego wywozi się najwięcej węgla z Anglii.

Południowo-wschodnia część Wielkiej Brytanji jest niziną pagórkowatą. Klimat jest nieco suchszy. Kwitnie tu rolnictwo i chów bydła. Jest to stara Anglja. Liczna ludność skupia się przeważnie w miastach. Z nich największem jest, położony nad szerokim ujściem rz. Tamizy, Londyn (ryc. 30).

Londyn jest stolicą najpotężniejszego państwa w Europie, jakim jest państwo wielko-brytyjskie, i drugim co do ilości mieszkańców miastem na ziemi (blisko 8 milj.). Jest to pierwszorzędne ognisko handlu światowego. Przywozi się tu

bowiem surowce, potrzebne w przemyśle, i środki żywności dla licznej ludności kraju, a wywozi się artykuły przemysłowe i węgiel.

Kraj poza Londynem jest pokryty rozległymi pastwiskami i parkami oraz rolami i ogrodami. Kwitnie tam chów bydła, owiec i drobiu, oraz ogrodnictwo.

Na powstanie i rozwój światowej potęgi wielkobrytyjskiej złożyły się następujące przyczyny: 1) Szczęśliwe położenie geograficzne na wyspach, a na drodze z Europy do Ameryki, 2) bogate zasoby węgla i kruszców, 3) energia i praca mieszkańców, których język należy do najbardziej rozpowszechnionych na ziemi (200 milionów ludzi) języków europejskich, 4) wysoko rozwinięty przemysł, 5) największa na ziemi flota handlowa, 6) liczne i bogate kolonie. Wielka Brytania, która w Europie posiada zaledwie 311.000 km^2 , a liczy 44 milj. mieszkańców, ma na innych kontynentach 5 dominjów (Kanada, Nowa Fundlandja, Afryka Południowa, Australja, Nowa Zelandja) z ludnością europejską, bogate cesarstwo indyjskie i mnóstwo posiadłości w najważniejszych krajach i punktach na ziemi, o powierzchni 40 milj. km^2 i 420 milj. mieszkańców.

Irlandja jest szóstym dominjum angielskiem. Nizinna równina w środku wyspy jest otoczona niskimi górami. Bardzo dżdżysty klimat sprzyja raczej kulturze łąk i traw oraz hodowli bydła, niż rolnictwu. Stara katolicka ludność Irlandji jest nieliczna (3 milj.). Przemysł i handel (z Anglją) skupia się w stolicy kraju, Dublinie. Drugim przemysłowem ogniskowem jest miasto Belfast, stolica zamieszkałej przez protestanckich Anglików, a niezależnej od Irlandji, prowincji Ulster.

Naśladujmy energję, wysoko rozwinięty zmysł przedsiębiorczości, spokojną rozwagę oraz przywiązanie do tradycji Anglików!

Francja.

1. Jakie morza oblewają Francję? 2. Które z tych mórz otwiera drogi morskie na wschód, a które na zachód? 3. Wymień zatoki i półwyspy Francji. 4. Pokaż góry, leżące na granicach Francji: Pireneje, Alpy, Jura, Wogezy. 5. Pokaż wielką wyżynę Środkową. 6. Pokaż i nazwij największe rzeki Francji. Skąd wypływają, do jakich mórz uchodzą? 7. Jakie jest ujście rzeki Rodanu, a jakie Garonny? 8. Pokaż niziny, rozpościerające się nad rzekami. Która z nich jest największa? 9. Opisz podróż z niziny nad Rodanem do niziny nad rzeką Sekwaną. 10. Wymień miasta, położone nad temi rzekami i przy ich ujściu. 11. Z jakimi państwami graniczy Francja? 12. Jakie państwo oddziela Francję od Polski? 13. Jaka większa wyspa na morzu Śródziemnym należy do Francji? 14. Patrząc na mapki polityczne kontynentów, wymień kolonie francuskie. 15. Na którym z kontynentów ma Francja najwięcej posiadłości? 16. Które z nich leżą najbliżej kraju macierzystego?

Francja jest szczęśliwie położona na przesmyku między morzem Śródziemnym a oceanem Atlantyckim. Ma długie granice morskie i wiele portów. Od południa i od wschodu bronią jej góry.

Francję podzielić można na dwie połacie. Połacie południowo-wschodnia jest górzysta lub wyżynna, połacie południowo-zachodnia jest przeważnie nizinna.

Niziny Francji są krainami równymi lub lekko falistymi, o glebie naogół żyznej i o łagodnym, morskim klimacie. Łączą się one wzajemnie ze sobą. Przecinają je i zwracają ku morzu wielkie rzeki. Niziny oraz krainy, przylegające do gór i wyżyn, służą wysoko rozwiniętemu rolnictwu. Stąd zaludnienie tu gęstsze, zwłaszcza w pobliżu morza.

Nizina nad dolnym Rodanem dostarcza wczesnych jarzyn i owoców (rośnie tu oliwka), a nadewszystko win i jedwabiu. Miasto Lyon jest jednym z najważniejszych ognisk przemysłu jedwabniczego we Francji i w Europie.

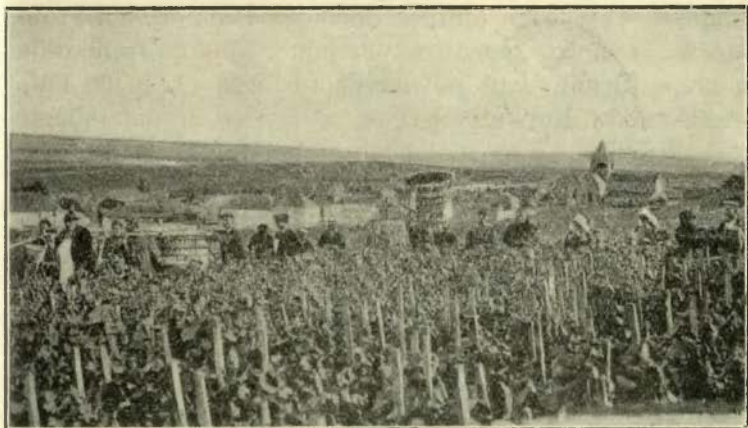

Niedaleko ujścia Rodanu położona, Marsylja, jest głównym portem Francji na morzu Śródziemnym.

Nizina nad rzeką Garonną dostarcza pszenicy, kukurydzy i win. Wino, którego Francja produkuje (ryc. 31) najwięcej na ziemi, wywozi się na cały świat z portu Bordeaux (czyt. Bordo). Półwyspy: Bretoński i Normandzki są krainami pagórkowatymi. Dostarczają owoców i słyną z hodowli bydła. Nad morzem ludność trudni się rybołówstwem (sardynki) i uprawą jarzyn.

Najważniejszą z nizin jest jednak kotlinowa nizina nad rz. Sekwaną. Zajmuje ona $\frac{1}{4}$ część Francji. Doskonała gleba sprzyja uprawie pszenicy i buraka cukrowego. Nizina przechodzi ku wschodowi w pagórkowatą krainę Szampanji, znaną z win szampańskich (ryc. 31), i w wyżynę Lotaryngji (Nancy, czyt. Nansi). Bogactwo węgla, żelaza (Francja posiada najwięcej rud żelaznych w Europie) i soli tu na wschodzie, jak również na granicy francusko-belgijskiej (Lille, czyt. Lij) sprawiło, iż są to najbardziej uprzemysłowione krainy Francji. Kwitnie tu przemysł metalurgiczny, tkacki, spożywczy (cukrownie, browary). W kopalniach węgla i w przemyśle znajdują zajęcie liczni robotnicy polscy. Tu widzimy największe we Francji zagęszczenie dróg bitych, żelaznych, wodnych i powietrznych. Drogi te skupiają się w stolicy Francji, Paryżu (3 milj. mieszk.). Paryż jest szczęśliwie nad Sekwaną położonem światowem ogniskiem przemysłu, handlu, nauki i sztuki. Najważniejszym portem Francji nad oceanem Atlantyckim, a zarazem portem Paryża, jest Havre (czyt. Hawr).

Do gór Francji zaliczamy: Pireneje (na granicy Francji i Hiszpanji), Alpy (na granicy Francji i Włoch) z najwyższym szczytem w Europie Mt. Blanc (czyt. Mą Blank, 4810 m), góry Jura (na granicy Francji i Szwajcarii) oraz Wogezy (nad Renem). Z wyżyn naj-

Ryc. 31. Winnice w Szampanji. Zbiór winnych jagód.

rozleglejszą i najwyższą jest wyżyna Środkowa. Wypływają z niej liczne rzeki. Góry i wyżyny Francji są pokryte pastwiskami, łąkami i lasami. Służą przeważnie hodowli bydła rogatego i owiec. Stoi z tem w związku wyrób sławnych francuskich serów. Nadto dużo jest u stóp gór miejsc kąpielowych o światowej sławie, jak Vichy (czyt. Wiszy) na wyżynie Środkowej i Nicea nad morzem Śródziemnem, oraz lotnisk. Dla celów przemysłowych wyzyskuje się liczne rudy i siły wodne. W wyzyskaniu sił wodnych zajmuje Francja pierwsze miejsce w Europie. Zaludnienie tych krain jest rzadsze, aniżeli nizin.

Francja, jakkolwiek nie jest krajem zbyt ludnym (40 milj. mieszk.), jest jednakże po Wielkiej Brytanji drugim potężnym państwem Europy. Z Francją pozostaje Polska w ścisłym przymierzu. Na potęgę Francji składają się: 1) szczęśliwe położenie geograficzne, 2) bogactwa przyrodzone kraju, 3) pracowitość i oszczędność

ludności, 4) wysoka kultura duchowa i materialna Francuzów, 5) wielkie państwo kolonialne. Kolonie francuskie zajmują 12 milj. km^2 powierzchni i liczą około 60 milj. mieszkańców. Najważniejsze są niezbyt od Francji odległe posiadłości w Afryce północno-zachodniej (str. 16).

Naśladujmy wysoką kulturę i wielki patriotyzm Francuzów!

Belgia i Holandia.

1. Opisz, w jaki sposób rz. Ren uchodzi do morza Północnego. Z jaką rzeką się łączy? 2. Pokaż niziny nad temi rzekami. 3. Zauważ tę część niziny, która leży poniżej poziomu morza. 4. Zauważ błota na wybrzeżu. 5. Zauważ wysypki wzdłuż wybrzeża. 6. Jaki kraj leży na wschód od Belgii i Holandji? 7. Pokaż miasta Brukselę, Antwerpję, Rotterdam, Hagę i Amsterdam. 8. Z jakimi państwami graniczy Belgia, a z jakimi Holandia? 9. Pokaż Luksemburg. 10. Wyszukaj na mapkach politycznych kolonie Belgii i Holandji. 11. Jakie znane ci artykuły otrzymuje Polska z Belgii lub z Holandji?

Belgia i Holandia leżą nad morzem Północnym, przy ujściu największej rzeki Europy zachodniej — Renu, oraz na przejściu z niziny Francuskiej do Niemieckiej. Są to wprawdzie państwa co do powierzchni małe (30—34.000 km^2), każde z nich jednak liczy około 8 milj. ludności. Belgia jest krajem przeważnie przemysłowym, Holandia rolniczym i handlowym.

Belgia dzieli się na wyżynną i nizinną. Wyżyny Belgii są krajem rzadko zamieszkałym i służącym hodowli zwierząt domowych. Belgia nizinna jest u stóp wyżyn zrazu pagórkowata, a dalej płaska i nisko nad morzem położona. Z nielicznymi wyjątkami ziemia jest wszędzie urodzajna, a klimat łagodny, morski. Stąd kwitnie tu wysoko rozwinięte rolnictwo i ogrodnictwo. Największe jednak znaczenie dla kraju ma bogactwo węgla oraz rud żelaza i cynku, wzdłuż krawędzi wyżyny. Dzięki temu, jak rów-

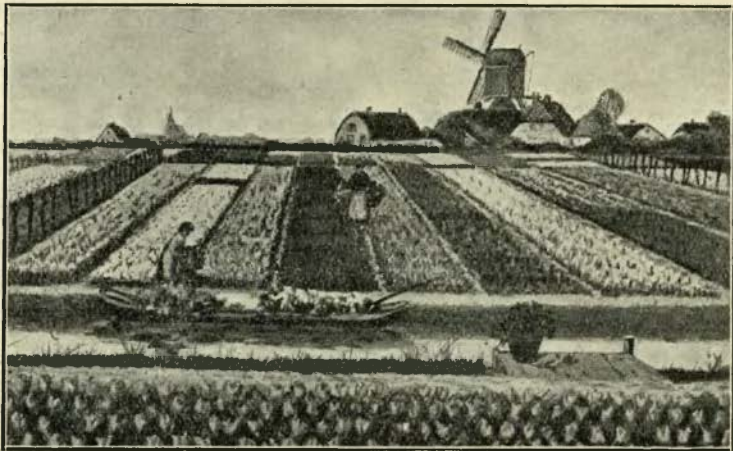
Ryc. 32. Katedra w Brukseli.

niez dzięki dawnemu zamięrowaniu ludności do zajęć przemysłowych, oraz najgęstszej sieci dróg na ziemi, jest Belgja jednym z najważniejszych krajów przemysłowych Europy.

Przemysł żywi liczną ludność. Ludność Belgji, na południu francuska, a na północy pochodzenia germańskiego, jest najgęściej osiadłą w Europie (blisko 260 ludzi na km^2). Rozległy obszar przemysłowy znajduje się wokoło stolicy kraju, Brukseli (ryc. 32). Ruch handlowy zaś skupia się w Antwerpii, która należy do największych portów Europy.

Belgja posiada w Afryce bardzo cenną a wielką kolonię — Kongo. Kongo dostarcza kauczuku i diamentów. Wielkie Księstwo Luksemburskie związane jest gospodarczo z Belgją.

Nizina Holandji jest przedłużeniem niziny Belgijskiej. Nieco wyższa i bardziej pusta na wschodzie, schodzi

Ryc. 33. Uprawa kwiatów w Holandji.

wpobliżu morza nawet poniżej morza. Poprzerywana przez liczne ujścia rzek Renu i Mozy i przez zatoki, jest krajem, w którym morze i ląd wzajemnie w siebie wchodzą. Pracowita ludność Holandji otoczyła w ciągu wieków wałami miejsca nisko położone, pocięła je kanałami, tu i ówdzie zasypała dawne bagna i jeziora i zamieniła na żyzne żuławy, czyli poldery. Ta gęsto zaludniona i pełna bogatych miast połać kraju dostarcza w wielkim nadmiarze jarzyn i kwiatów (ryc. 33). Wspañiałe łąki i pastwiska sprzyjają wysoko postawionej hodowli bydła. Poza tem ludność trudni się rybołówstwem na sąsiednim morzu, a nadewszystko handlem. Wielki handel holenderski skupia się w porcie nadreńskim, Rotterdamie (jednym z największych w Europie), oraz w Amsterdamie. Handlowi sprzyjają: *a)* szczęśliwe położenie nad Renem, przez co Holandja uchodzi za „przedsionek północnych Niemiec“ i *b)* rozległe posiadłości kolonialne, 62 razy większe od kraju

macierzystego. Jako państwo kolonjalne Holandia stoi w Europie obok Wielkiej Brytanji i Francji.

Niemcy.

1. Z jakimi państwami sąsiadują Niemcy? 2. Porównaj je w przybliżeniu co do powierzchni z Francją i z Polską. 3. Jakie morza oblewają Niemcy? 4. O jakie wysokie góry opierają się na południu? 5. Wyróżnij południową część Niemiec — górsko-wyżynną i północną — niziną. 6. Wymień rzeki, które przecinają Niemcy. Do jakich mórz uchodzą? 7. Wymień najważniejsze miasta niemieckie i określ ich wielkość. 8. Które z nich są portami? 9. Jakie terytorjum, położone poza granicami Niemiec, należy jeszcze do Niemiec? 10. Co ci wiadomo o rozbiorach Polski i o udziale w nich Niemiec? 11. Które części Polski zostały przez Niemcy zabrane, a które Polska odzyskała?

Niemcy leżą między Alpami na południu, a morzem Północnem i Bałtykiem na północy. Są otoczone 9 państwami, z których największemi są Francja i Polska.

Pod względem ukształtowania powierzchniemi Niemcy dzielą się na: 1) wyżynę Południowo-niemiecką albo Bawarską na południu, 2) góry Średnie Niemieckie w środku i 3) nizinę Północno-niemiecką na północy.

Nizina Niemiecka przypomina swym krajobrazem nizinę Polską. Na północy pełno jest jezior, tu i ówdzie błot, szerokich dolin i wzgórz. Gleba zaś jest przeważnie piaszczysta. Na południu nizina wciska się zatoką Saską w głąb gór. Ziemia tu żyzniejsza. Wogóle zaś jest nizina Niemiecka jednym wielkim polem, poprzerwanem lasami i łąkami. To też dostarcza najwięcej po Rosji żyta i ziemniaków na ziemi i najwięcej na ziemi buraków cukrowych. Nizinę przecinają żeglowne rzeki: Ren, Wezera, Łaba i Odra. Nadto zbudowano tu wiele kanałów, z których najdłuższy jest kanał Środkowy

(łączy Ren z Berlinem). W pośrodku dróg wodnych, bitych i żelaznych leży stolica Niemiec: Berlin (4 milj. mieszk.). Prawie całą nizinę zajmują Prusy, jedno z państw niemieckich. Prusy powstały przez podbój ziem słowiańskich i pruskich¹ (Prusy Wschodnie). Słowianie mieszkali niegdyś na zachód od rzeki Łaby. Ludność niziny jest rzadka i przeważnie protestancka. Na Śląsku, tudzież bliżej granicy z Polską oraz w Prusach Wschodnich, mieszka przeszło milion Polaków. Głównym portem Niemiec i jednym z największych portów w Europie jest położony nad szerokim ujściem rz. Łaby, Hamburg (przeszło 1 milj. mieszk.). Znane są również porty: Brema, przy ujściu rz. Wezery, Szczecin przy ujściu rz. Odry, Królewiec w Prusach Wschodnich.

Góry Średnie Niemieckie są zalesione i niezbyt wysokie (do 1500 *m*). Do tego są porozdzielane kotlinami i poprzecinane przez rzeki. Dlatego łatwo przez nie przejść z Niemiec północnych do południowych. Wiele tu mniejszych państw niemieckich (Saksonja, Turyngja, Hesja, Badenja i in.). Ludność gromadzi się w dolinach i kotlinach. Szczególnie gęste jest zaludnienie w kotlinie nad Renem, gdzie Niemcy posiadają najbogatsze na kontynencie zasoby węgla (po Wielkiej Brytanji dostarczają go najwięcej) i wiele rud, oraz w kotlinie Turyńsko-saskiej, gdzie występuje węgiel, rudy żelaza, miedź i sól. W tych kotlinach, a także na Śląsku, rozwinął się przemysł metalurgiczny, tkacki i chemiczny, dorównujący przemysłowi angielskiemu i francuskiemu. Tu również widzimy potężne miasta: Kolonję (ryc. 34), Essen nad Renem i Lipsk. Tu zatem leżą główne ogniska potęgi niemieckiej.

---

¹ Prusowie, lud pokrewny Litwinom, a mieszkający między dolną Wisłą i Niemnem, został w wiekach średnich przez Niemców wytępiony lub zniemczony.

Ryc. 34. Widok Kolonii. Zauważ rzekę Ren i podwójny most przez nią, oraz sławną katedrę kolońską.

Wyżyna Południowo-niemiecka jest lekko falistym krajem rolniczym. Odwadnia ją Dunaj, który stanowi ważną drogę na południowy wschód Europy. Klimat jest na wyżynie nieco surowszy. Wyżynę zajmuje drugie po Prusach co do obszaru państwo niemieckie — Bawaria, ze stolicą w Monachjum. Katolicka ludność Bawarii żyje przeważnie z rolnictwa. Sławna jest uprawa chmielu i produkcja piwa.

Niemcy są drugim co do zaludnienia (63 milj. mieszk.) państwem Europy. Są one republiką związkową, złożoną z kilkunastu państw. Państwa te są reprezentowane we wspólnym parlamencie. Mimo, że w wojnie światowej utraciły zabrane swego czasu Francji (Alzację i Lotaryngję), Danji (Szlezwig) i Polsce (Poznańskie, Pomorze, część Śląska) ziemie, oraz straciły wszystkie kolonie, są jednak państwem potężnym. Mają bowiem wysoko rozwinięty przemysł i prowadzą ożywiony handel. Na wielki

gospodarczy rozkwit Niemiec wpłynęły: 1) wielki rozwój nauki i umiejętne wyzyskanie jej wyników; 2) liczne drogi bite, żelazne, wodne, lotnicze i potężna flota handlowa; 3) zasobność kraju w węgiel i kruszce; 4) wielka pracowitość mieszkańców i zmysł do organizacji. Te zalety narodu niemieckiego należy nam naśladować!

Szwajcarja.

1. Pokaż Szwajcarję i powiedz, z jakimi państwami graniczy. 2. Określ położenie geograficzne Szwajcarji w Europie. 3. Pokaż Alpy i góry Jura oraz wyżynę, która leży między nimi. 4. Odczytaj, jak wysoko wznoszą się Alpy i góry Jura, a jak wysoko wyżyna Szwajcarska. 5. Wymień wielkie rzeki, które wypływają z Alp Szwajcarskich. 6. Zauważ jeziora na wyżynie Szwajcarskiej i powiedz, czy rzeki je przepływają. 7. Wymień najważniejsze miasta szwajcarskie. 8. Czy sły-
szałeś kiedy o zegarkach i o serach szwajcarskich? 9. Porównaj w przybliżeniu Szwajcarję co do powierzchni z Polską.

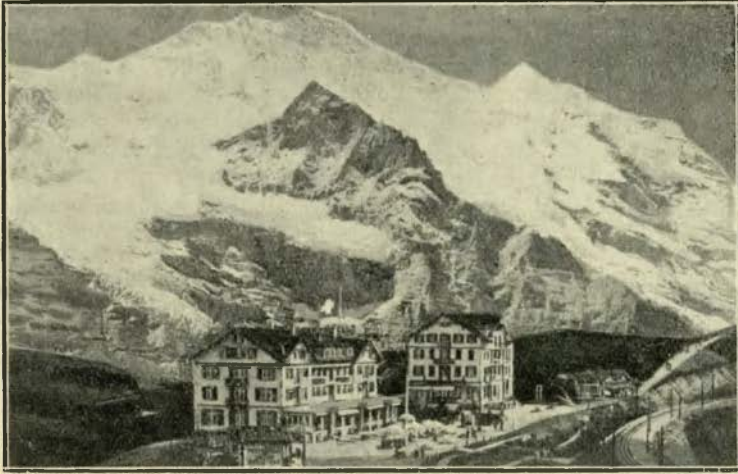
W Szwajcarji rozróżniamy trzy główne krainy geograficzne: 1) wyżynę Szwajcarską, 2) Alpy, 3) góry Jura.

Wyżyna Szwajcarska jest krainą falistą, poprzecinaną bogatymi w wodę rzekami, których siłę wyzyskuje się dla przemysłu maszynowego i tkackiego. W dolinach rzecznych widzimy piękne i duże jeziora. Na wyżynie skupia się $\frac{2}{3}$ ludności kraju. Tu leżą: stolica kraju Berno, nadto siedziba Ligi Narodów, Genewa, nad jez. Genewskiem, i przemysłowy Zurych.

Alpy Szwajcarskie (ryc. 35), sięgające swemi szczytami ponad 4000 *m* i z tego powodu pokryte wiecznym śniegiem i lodowcami, słyną z wspaniałych widoków. Dzięki temu ściągają turystów z całego świata. Przynosi to mieszkańcom duże zyski. Niższe części Alp znane są z hodowli bydła i wyrobu sera.

Góry Jura należą tylko w części do Szwajcarji. Kwitnie tu wyrób zegarków.

Ryc. 35. Widok pokrytych śniegami i lodowcami Alp szwajcarskich ze szczytem Jungfrau (4.167 m). Zauważ ogromne hotele u stóp gór.

Szwajcaria, mimo że jest krajem małym i niezbyt ludnym (4 milj. mieszk.), posiada jednak wśród państw Europy duże znaczenie. Leży na ważnym przejściu z Europy północno-zachodniej do Włoch. Komunikacji tej służą wspaniałe górskie drogi i długie tunele przez góry (Gotharda, Simplon). Szwajcaria posiada bardzo pracowitą ludność, która kraj niegdyś ubogi zamieniła na kwitnący kraj przemysłowy. Ludność ta tworzy państwo republikańskie, w którym współżyją zgodnie ze sobą trzy narodowości: Niemcy ($\frac{2}{3}$ ogółu ludności), Francuzi i Włosi. Mała Szwajcaria jest w tym względzie przykładem do naśladowania.

Austrja.

1. Pokaż Alpy Wschodnie, przyjmując górny Ren za granicę Alp Zachodnich i Wschodnich. 2. Jakie państwa leżą w Alpach Wschodnich? 3. Pokaż Austrię i państwa, które

ją otaczają. 4. W którym miejscu osiągają Alpy Wschodnie największą wysokość i jaką? 5. Zauważ: a) doliny podłużne i nazwij rzeki w nich płynące, oraz b) doliny poprzeczne w Alpach Wschodnich. 6. Pokaż Dunaj i wymień jego dopływy z Alp Wschodnich. 7. Określ położenie stolicy Austrii, Wiednia. 8. Zauważ niziny nad Dunajem. 9. Opisz podróż najkrótszą drogą z Warszawy lub z Krakowa do Wenecji i do Rzymu. 10. Przez jaki kraj Austria komunikuje się z Polską?

Rzeczpospolita austriacka jest z wielu względów podobna do Szwajcarii.

Przeszło $\frac{2}{3}$ kraju leży w Alpach Wschodnich (ryc. 36). Jakkolwiek są to góry wysokie (3.800 m), jednak ze wszech stron dostępne. Dzieje się to dzięki szerokim dolinom podłużnym, licznym dolinom poprzecznym, oraz niezbyt wysokim przełęczom. W dolinach podłużnych i w kotlinach (Graz, Celowiec) skupia się ludność, przerabiając w przemyśle metalurgicznym bogate rudy żelazne, wyzyskując coraz częściej siły wodne i oddając się hodowli bydła. Rozległe i dobrze zagospodarowane lasy pokrywają góry. Piękno zaś gór i zdrowy klimat ściągają wielu turystów.

Krainy naddunajskie — to na zachodzie dalszy ciąg wyżyny Bawarskiej, a na wschodzie niziny. Łagodniejszy niż w górach klimat i lepsza ziemia sprzyjają rolnictwu. Nie może ono jednak wyżywić licznej ludności (7 milj.). Ludność jest niemiecka i katolicka. Blisko $\frac{1}{3}$ ludności gromadzi się w stolicy kraju, Wiedniu. Dawna stolica państwa austriacko-węgierskiego okazuje się jednak za duża dla tak małego państwa i z trudem się rozwija. Rozwój swój zawdzięcza przedewszystkiem szczęśliwemu położeniu: 1) nad Dunajem, 2) w środku pomiędzy górami i 3) na skrzyżowaniu dróg z północy na południe (z Polski do Włoch) i z zachodu na wschód. Komunikacji tej służą liczne drogi i koleje alpejskie.

Ryc. 36. Alpy Wschodnie (austrjackie) w swych najwyższych, środkowych pasmach.

Wiedeń jest ważnym ogniskiem handlu międzynarodowego. Austrja zaopatruje się w Polsce w węgiel, naftę i mięso, a dostarcza Polsce wyrobów przemysłowych.

Węgry.

1. Pokaż Węgry na mapie politycznej Europy. 2. Wyień państwa, z którymi graniczą. 3. Pokaż nizinę Węgierską. Jakie góry ją otaczają? 4. Jaka rzeka ją przecina? Wyień jej dopływy. 5. Zauważ góry Węgierskie, które przecina Dunaj, i jezioro u ich stóp położone. 6. Zauważ nizinę Małą Węgierską, między górami Węgierskimi z jednej strony, a Alpami i Karpatami z drugiej strony. 7. Określ położenie Budapesztu. 8. Jakie góry oddzielają Węgry od Polski? 9. Jakie znane ci artykuły sprowadza Polska z Węgier?

Węgry są państwem nizinem, o madziarskiej, w $\frac{2}{3}$ katolickiej, a w $\frac{1}{4}$ protestanckiej ludności (8 milj.). Mają

ustrój monarchiczno-konstytucyjny. Zamiast króla rządzi jednak regent.

Nizina Węgierska składa się z niziny Wielkiej i Małej Węgierskiej. Owe niziny są oddzielone od siebie przez niskie góry Węgierskie. U ich stóp leży największe jezioro Europy zachodniej — Błotne. Niziny Węgierskie są to miejscami zupełnie płaskie równiny, o żyznej ziemi napływowej, a dosyć ostrym kontynentalnym klimacie. W tych warunkach niziny są bezleśne, pokryte ogrodami, polami i pastwiskami. Kraj dostarcza głównie pszenicy, kukurydzy, owoców i jarzyn, oraz świń. Sławne są także wina węgierskie. W górach bowiem Węgierskich oraz na południowych stokach Karpat pełno jest winnic. Artykuły te wymieniają Węgry z krajami sąsiednimi. Polska bierze z Węgier wino, a dostarcza Węgrom nafty i węgla.

Stolicą Węgier, zarazem głównym miastem przemysłowym i handlowym, jest Budapeszt (1·3 milj. mieszk.), położony malowniczo po obu stronach Dunaju.

Czechosłowacja.

1. Wymień państwa, z którymi graniczy Czechosłowacja.
2. Zauważ wydłużony kształt rzeczypospolitej czechosłowackiej.
3. Pokaż, gdzie leży stolica państwa, Praga, i powiedz, czy położenie to jest środkowe względem państwa czy nie.
4. Porównaj na mapie w przybliżeniu Czechosłowację z Polską, tak co do powierzchni, jak i co do kształtu.
5. Pokaż rzeki: Łabę, Wełtawę, Morawę, Wag, Cisę.
6. Rozróżnij w Czechosłowacji: *a)* kotlinę Czeską, *b)* góry ją otaczające, *c)* kotlinę nad rzeką Morawą, *d)* Karpaty zachodnie, *e)* Karpaty wschodnie, *f)* niziny nad górną Cisą.
7. Jakim językiem mówią Czesi i Słowacy?
8. Co słyszałeś o Karlsbadzie i o czeskim szkle?

Rzeczpospolita czechosłowacka leży w środku Europy, odsunięta, jak Austria, od morza. Rozpościera się w górach Czeskich i w Karpatach; składa się z wielu różnych krain.

1. Czworoboczna kotlina czeska jest pagórkowatą wyżyną, pochyloną ku północy. Wskazuje na to bieg rzek: Łaby i Wełtawy. Prawie w środku kotliny nad Wełtawą, niedaleko jej ujścia do Łaby, leży stara stolica państwa, Praga (700.000 mieszk.). Żyzna ziemia i łagodny klimat złożyły się na wysoki rozwój rolnictwa, które dostarcza zbóż, zwłaszcza jęczmienia, potem buraków cukrowych i chmielu. W związku z tem stoi przemysł cukrowniczy (Czechosłowacja zajmuje trzecie miejsce w produkcji cukru w Europie) i browarniany (sławne piwa czeskie). Nie brak także na wyżynie węgla, zwłaszcza brunatnego oraz rud kruszcowych, co nam wyjaśnia rozkwit przemysłu metalurgicznego i maszynowego, głównie koło Pilzna i Pragi. Sławne są wody mineralne i cieplice w Karlowych Warach (Karlsbad). Na wyżynie skupia się gęsta ludność rolniczo-przemysłowa. Ale również otaczające kotlinę góry Sudety i Rudawy Czeskie są gęsto zaludnione, głównie przez ludność niemiecką. Kwitnie tu przemysł tkacki, szklany i papierniczy. Las Czeski (Szumawa) zawdzięcza swą nazwę wielkim lasom.

2. Podłużna kotlina nad rzeką Morawą oddziela góry Czeskie od Karpat. Przez Bramę Morawską łatwo z niej przejść na Śląsk, którego część Czechosłowacja posiada. Kotlina Morawska słynie z urodzajnej gleby i z wysoko rozwiniętego rolnictwa. Najważniejszym miastem jest Brno.

Śląsk zaś zawdzięcza swój wysoki rozwój (przemysł metalowy i maszynowy) bogatym pokładom węgla (Ostrawa). Pokłady te leżą w przedłużeniu pokładów Śląska polskiego. Dobywa je z pod ziemi ludność polska, która odwiecznie w tej części Śląska mieszka. Północne Morawy i Śląsk przedstawiają drugie ważne skupienie ludności kraju.

3. Pełne łańcuchów górskich lub krótkich, choć wysokich pasm (Tatry) — Karpaty zachodnie, są ojczyzną Sło-

waków. Jest to ludność katolicka, zbliżona językowo do Czechów i do Polaków. Po dolinach i w szerokich kotlinach trudni się rolnictwem, w górach wypasem bydła i owiec. Największe dla rolnictwa znaczenie mają niziny nad dolnym Wagiem i nad Dunajem. Leży tam nad Dunajem największe miasto Słowaczyny — Bratysława. Góry dostarczają rud żelaznych, przetwarzanych na Śląsku. Znane są także liczne kąpiele, jak np. w Piszczanach.

4. Południowe stoki dobrze zalesionych Beskidów wschodnich zamieszkuje zrzadka Rusini, żyjąc z pasterstwa i z eksploatacji lasów. Większe znaczenie dla rolnictwa ma — 5. skrawek niziny Węgierskiej nad rzeką Cisą. Tu spotyka się już Węgrów.

Czechosłowacja jest krajem, którego ludność (14 milj.) oddaje się na zachodzie zajęciom rolniczym i przemysłowym, a na wschodzie rolniczym. Jest to ludność przeważnie katolicka, chociaż co do języka różna (Czesi 6·5 milj., Niemcy 3 milj., Słowacy 2 milj., Madziarzy 750.000, Rusini 450.000, Polacy 180.000, Żydzi 180.000 głów). Różnorodny skład narodowościowy państwa jest jedną z ujemnych stron w jego rozwoju. Natomiast pod względem gospodarczym kraj postępuje szybko naprzód. Składają się na to: 1) bogactwa przyrodzone kraju, 2) pracowita ludność, 3) wysoko rozwinięty przemysł już w czasach dawniejszych, 4) doskonałe drogi wodne (np. rzeka Łaba) i lądowe. Z tych linje kolejowe, łączące Berlin przez Pragę z Wiedniem i Polskę przez Bramę Morawską z Wiedniem i z Włochami, posiadają znaczenie międzynarodowe. Czechosłowacja dostarcza zagranicy swych wyrobów przemysłowych oraz cukru i piwa, a bierze z zagranicy surowce i środki żywności. Tak np. z Polski sprowadza węgiel, ropę naftową, drzewo i żywninę.

Rumunja.

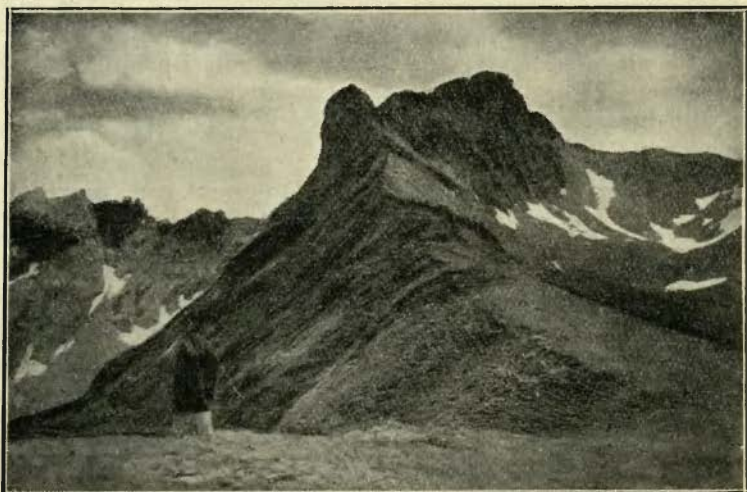
1. Pokaż Rumunię na mapie politycznej i powiedz, z jakimi państwami sąsiaduje. 2. Zauważ, iż Rumunja opiera się o rzeki: Dunaj na południu i Dniestr na północy. 3. Opisz wybrzeże morza Czarnego. 4. W jaki sposób uchodzi Dunaj do morza i jakie ma dopływy? 5. Pokaż i opisz wyżynę Siedmiogrodzką. Jak wysoko się wznosi; jakie i jak wysokie góry ją otaczają; jakie rzeki z niej wypływają? 6. Pokaż nizinę Wołoską nad Dunajem. 7. Określ położenie stolicy państwa — Bukaresztu — w stosunku do gór, Dunaju, morza Czarnego i całego państwa. 8. Jakie kraje rozpościerają się po obu brzegach rzeki Prutu? 9. Którędy najbliższej z Polski do morza Czarnego?

Rumunja leży między niziną Węgierską a morzem Czarnem i między Dunajem a Dniestrem.

Z pośród krain, które Rumunja posiada w Karpatach, najważniejszą jest kotlinowa wyżyna Siedmiogrodzka. Wzniesiona na około 600 *m*, jest jakby twierdzą, otoczoną górami (ryc. 37), tu i ówdzie przeszło 2000 *m* wzniesionemi. Stara to kolebka Rumunów, oddających się hodowli bydła i rolnictwu. Obok nich mieszkają późniejsi przybysze: Madziarzy i Niemcy (Braszów). Góry są pokryte wielkimi lasami i pastwiskami. Na wschodnich i południowych stokach i u stóp gór występuje w dużej ilości sól, nadewszystko jednak nafta (koło Plojeszti). Nafty dostarcza Rumunja najwięcej po Rosji w Europie.

Ku południowi przechodzą Karpaty w kraj pagórkowaty, dostarczający owoców, wina i tytoniu, a dalej w płaską nizinę Wołoską (Wołoszczyzna). Nieco inaczej wyglądają krainy, rozpościerające się po prawym (Mołdawja) i po lewym brzegu rzeki Prutu (Besarabja), które przypominają wyżynę Podolską. Nadzwyczaj żyzna ziemia i kontynentalny klimat sprawiają, iż Mołdawja i Wołoszczyzna są najważniejszymi krainami rolniczemi Rumunji.

Tu gromadzi się większa część szybko wzrastającej ludności kraju. Tu również na nizinie Wołoskiej rozpostarła się szeroko stolica kraju, Bukareszt (600.000 mieszk.). Krainy te dostarczają pszenicy, jęczmienia, a zwłaszcza kukurydzy, którą ludność rumuńska głównie się żywi. Tu i ówdzie uprawia się burak cukrowy.

Ryc. 37. Wysokie góry, zwane Alpami Transylwańskimi, otaczają wyżynę Siedmiogrodzką od południa.

Liczne, bogate w wodę i spławne rzeki zbiera potężny Dunaj, druga co do wielkości rzeka Europy. Wielkiem kolanem oblewa starą wyżynę Dobrudży, aby dostać się do morza trzymamienną deltą. Wybrzeże morza Czarnego jest pełne jezior nadbrzeżnych i mało dostępne. Mieszka nad niem obok Rumunów ludność turecka, tatarska i bułgarska. Na wybrzeżu leży jedyny port morski Rumunii — Konstanca. Oprócz Konstancy posiada jeszcze Rumunja porty: Gałac i Braiłę nad Dunajem.

Z powodu bogactwa wód jest Dunaj doskonałą drogą wodną. Konstanca oraz porty naddunajskie służą także Polsce, która skierowuje przez owe porty swe towary do Turcji, Syrii, Palestyny i Egiptu.

Rumunja jest monarchją konstytucyjną. Zajmuje powierzchnię równą $\frac{2}{3}$ obszaru Polski i liczy przeszło $\frac{1}{2}$ ludności Polski (17 milj.). Obok Rumunów, którzy stanowią $\frac{3}{4}$ ludności, oraz wspomnianych już Madziarów i Niemców, mieszkają tu Rusini, Polacy i Żydzi. Polacy (60 tys. głów) skupiają się głównie na Bukowinie (Czerniowce).

Jako kraj rolniczy, o ludności ubogiej i mało oświeconej, Rumunja rozwija się powoli. Na wywóz idzie przede wszystkim nafta, drzewo i zboże. Wzamian zato kraj otrzymuje artykuły przemysłowe z krajów zachodnich, a między niemi i z Polski (tkaniny, wyroby metalowe).

Lektura. Wypisy geograficzne.

Ćwiczenia. 1. Naznacz na mapce konturowej świata kolonie Anglii, Francji, Belgii i Holandji. 2. Narysuj w powiększeniu: cieśninę Kaletańską, ujście rzeki Renu, Tamizę z Londynem i Sekwanę z Paryżem i porównaj ujścia rzek ze sobą. 3. Oblicz w prostej linii odległość Warszawy od: a) Paryża, b) Londynu, c) Berlina, d) Genewy, e) Wiednia, f) Pragi, g) Bukaresztu. 4. Opisz podróż, wymieniając krainy, przez jakie przejeżdżasz, z Bukaresztu Dunajem do Budapesztu i Wiednia, z Wiednia drogą lądową do Pragi, Berlina, Hamburga, Kolonji, Monachjum, Genewy, Paryża, morzem do Londynu i Dublina. 5. Naznacz na mapce konturowej największe porty Europy zachodniej. 6. Zakreskuj na mapce konturowej najważniejsze obszary przemysłowe w Europie zachodniej. 7. Narysuj, przyjmując, że kwadrat o boku 1 cm równa się 1 milionowi mieszkańców, wykres porównawczy zaludnienia państw Europy zachodniej. 8. Wytnij z twardszego papieru kontury państw Europy zachodniej, porównaj je co do powierzchni i określ ich położenie.

Powtórzenie rozdziału VII. Niech ci utkwi w pamięci, że: 1. Wielka Brytania jest najpotężniejszym państwem Eu-

ropy; posiada największe kolonje i największą flotę handlową na świecie; dostarcza najwięcej węgla w Europie; posiada największy przemysł tkacki na świecie; język angielski jest najbardziej rozpowszechnionym na ziemi językiem europejskim; 2) Francja jest drugim państwem kolonialnym Europy; północna Francja, ze stolicą Paryżem, jest najważniejszą częścią Francji, kwitną tu bowiem przemysł i rolnictwo; Francja dostarcza najwięcej wina na świecie i ma najwięcej rud żelaznych w Europie; Francuzi słyną z wysokiej kultury i miłości ojczyzny; we Francji przebywa przeszło $\frac{1}{2}$ miliona Polaków; 3. Belgja jest krajem przemysłowym, a Holandja rolniczym i handlowym, oba zaś mają w Europie duże znaczenie; 4. Niemcy produkują dużo żyta, ziemniaków, cukru, węgla i żelaza; mają wysoko rozwinięty przemysł nad Renem i w Saksonji; 5) Szwajcaria i Austria żyją z przemysłu, chowu bydła i z odwiedzających Alpy turystów; 6. Czechosłowacja jest uprzemysłowiona na zachodzie a rolnicza na wschodzie; 7) Rumunja jest krajem rolniczym, bogatym jednak w lasy i naftę.

Rozdział VIII.

Kraje Europy wschodniej i północno-zachodniej.

Rosja.

1. Opisz granice Rosji europejskiej; wymień państwa, z którymi się styka; wymień morza, które Rosję oblewają. 2. Jakie góry będziesz uważał za granicę Rosji w Europie? 3. Wymień wielkie rzeki w Rosji. 4. Pokaż wielkie jeziora i powiedz, czy są większe od nich w Europie. 5. Zauważ na mapie fizycznej niziny nad morzem Bałtyckim i nad morzem Lodowatym Północnem. 6. Pokaż niski grzbiet górski, który oddziela dorzecze rz. Dwiny od dorzecza rz. Peczory. 7. Pokaż tundrę na wybrzeżu morza Lodowatego Północnego. 8. Określ położenie Leningradu (Petersburga) i Archangielska. 9. Pokaż płytę Rosyjską między rz. Dnieprem a Donem; zauważ na niej nieliczne wzniesienia ponad 300 m. 10. Określ w stosunku do owej płyty położenie: Moskwy, Tuły, Charkowa.

11. Pokaż płytę Czarnomorską. 12. Zauważ rzekę Boh i Doniec. 13. Określ położenie Kijowa. 14. Opisz półwysep Krymski; zauważ: jego kształt, wąski przesmyk, łączący go z lądem, płytke morze Azowskie. 15. Pokaż płytę Nadwołżańską i oblewającą ją Wołgę; oznacz wysokość płyty. 16. Opisz bieg Wołgi według jej kierunku, dopływów; zauważ prawy brzeg stromy a lewy niski, oraz rozwidlanie się rzeki w dolnym biegu i ujście deltowe; wymień miasta nadwołżańskie. 17. Opisz kraj zawołżański, przecięty rzekami Kamą i Uralem; zauważ miasta Perm i Orenburg. 18. Opisz Ural co do kierunku, długości, szerokości i wysokości gór. 19. Opisz niziny Nadkaspjskie; zauważ depresję, jeziora, piaski, błota; określ położenie miasta Astrachania.

Rosja jest największym co do powierzchni i co do zaludnienia państwem Europy (str. 74). Zajmuje cały wschód kontynentu, pomiędzy morzem Lodowatym Północnym, a morzem Czarnym i stanowi przejście z Europy zachodniej do Azji. Jest t. zw. republiką związkową (Z. S. S. R.), t. j. złożoną z kilku republik i terytorjów.

Na wielkim obszarze Rosji krain geograficznych jest dużo, chociaż ich urozmaicenie krajobrazowe jest małe. Przeważają płaskie lub pagórkowate równiny, wzniesione w niewielu punktach ponad 300 m, a poddzielane od siebie szerokimi dolinami rzek.

1. Nad zatoką Fińską i nad morzem Lodowatym Północnym ciągną się rozległe niziny. Stanowią one dorzecza rzek: Newy, Dwiny i Peczory. Przy ujściu Newy, która odprowadza do morza wody największych jezior w Europie: Ładogi i Onegi, leży dawna stolica Rosji, Petersburg albo Leningrad (1'6 milj. mieszk.), jedyny port rosyjski nad Bałtykiem. Na wybrzeżu morza Lodowatego Północnego spotykamy tundrę. Leży tu niezamarzający w zimie port Murmańsk.

Dalej na południu (aż po Wołgę) wchodzimy w wielki pas lasów, których ciąg dalszy znajduje się na Syberji.

Lasom tym zawdzięcza Rosja swe bogactwo drzewa. Ludność północnej Rosji (Syrjanie i Samojedzi) jest bardzo rzadka.

2. Między rzekami Dnieprem i Dźwiną od zachodu, a górną Wołgą i Donem od wschodu leży jedna z najważniejszych krain Rosji, zwana płytą Rosyjską. Klimat tu kontynentalny, o długich, ostrych zimach i o gorących a suchych latach. Północna część płyty otrzymuje więcej deszczów. Jest też pokryta lasami; dostarcza również żyta i ziemniaków, oraz lnu w ilości największej na ziemi. Ku południowi ilość opadów atmosferycznych staje się coraz mniejsza. A ponieważ gleba jest tu coraz żyzniejsza, przeto przeważa uprawa pszenicy. Płyta Rosyjska jest gęsto zaludnioną przez Rosjan, a na północnym zachodzie przez Białorusinów i Polaków (250.000 głów), częścią państwa. Tworzy centrum gospodarcze Rosji. Dzięki bowiem złożom węgla kamiennego (koło miasta Tuły i nad Dońcem), rozwinął się przemysł tkacki i żelazny. Głównym ogniskiem przemysłowym jest Moskwa (2 milj. mieszk.) z okolicą, obecna stolica Rosji (ryc. 38).

3. Po obu stronach dolnego Dniepru rozpościera się płyta, zwana Czarnomorską. Przecina ją Dniepr, tworząc sławne progi. Przedłużeniem płyty Czarnomorskiej jest Podole. Jego część zachodnia należy do Polski. Na Podolu i Wołyniu mieszka około 600.000 Polaków. Bardzo żyzna ziemia (czarnoziem) sprzyja uprawie pszenicy i buraków cukrowych. Pszenicy Rosja dostarcza najwięcej po Stanach Zjednoczonych, a cukru (buraczanego) najwięcej po Niemczech na świecie. W nadmiarze udaje się tu również kukurydza, tytoń i wiele jarzyn. Klimat jest jeszcze suchszy, niż dalej na północy.

Wyjątek w tym względzie stanowi górzyste wybrzeże półwyspu Krymskiego, które pod wpływem morza Czar-

Ryc. 38. Ogólny widok Moskwy. Zauważ liczne kopulaste cerkwie.

nego cieszy się klimatem łagodnym, zwłaszcza w zimie. To też bywa licznie odwiedzane. Udaje się tu winna latorośl. Na Krymie mieszkają Tatarzy krymscy, podczas gdy na płycie Czarnomorskiej Rusini. Rusini tworzą, podobnie jak Białorusini, należącą do związku republikę, ze stolicą w Charkowie. Nad Dnieprem leży stara stolica Rusi — Kijów (500.000 mieszk.). Niedaleko zaś ujścia Dniepru leży najważniejszy nad morzem Czarnym port rosyjski — Odessa.

4. Pomiędzy Donem a Wołgą wznosi się, podobna do Rosyjskiej, płyta Nadwołżańska. Jest to kraj rolniczy o żyznej ziemi. Oblewa go od północy i od wschodu Wołga, największa rzeka w Europie (3600 *km* długości i 1·6 milj. *km*² dorzecza). Posiadając dużo wody, a mały spadek, jest wspaniałą drogą wodną. Uchodzi również za rzekę bardzo rybną. Nad Wołgą leży wiele

wielkich miast, jak Nowogród Niżny, Kazań, Samara, Saratów. Prawy brzeg Wołgi jest stromy, a lewy niski.

5. Kraj zawołżański stanowi łagodne przejście do gór Uralu. Przecinają go rzeki Kama i Ural. Góry Ural są niskie (do 1700 m), miejscami nawet spłaszczone. Na południu lesiste, słyną w swym środku z bogactw mineralnych, jak żelaza, platyny i miedzi. Dobywanie skupia się w Permie i Swierdłowsku. Za Wołgą mieszkają Czeremisi, Wotjacy, Tatarzy, Baszkirzy i t. p. ludy, pochodzenia azjatyckiego.

6. Rozległa nizina nad morzem Kaspijskiem schodzi nawet poniżej poziomu morza (depresja). Jest to bezleśny, słony step, na którym wypasa się liczne trzody owiec, bydła i koni. Rosja liczy zwierząt domowych najwięcej w Europie. Tu i ówdzie uzyskuje się sól ze słonych jezior. Kraj zamieszkują Kałmucy i Kirgizi. Największym miastem jest Astrachan przy ujściu Wołgi. Wołga tworzy tu liczne ramiona i uchodzi do morza delta.

Rosja jest krajem rolniczym. Przemysł zaczyna się dopiero rozwijać. Gospodarczy rozwój państwa został jednak powstrzymany przez sowiecki system rządzenia państwem, który tłumi produkcję rolniczą i prywatną, oraz gwałci religię, przeciwnie poglądy polityczne i dobre obyczaje. To też ruch handlowy jest mały i niewiele tylko przenosi obroty handlowe Polski. Stosunki handlowe Rosji z Polską nie są jeszcze uregulowane. Polska wywozi do Rosji węgiel i wyroby przemysłowe, a sprowadza rudy żelazne, nieco ryb i zboża.

Litwa, Łotwa i Estonja.

1. Pokaż Litwę, Łotwę i Estonję. 2. Z jakimi państwami graniczą owe kraje? 3. Określ ich położenie w stosunku do Bałtyku, Polski i Rosji. 4. Wymień rzeki, które przecinają

Litwę, Łotwę i Estonję; jakie są ich ujścia? 5. Opisz wybrzeże; wymień zatoki i wyspy. 6. Zauważ nizinność krajów i bogactwo jezior. 7. Wymień stolice krajów i inne ważniejsze miasta. 8. Co ci wiadomo z historii o unji Litwy z Polską i o Inflantach? 9. Opisz podróż koleją z Polski (Warszawy) do Łotwy i do Estonji.

Litwa, Łotwa i Estonja są to trzy niewielkie co do powierzchni (48.000 do 65.000 km^2) i co do zaludnienia (Estonja 1·1, Łotwa 1·9, Litwa 2·3 milj. głów) rzeczpospolite nadbałtyckie, które powstały po wielkiej wojnie. Są rzadko zaludnione.

Na podłożu skalnym pełno niewysokich, usypanych przez dawne lodowce pagórków, a wśród nich jezior. Tu i ówdzie rozlega się między pagórkami lekko falista równina, przecięta rzeką. Klimat na wybrzeżu nieco złagodzony wpływem morza (str. 69), we wnętrzu krajów jest kontynentalny i dość surowy. Gleba jest przeważnie piaszczysta. To też żyto, owies, ziemniaki i len są głównymi produktami tych krajów. Len wywozi się z każdego z nich. Lasów jest już niedużo. Najwięcej ma ich Łotwa (24% powierzchni kraju) i dlatego wywozi zagranicę dość dużo drzewa. Wielkie przestrzenie zajmują łąki, pastwiska i torfowiska. W każdym kraju kwitnie hodowla bydła rogatego, owiec i kóz; produkty mleczne wywozi się nawet zagranicę. Mineralów pożytecznych jest bardzo mało (najwięcej w Estonji). Dlatego przemysł rozwija się słabo. Wszystkie trzy kraje są krajami rolniczymi. Każdy z nich jednak korzysta z wygodniejszego, niż Polska, dostępu do morza. To też w miastach nadmorskich skupia się niewielki przemysł i ruch handlowy, jak na Litwie w Kłajpedzie, Rydze w Łotwie i Tallinie w Estonji.

Litwa, Łotwa i Estonja mają niewiele artykułów do zbycia. Potrzebują zaś węgla, nafty i wyrobów przemy-

słowych. Towary te sprowadzają w pewnej części z Polski. Podczas gdy Litwa nie ułożyła jeszcze swoich stosunków z Polską, to Łotwa i Estonja pozostają z Polską w przyjaznych stosunkach gospodarczych i politycznych. Litwę, niegdyś związaną unją z Polską, zamieszkują katolicy Litwini, stanowiąc $\frac{3}{4}$ ludności kraju. W stolicy Litwy, Kownie, koło Kowna i nad granicą polsko-litewską mieszka przeszło 200.000 Polaków. Mieszkańcy Estonji są pochodzenia fińskiego. W Łotwie mieszkają Łotysze, lud stanowiący przejście między Litwinami a Estami. Są, podobnie jak Estowie, religii przeważnie protestanckiej. Na Łotwie, koło Dyneburga, mieszka przeszło 80.000 Polaków.

Finlandja.

1. Określ położenie Finlandji w stosunku do: a) otaczających ją państw, b) mórz, oraz c) według szerokości geograficznej. 2. Porównaj Finlandję co do powierzchni z Polską. 3. Zauważ mnóstwo jezior w południowej części Finlandji. 4. Zauważ, iż Finlandja jest na północy wyższa, niż na południu. 5. Zauważ drobne wysepki i zatoczki na wybrzeżach Bałtyku. 6. W jaki sposób Finlandja może się najłatwiej komunikować z Polską?

Finlandja leży między Bałtykiem a morzem Lodowatym Północnem. Oddziela Szwecję od Rosji. Jest krajem wprawdzie tak wielkim, jak Polska, ale liczy tylko 3·6 milj. mieszkańców. Są to Finowie, wysoko posunięci w oświeceniu, religii protestanckiej. Szwedzi stanowią tylko $\frac{1}{10}$ część ludności. Kraj należy do najrzadziej zaludnionych w Europie. Jest republiką.

Finlandja jest, z wyjątkiem na północy, niziną. Kraj obraz obraz nizin urozmaicają liczne pagórki, pomiędzy którymi widać dużo (100.000) jezior. Stąd Finlandja bywa nazywana krajem tysiąca jezior. Rzeki łączą jeziora ze sobą, niekiedy zapomocą wodospadów. Siłę wód wy-

zyskuje się. Wnętrze kraju ma glebę nieurodzajną i jest, z wyjątkiem na północy, pokryte nieprzebranymi lasami. Lasy zajmują $\frac{2}{3}$ powierzchni kraju. Drzewo się wywozi albo przerabia na materiał tarty lub na papier. Tu i ówdzie kopie się rudy żelazne. Pod uprawę roli nadają się najlepiej południowe krainy nadbrzeżne. Tu uprawia się nieco zbóż. Głównie jednak kwitnie hodowla bydła. Wywóz produktów zwierzęcych (masła, mięsa, skór) z Finlandji jest znaczny. Na wybrzeżu leżą najważniejsze miasta, wśród nich stolica Rzeczypospolitej fińskiej, Helsinki (Helsingfors). Handel Finlandji z Polską jest nieduży. Polska wywozi do Finlandji węgiel i nieco artykułów przemysłowych.

Szwecja i Norwegja.

1. Pokaż półwysep Skandynawski. Gdzie zrasta się z kontynentem? Jakie morza go oblewają?
2. Pokaż odgałężenia drugorzędne półwyspu.
3. Zauważ liczne zatoki i wysepki na wybrzeżu zachodnim.
4. Pokaż: a) góry po zachodniej stronie półwyspu, b) wyżyny i niziny po stronie wschodniej i rzeki, płynące do siebie równolegle.
5. Zauważ obniżenie nizinne w środku Szwecji i jeziora tam położone; nazwij je.
6. Określ położenie stolicy Szwecji — Sztokholmu i stolicy Norwegji — Oslo.
7. Wyszukaj port Göteborg nad Kattegatem i port Bergen nad morzem Norweskiem.
8. Pokaż miasto najdalej na północy położone.
9. Który król polski pochodził ze Szwecji?
10. Co słyszałeś o wojnach Polski ze Szwecją?

Szwecja i Norwegja leżą na półwyspie Skandynawskim, po obu jego stronach. Szwecja zajmuje część wschodnią, wyżynno-nizinną, Norwegja część zachodnią, górską. Szwecja jest zwrócona ku Bałtykowi i do wnętrza Europy, Norwegja jest zwrócona ku oceanowi Atlantycykiem. Szwecja ma, mimo położenia nad morzem, klimat kontynentalny i surowy, Norwegja ma na wybrzeżu klimat oceaniczny, o łagodnych zimach, tak że wody Atlan-

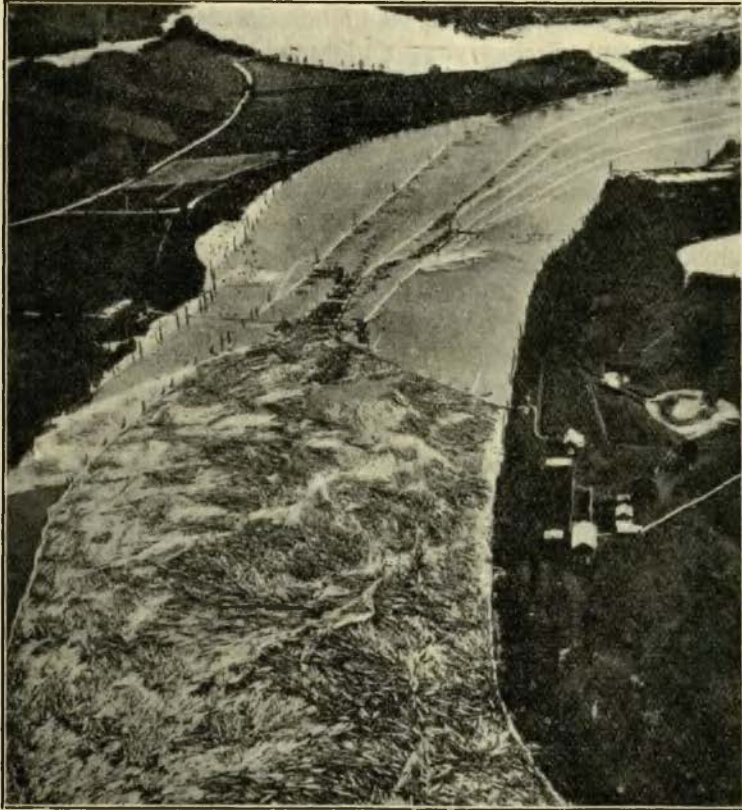
tyku nigdy u jej wybrzeży nie zamarzają, a o chłodnych latach. Opadów jest dużo. Szwecja i Norwegia są zamieszkałe przez pokrewną sobie ludność, pochodzenia germańskiego, o wysokiej kulturze, religji protestanckiej. Oba kraje są monarchjami konstytucyjnymi.

Szwecja jest krajem rozległym. Dzieli się na północną, środkową i południową. Szwecja północna jest wyżyną, pochyloną ku Bałtykowi. Po tej pochyłości spływają rzeki, odwadniając liczne jeziora i dostarczając sił wodnych. W wyzyskiwaniu sił wodnych zajmuje Szwecja drugie miejsce w Europie (po Francji). Kraj jest zajęty przez lasy, które naogół pokrywają $\frac{3}{5}$ Szwecji. To też Szwecja jest obok Rosji i Finlandji najbogatszym krajem leśnym Europy. Drzewo przeobraża się na materiał tarty i na papier, oraz wywozi się z kraju (ryc. 39). Drugim bogactwem Szwecji północnej są nieprzebrane i bardzo zasobne w metal rudy żelazne. Te wywozi się również w wielkiej ilości.

Szwecja środkowa jest niziną, oddzielającą w poprzek Szwecję północną od południowej. Widzimy tu trzy wielkie jeziora. Są one połączone kanałem. Nad jeziorem wschodniem, w pobliżu Bałtyku, leży malowniczo rozpostarta stolica Szwecji, Sztokholm (blisko $\frac{1}{2}$ milj. mieszk.). Na wybrzeżu zachodniem rozwija się coraz lepiej pierwszy port Szwecji — Göteborg. Szwecja środkowa ma również duże zasoby rud i jest najbardziej uprzemysłowioną częścią kraju (przemysł maszynowy). Szwecja południowa cieszy się na wybrzeżach żyzną glebą i dość łagodnym klimatem. Z tego powodu jest krajem rolniczym.

Rolnictwo nie może jednak wyżywić ludności (6 milj. głów). Więcej znaczy hodowla zwierząt domowych. Szwecja za swoje masło, drzewo, rudy, a nawet maszyny, sprządza wyroby przemysłowe, zboże i węgiel. Węgiel, ce-

Ryc. 39. Spław drzewa na rzece Dal w północnej Szwecji.

ment, cukier idą głównie z Polski. Do Polski zaś sprowadza się ze Szwecji wiele maszyn (np. mleczarskich) i rud. Szwecja z kraju rolniczego zamienia się powoli w kraj przemysłowy. Z Polską łączy ją od wieków stosunki polityczne (dynastia Wazów) i gospodarcze.

Puste góry i wysokogórskie wyżyny wypełniają Norwegię. Ponieważ wznoszą się ponad granicę wiecznego śniegu, pokryte są przeto śniegiem i lodowcami.

Od strony morza pocięte są głęboko w ląd wcinającymi się zatokami. Są to słynne z pięknych widoków fiordy. Na wybrzeżu i we fiordach skupia się nieliczna ludność kraju (2·6 milj. głów). Brak żyznej ziemi nie sprzyja uprawie roli. Większe znaczenie ma chów bydła i owiec, za czym idzie nawet wywóz zagranicę mleka i tłuszczów. Różnorodne kruszce, dobywane tu i ówdzie w górach, wielkie zasoby węgla na wyspach Szpicbergu, a nade wszystko bogate siły wodne przyczyniają się do rozwoju przemysłu (chemicznego, papierniczego).

Największym jednak źródłem dochodów Norwegii jest rybołówstwo morskie. Norwegowie łowią od wieków śledzie, sztokfiszę i t. p. ryby, w bogatych w owe ryby morzach przybrzeżnych, a wieloryby, fok i t. p. ssaki morskie w dalekich morzach zimnych. Stąd wywozi się z Norwegii ryby i tran w dużej ilości do różnych krajów, a między innymi i do Polski, a sprowadza się środki żywności. Rybołówstwu i handlowi służy wielka flota handlowa, oraz porty w Oslo i w Bergen. Oslo jest stolicą kraju.

Danja i Islandja.

1. Oznacz położenie Danji w stosunku do mórz Bałtyckiego i Północnego. 2. Porównaj Danję co do powierzchni ze Szwecją i Norwegją. 3. Zauważ półwysep Jutlandzki, wyspy duńskie, oraz cieśniny je przedzielające. 4. Określ położenie Kopenhagi. 5. Pokaż kolonję duńską, Grenlandję. 6. Pokaż wyspę Islandję i oznacz jej położenie w stosunku do Europy i oceanu Atlantyckiego. 7. Zauważ wyżynność wyspy i wulkan Hekla. 8. Gdzie leży stolica kraju, Rejkjawk? 9. Opisz podróż z Polski do Danji i do Islandji.

Danja leży na półwyspie Jutlandzkim i na wyspach, które zamykają wejście do morza Bałtyckiego. Półwysep jest po stronie zachodniej równą i nędzną krainą. Natomiast, pełne zatok wybrzeże wschodnie półwyspu, oraz

wyspy — są gęsto zaludnionemi krajinami rolniczemi. Tu, dzięki łagodnemu klimatowi oraz żyznej ziemi, wysokiej oświacie, pracowitości i doskonałej organizacji mieszkańców, rozwinęła się w sposób nadzwyczajny uprawa zbóż i roślin pastewnych, nadewszystko zaś chów bydła, świń i drobiu. Do robót polnych sprowadza się robotników aż z Polski. Mała Danja (43.000 km^2 i 3·5 milj. ludności) jest jednym z najważniejszych krajów hodowlanych Europy. To też kraj wywozi wielkie ilości masła, sera, innych tłuszczów, jaj i mięsa. Stolicą kraju jest Kopenhaga (750.000 mieszk.) nad cieśniną Sundzką. Danja, zamieszкана przez naród germański, pokrewny Norwegom i Szwedom, religji protestanckiej, jest monarchją konstytucyjną. Należą do niej w Europie puste prawie wyspy Farøer (Owce), a w Ameryce Grenlandja. Polsce dostarcza Danja tłuszczów i samochodów, a zaopatruje się w Polsce w węgiel.

Należąca doniedawna do Danji, Islandja, jest obecnie państwem niezależnem. Jest to pusta i pokryta w części lodami oraz czynnymi wulkanami wyspa. Mieszka na niej około 100.000 ludzi pochodzenia germańskiego, którzy trudnią się rybołówstwem i chowem owiec. Stolicą kraju jest Rejkjawk.

Lektura. Wypisy geograficzne.

Ćwiczenia. 1. Zmierz długość rzek: Wołgi, Dniepru i Dunaju i porównaj je ze sobą. 2. Zmierz długość Uralu i Karpat i porównaj je ze sobą. 3. Oblicz odległość Moskwy od morza Czarnego, Bałtyku, Lodowatego Północnego, Kaspjskiego i od Warszawy. 4. Oznacz na mapce konturowej tundrę, obszar lasów, uprawy żyta i ziemniaków, pszenicy i kukurydzy, stepów w Rosji, tudzież najważniejsze obszary przemysłowe i górnicze. 5. Wykreśl na mapce konturowej państwa, położone nad Bałtykiem. Wytnij z tektury ich zarysy i porównaj je co do powierzchni. 6. Wykreśl rysunek porównawczy zaludnienia tych państw. 7. Oblicz odległość drogi morskiej

z Gdyni do: Kopenhagi, Oslo, Goteborga, Sztokholmu, Helsinki, Tallina, Rygi i Kłajpedy. 8. Naznacz na mapce konturowej trzy wielkie krainy w Szwecji.

Powtórzenie rozdziału VIII. Powtórz i zapamiętaj sobie, że: 1) Rosja jest największym co do powierzchni i zaludnienia państwem Europy; 2) płyty Rosyjska i Czarnomorska są najważniejszymi krainami rolniczymi Rosji; 3) Rosja dostarcza najwięcej żyta i ziemniaków na ziemi, a bardzo dużo pszenicy i cukru; 4) Rosja, mimo wielkich bogactw, nie rozwija się pomyślnie; 5) republiki nadbałtyckie Litwa, Łotwa, Estonja, Finlandja są krajami rolniczymi, dostarczającymi drzewa, lnu i produktów hodowlanych; 6) Szwecja, bogata w rudy żelazne i siły wodne, staje się szybko krajem przemysłowym; 7) Norwegja żyje głównie z rybołówstwa morskiego; 8) Danja jest najważniejszym krajem hodowlanym Europy.

Rozdział IX.

Kraje Europy południowej.

Hiszpanja i Portugalja.

1. Pokaż półwysep, na którym leżą Hiszpanja i Portugalja.
2. Wymień morza, które półwysep oblewają i wskaż przylądki, cieśniny i wyspy.
3. Wymień rzeki, uchodzące do oceanu Atlantyckiego i do morza Śródziemnego.
4. Pokaż góry Pireneje i Betyckie.
5. Pokaż wyżyny Kastylijskie. Jak wysoko leżą? Zauważ góry, które je przedzielają.
6. Pokaż niziny nadbrzeżne i nadrzeczne.
7. Zauważ, iż przeważają na półwyspie wyżyny oraz góry.
8. Oznacz położenie stolicy Hiszpanji — Madrytu i stolicy Portugalji — Lizbony.
9. Pokaż miasta: Barcelonę, Walencję, Bilbao, Porto.
10. Którędy Hiszpanja i Portugalja mogą komunikować się z resztą Europy?
11. Wymień kolonie hiszpańskie i portugalskie.

Hiszpanja i Portugalja leżą na półwyspie, który od starożytnego ludu Iberów zowie się Iberyjskim, lub od gór Pirenejów — Pirenejskim. Półwysep Iberyjski znajduje się na południowo-zachodnim krańcu Europy, między morzem Śródziemnym a oceanem Atlantyckim. Od

Afryki oddziela go cieśnina Gibraltarska. $\frac{4}{5}$ półwyspu zajmuje królestwo hiszpańskie (21 milj. mieszk.), a $\frac{1}{5}$ Rzeczpospolita Portugalja (6 milj. mieszk.). Oba kraje są zamieszkałe przez pokrewną sobie ludność romańską, religji katolickiej, jednak z dużym odsetkiem analfabetów.

Wnętrze półwyspu jest rozległą wyżyną. Góry Kastylijskie dzielą wyżynę na północną, rolniczą i dostarczającą zboża, i na południową, stepową, gdzie wypasa się duże trzody owiec i kóz. Klimat wyżyn jest kontynentalny i suchy. Wyżyny są otoczone górami lub opadają stopniami ku wybrzeżom. Przecinają je ubogie w wodę rzeki. Są rzadko zaludnione. W samym środku półwyspu, a u stóp gór Kastylijskich, leży stolica Hiszpanji — Madryt (800.000 mieszkańców). Wyżyny i góry Hiszpanji kryją jednak w sobie wiele rud żelaza i miedzi, które się wywozi. W związku z bogactwem rud pozostaje rozwój przemysłu nad zatoką Biskajską, koło miasta Bilbao. Bardzo ważnym ogniskiem przemysłowym jest również Barcelona (750.000 mieszk.).

Niziny nadbrzeżne i wybrzeża cieszą się łagodnym klimatem i sprzyjają rozwojowi rolnictwa, a nadewszystko ogrodnictwa. Ludność się zagęszcza; wiele jest miast (Walencja) i ogrodów. Krainy dostarczają przedewszystkiem owoców (pomarańcz, cytryn), jarzyn i korka (Portugalja). Nadewszystko zaś udaje się tu winna latorośl, tak że wino się wywozi. Poza tem ludność żyje z rybołówstwa. Ani Hiszpanja ani Portugalja nie mogą się same wyżywić i sprowadzają zboże, a nadto artykuły przemysłowe i węgiel.

Oba kraje brały swego czasu udział w odkryciach geograficznych i zdobyły dla siebie liczne zamorskie kolonie. Hiszpanja już je jednak w znacznej części utraciła. Portugalja ma jeszcze bogate, choć źle wyzyskiwane posiadłości w Afryce (str. 16).

Włochy.

1. Pokaż góry Apenin i półwysep, na którym leżą. 2. Określ położenie półwyspu Apenińskiego w stosunku do morza Śródziemnego i do kontynentu europejskiego. 3. Wymień morza, oblewające półwysep. 4. Z jakimi państwami stykają się Włochy? Jakie wyspy należą do Włoch? 5. Porównaj półwysep Apeniński z półwyspem Iberyjskim i Bałkańskim, co do wielkości i co do położenia. 6. Pokaż, które części Alp należą do Włoch. 7. Pokaż nizinę, przeciętą przez rzekę Pad (Padańska) i wymień miasta, które na niej leżą. 8. Opisz przebieg Apeninu przez półwysep i Sycylię. 9. Zauważ rzekę Tyber i Rzym nad nią położony, wulkan Wezuwusz koło Neapolu i wulkan Etnę na Sycylii. 10. Opisz wyspę Sardinję pod względem konfiguracji. 11. Wymień posiadłości włoskie na morzu Śródziemnym i w Afryce. 12. Co ci wiadomo o Rzymie? 13. Jakie znane ci artykuły sprowadza się z Włoch do Polski?

Włochy leżą na półwyspie, zwanym od gór Apenińskim, oraz na wyspach. Szczęśliwe położenie półwyspu w pośrodku morza Śródziemnego, zarówno jak łagodny klimat śródziemnomorski (str. 70), wielkie bogactwo owoców i jarzyn sprawiły, że tu powstało w starożytności potężne państwo rzymskie, tu w Rzymie obrała sobie siedzibę głowa kościoła katolickiego i tu powstało nowożytne królestwo włoskie. Ze względu na wiele pamiątek historycznych i budowlanych, których jest pełno w miastach włoskich, są Włochy odwiedzane przez turystów z całego świata.

Włochy opierają się, na przestrzeni od zatoki Genueńskiej aż po morze Adryatyckie, o południowe stoki Alp. Posiadają blisko $\frac{1}{4}$ część tych gór. W odsoniętych od północy dolinach i nad słynąciami z pięknych krajobrazów jeziorami, klimat jest cieplejszy; rosną niektóre drzewa południowe (kaształy jadalne, cyprysy, oliwki) i skupia się dość gęsta ludność. W górach kwitnie pasterstwo.

Nizina Padańska wiąże półwysep z kontynentem. Żyzna gleba sprzyja uprawie pszenicy, kukurydzy, ryżu oraz buraka cukrowego. Kultura rolna stoi wysoko.

Włochy dostarczają pszenicy więcej, niż Polska, ale buraka cukrowego i cukru mniej. Wszędzie hoduje się jedwabnika, tak że Włochy dostarczają najwięcej surowego jedwabiu w Europie. Nizinę przecina i użyźnia bogata

Ryc. 40. Wezuwjuusz z dymiącym kraterem.

w wodę rzeka Pad. Do morza uchodzi deltą. Niedaleko jej ujścia leży, na drobnych wysepkach uroczo położona, Wenecja. Większa część miast rozłożona jest jednak u stóp gór. Miasta te korzystają z bogatych sił wodnych, zastępujących we Włoszech brak węgla. Stąd rozwinął się u podnóża Alp wielki przemysł. Największym miastem przemysłowym i handlowym Włoch północnych jest Medjolan (900.000 mieszk.). Nizina Padańska jest najważniejszą krainą Włoch.

Półwysep jest prawie w całości wypełniony przez góry Apenińskie, które przechodzą nawet na Sycylję. Są to góry przeważnie puste lub pokryte niskorosłym lasem. Wypasa się na nich sporo owiec i kóz. Ku wybrzeżom opadają stopniami. Ludzi jest najwięcej w owych przygórskich niższych krainach i na wybrzeżach. Po zachodniej stronie gór dużo jest wygasłych lub jeszcze czynnych wulkanów, jak Wezuwjuusz (ryc. 40) koło Neapolu, lub większa od niego Etna na Sycylji. Wpobliżu wulkanów jednak ziemia jest szczególnie żyzna. Po tej

Ryc. 41. Kościół św. Piotra w Rzymie. Obok, na prawo, t. zw. Miasto Watykańskie z pałacem papieża i z ogrodami.

stronie gór i na sąsiednich wyspach dobywa się wiele pożytecznych minerałów. Najważniejsze z nich są rtęć i siarka (na Sycylii).

Rzeki na półwyspie są małe i w wodę ubogie. Nad największą z nich, Tybrem, leży stolica Włoch, Rzym (900.000 mieszk.). Osobno wydzielone z Rzymu „Miasto Watykańskie“ jest siedzibą papieża i stolicą Kościoła katolickiego (ryc. 41). Prawie wszędzie w krainach nadbrzeżnych widzimy pola, winnice i ogrody. To też Włochy dostarczają najwięcej po Francji wina na ziemi i zaopatrują Europę w owoce (pomarańcze, cytryny, figi, migdały, jabłka i t. p.) oraz w oliwę. Poza tem ludność kraju trudni się rybołówstwem morskiem.

Włochy prowadzą ożywiony i wielki handel z całym światem. Posiadają flotę handlową, większą od Francji, oraz wiele portów. Z tych największe są Genua i Neapol (970.000 mieszk.). Za swoje owoce, jedwab, maszyny

(samochody) i tkaniny, wino i sery sprowadzają zboże, węgiel, drzewo i t. p. Polska dostarcza Włochom węgla, jaj i cukru.

Włochy są krajem niewielkim (310.000 km^2), ale gęsto zaludnionym (41 milj. głów). Ludność żyje przeważnie z uprawy roli. Ponieważ wzrasta szybko, przeto, nie znajdując w ojczyźnie dogodnych warunków pracy, opuszcza w dużej liczbie kraj ojczysty i emigruje do państw europejskich i za morze. Odpływ ludności chce rząd skierować do kolonij włoskich. Włochy posiadają bowiem 12 wysp u wybrzeża Małej Azji (największą jest wyspa Rodos), w północnej Afryce Libję a na wschodnim wybrzeżu Afryki Eritreę i Somali. Kolonje afrykańskie nie wszędzie nadają się do kolonizacji. Dzięki szybkiemu rozwojowi przemysłu i przyrostowi ludności, stały się Włochy po wojnie jedną z potęg Europy.

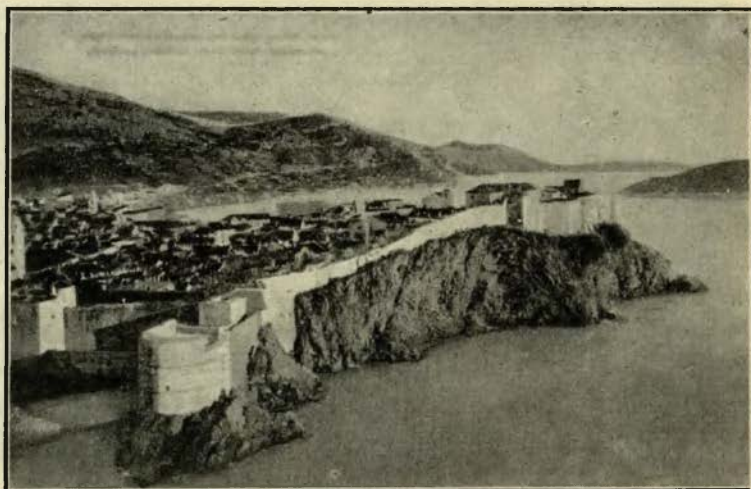
Jugosławja.

1. Oznacz położenie Jugosławji w stosunku do państw sąsiednich i do morza. 2. Zauważ liczne wyspy i dobrze rozczłonkowane wybrzeża morza Adrjatyckiego. 3. Jakie wielkie rzeki płyną przez Jugosławję? 4. Określ położenie i wysokość gór Dynarskich. 5. Pokaż niziny, położone nad rzeką Sawą, Drawą i Dunajem. 6. Określ położenie stolicy kraju — Belgradu.

Półwysep Bałkański, nazwany tak od gór Bałkanu, jest zajęty przez drobne państwa europejskie. Z nich największym jest królestwo Jugosławja. Zajmuje ono północno-zachodnią część półwyspu.

Jugosławia, mimo że leży nad Adrjatykiem, ma utrudniony dostęp do morza przez wysokie, a przeważnie puste, wapienne góry Dynarskie. Wybrzeże dalmatyńskie (ryc. 42) jest jednak dobrze rozczłonkowane. Pełno tu zatok i wysp. Posiada kilka dobrych portów i dosyć gęste zaludnienie. Łagodny klimat sprzyja uprawie owoców

Ryc. 42. Wybrzeże dalmatyńskie w pobliżu Dubrownika. Zauważ: *a* — stromość i skalistość wybrzeża; *b* — półwysep, na którym leży otoczony starymi murami Dubrownik; *c* — wyspę.

i winnej latorośli. Bywa również odwiedzane przez letników. Związek jednak wybrzeża z wnętrzem kraju jest słaby.

Głównymi krainami Jugosławji są niziny, rozpostarte nad rzekami: Sawą, Drawą i Dunajem. Niziny nadrzeczne, o bardzo żyznej glebie, dostarczają poddostatkami pszenicy i kukurydzy. Na otaczających je zaś od południa stokach górskich pełno jest lasów i ogrodów. Hoduje się tam również wiele bydła i świń. Stąd zboże, drzewo, śliwki i zwierzęta domowe wywozi się z kraju, a sprowadza wzamian zato wyroby przemysłowe. Przy ujściu rzeki Sawy do Dunaju leży stolica królestwa jugosłowiańskiego, Belgrad (250.000 miesz.). Mieszkańcy Jugosławji (12 milj.) należą do tego samego szczepu południowo-słowiańskiego i mówią tym samym językiem. Różnią się jednak między sobą religią. Serbowie są bo-

wiem prawosławnymi lub mahometanami, a Kroaci i Słowacy katolikami. Jugosławia jest krajem rolniczym.

Bułgarja.

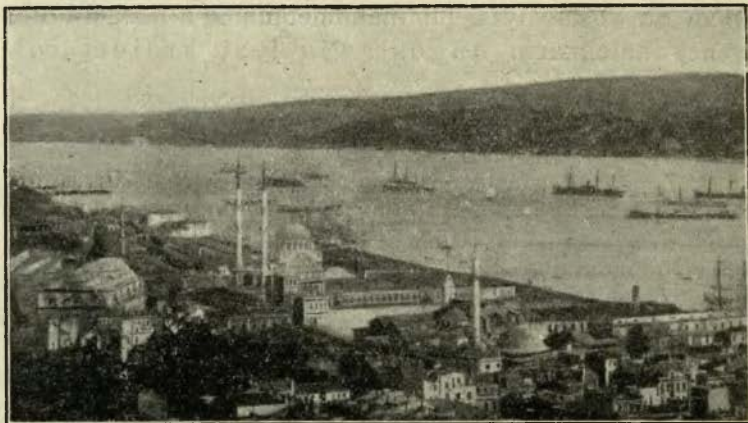
1. Z jakimi państwami graniczy Bułgarja? 2. Jakie morze ją oblewa? 3. Pokaż Dunaj, jako północną granicę Bułgarji. 4. Wskaż góry Bałkan i rzekę Maricę. 5. Określ położenie stolicy kraju — Sofji, w stosunku do głównych krain państwa. 6. Jakim narodem są Bułgarzy?

Bułgarja leży w północno-wschodniej części półwyspu Bałkańskiego. Oparta jest o Dunaj na północy i o morze Czarne od wschodu. Idąc od Dunaju na południe, przechodzimy naprzód przez równinę naddunajską, potem przez góry Bałkan, następnie przez kotlinę rzeki Maricy i góry Rhodope. Najważniejszymi krainami są: równina Naddunajska i kotlina Maricy. Pierwsza dostarcza pszenicy i kukurydzy, druga owoców i jarzyn, nadewszystko jednak tytoniu i róż, używanych do wyrobu olejku różanego. Produkty te wywozi się zagranicę wzamian za wyroby przemysłowe. Góry są pokryte lasami lub służą pasterstwu. Bułgarja jest mało rozwiniętym krajem rolniczym. Zamieszkuje ją ludność słowiańska (5 milj.), pochodzenia fińskiego, religji prawosławnej. Stolicą królestwa bułgarskiego jest Sofja.

Turcja (europejska).

1. Pokaż cieśninę Bosfor, morze Marmara, cieśninę Dardanele. 2. Określ położenie Konstantynopola.

Do Turcji należał niegdyś cały półwysep Bałkański. Turcja utraciła jednak w XIX i XX stuleciu owe kraje, zatrzymując w swem posiadaniu tylko skrawek wybrzeży, celem ochrony cieśnin (ryc. 43). Cieśniny są wąskie. Stąd łatwa jest przez nie komunikacja Europy z Azją.

Ryc. 43. Cieśnina Bosfor. Na lewo Konstantynopol.

Na granicy obu kontynentów powstał starożytny Konstantynopol (Stambuł), który był niegdyś wspaniałą stolicą Turcji. Obecnie zachował tylko znaczenie handlowe.

Albanja.

1. Oznacz położenie Albanji. 2. Opisz jej wybrzeża i krajobraz.

Albanja leży na wyrównanym zachodnim wybrzeżu półwyspu Bałkańskiego, między Jugosławią a Grecją. Składa się z Albanji górnej, która jest przedłużeniem gór Dynarskich, i z Albanji dolnej. W nadbrzeżnych krainach Albanji dolnej udaje się nieco kukurydzy, tytoniu i owoców. Starożytna ludność (800.000 głów) kraju jest bardzo zacofana. Jest przeważnie religii mahometańskiej. Stolicą królestwa albańskiego jest Tirana.

Grecja.

1. Którą część półwyspu Bałkańskiego zajmuje Grecja?
2. Jakie państwa otaczają Grecję od północy? 3. Jakie oble-

wają ją morza? 4. Jakie jest rozczłonkowanie wybrzeży greckich: bogate czy ubogie? 5. Zauważ wąską zatokę Koryncką i przesmyk Koryncki. 6. Określ położenie stolicy Grecji, Aten.

Republika helleńska czyli grecka (6 milj. mieszk.) zajmuje południową część półwyspu Bałkańskiego. Należą do niej także północne wybrzeża morza Egejskiego i 220 wysp, z których największą jest Kreta. Góry wypełniają w przeważnej części półwysep a nawet wyspy. Są one puste i służą hodowli owiec i kóz. Tu i ówdzie jednak przerywają je urodzajne kotliny. W owych kotlinach oraz na wybrzeżach skupia się ludność, uprawiając wszędzie winną latorośl, oliwki, figi i t. p. owoce południowe, które się wywozi. Powszechnie znany jest wywóz rodzyneków. Grecja jest krajem rolniczym. Przemysł zaczyna się dopiero rozwijać, znajdując podstawę rozwoju w bogactwie rud żelaznych.

Doskonale rozczłonkowane wybrzeża i liczne wyspy sprzyjają rozwojowi żeglugi i rybołówstwa. To też Grecy zastąpili już w starożytności jako naród żeglarski i handlowy, i do dzisiaj zachowali tę sławę. Dzięki swej przedsiębiorczości, stworzyli ongiś bardzo wysoką kulturę i skolonizowali wybrzeża morza Śródziemnego i Czarnego. Starą stolicą Grecji są, pełne wspaniałych zabytków budownictwa i sztuki, Ateny (z portem Pireusem, 850.000 mieszk.).

Lektura. Wypisy geograficzne.

Ćwiczenia. 1. Zmierz największą długość i szerokość morza Śródziemnego. 2. Opisz drogę morską z Gdyni do: Lizbony, Barcelony, Genui, Neapolu, Aten, Konstantynopola i Konstancy. 3. Naznacz na mapce konturowej, w których krajach udają się owoce południowe i jakie? 4. Porównaj ze sobą półwyspy południowo-europejskie pod względem: a) rzeźby, b) klimatu, c) ilości mieszkańców, d) produkcji. 5. Wykreśl mapkę polityczną półwyspu Bałkańskiego, zaznaczając stolice państw.

Powtórzenie rozdziału IX. Zapamiętaj sobie, że: 1) największym państwem Europy południowej i jedną z potęg europejskich są Włochy; 2) kraj ten dostarcza jedwabiu, masy, wina, owoców południowych i serów; 3) cierpi z powodu przeludnienia i dąży do zdobycia kolonij; 4) największym państwem bałkańskim jest Jugosławia; 5) jest to kraj rolniczy, podczas gdy Grecja jest krajem rolniczym i handlowym.

Spis treści.

	Str.
Rozdział I. Australja, Nowa Zelandja, Nowa Gwinea i drobne wyspy oceanu Spokojnego, ocean Indyjski, kraje i morza bieguna południowego	3
Australja. Warunki geograficzne kontynentu	3
Główne krajobrazy Australji	4
Nowa Zelandja	7
Nowa Gwinea	8
Archipelagi wysp na oceanie Spokojnym	8
Ocean Indyjski	9
Kraje i morza bieguna południowego	10
Lektura	10
Ćwiczenia	10
Powtórzenie rozdziału I	11
Rozdział II. Afryka. Ocean Atlantycki	11
Afryka. Urzeźbienie powierzchni kontynentu	11
Rzeki i jeziora	13
Położenie geograficzne, wielkość i kształt kontynentu, wyspy i morza	13
Klimat	14
Ludność i podział polityczny Afryki	15
Najważniejsze krainy geograficzne Afryki	17
Ocean Atlantycki i morze Lodowate Północne	21
Lektura	23
Ćwiczenia	23
Powtórzenie rozdziału II	23
Rozdział III. Ameryka Północna	23
Nowy Świat, jego podział i znaczenie	23
Rzeźba kontynentu	24
Położenie geograficzne, wielkość i rozcłonkowanie Ameryki Północnej	27
Stosunki klimatyczne, świat roślinny i zwierzęcy	28
Człowiek a warunki geograficzne. Podział polityczny	29
Krainy geograficzne Ameryki Północnej	31

Alaska, Kanada z archipelagiem Franklina, Grenlandja . . .	31
Stany Zjednoczone	33
Meksyk i republiki środkowo-amerykańskie	36
Indje Zachodnie czyli wyspy środkowo-amerykańskie	37
Lektura	38
Ćwiczenia	38
Powtórzenie rozdziału III	38
Rozdział IV. Ameryka Południowa i ocean Spokojny . . .	38
Rzeźba powierzchni	38
Położenie, wielkość, rozczłonkowanie i kształt kontynentu	40
Klimat, świat roślinny i zwierzęcy	41
Ludność, podział polityczny	42
Najważniejsze krainy geograficzne. Krainy wschodnie	42
Krainy zachodnie	46
Ocean Spokojny albo Wielki	47
Lektura	48
Ćwiczenia	48
Powtórzenie rozdziału IV	48
Rozdział V. Azja	49
Urzeźbienie powierzchni	49
Rzeki i jeziora	50
Położenie geograficzne, wielkość i kształt kontynentu, pół- wyspy, wyspy i morza, znaczenie Azji w geografii i historii	51
Klimat, świat roślinny i zwierzęcy	52
Ludność i podział polityczny	53
Najważniejsze krainy geograficzne Azji. Azja północna	55
Azja środkowa	56
Azja południowo-wschodnia	58
Azja Przednia	63
Lektura	66
Ćwiczenia	66
Powtórzenie rozdziału V	66
Rozdział VI. Europa. Wiadomości ogólne	67
Położenie geograficzne, wielkość, kształt, rozczłonkowanie kontynentu, morza Europy	67
Rzeźba kontynentu	68
Stosunki klimatyczne	69
Świat roślinny i zwierzęcy	70
Ludność, jej rozmieszczenie, osiedla, języki i religie	72
Państwa	73
Znaczenie Europy	74

Lektura	75
Ćwiczenia	75
Powtórzenie rozdziału VI	75
Rozdział VII. Kraje Europy zachodniej	76
Wielka Brytania i Irlandja	76
Francja	79
Belgia i Holandja	82
Niemcy	85
Szwajcaria	88
Austrja	89
Węgry	91
Czechosłowacja	92
Rumunja	95
Lektura	97
Ćwiczenia	97
Powtórzenie rozdziału VII	97
Rozdział VIII. Kraje Europy wschodniej i północno-za-	
chodniej	98
Rosja	98
Litwa, Łotwa i Estonia	102
Finlandja	104
Szwecja i Norwegja	105
Danja i Islandja	108
Lektura	109
Ćwiczenia	109
Powtórzenie rozdziału VIII	110
Rozdział IX. Kraje Europy południowej	110
Hiszpanja i Portugalja	110
Włochy	112
Jugosławia	115
Bułgarja	117
Turcja (europejska)	117
Albanja	118
Grecja	118
Lektura	119
Ćwiczenia	119
Powtórzenie rozdziału IX	120

Spis rycin.

	Str.
1. Góry Australskie w Nowej Południowej Walji	5
2. Step australski sztucznie nawodniony.	6
3. Okręt, na którym Vasco da Gama dotarł do Indyj	9
4. Plastyczna mapa Afryki	12
5. Wódz Zulusów z Natalu	16
6. Sahara. Oaza na tle wydmy	18
7. Słonie afrykańskie w dziewiczym lesie	19
8. Ogólny widok wsi murzyńskiej w Ugandzie	20
9. Grób Kolumba w katedrze w Sewilli	22
10. Mapa plastyczna Ameryki północnej	25
11. Wodospad Niagara z lotu ptaka	26
12. Indianin Ameryki północnej w stroju uroczystym	30
13. Rodzina Eskimosów	32
14. Zaorywanie preryj w zachodniej Kanadzie	32
15. Rozległe niziny nad rzekami Mississippi i Missouri	35
16. Widok na kanał Panamski	37
17. Plastyczna mapa Ameryki południowej	39
18. Plantacja kawy w Brazylii	44
19. Lucena, osada polska w stanie Parana w Brazylii	45
20. Widok pokrytych śniegami Andów w Argentynie	47
21. Plastyczna mapa Azji	50
22. Yianszikaj, pierwszy prezydent republiki chińskiej, jako typ Chińczyka	54
23. Widok gór Karakoram, pokrytych wiecznymi śniegami i lodowcami	57
24. Góry Ałtaj (wschodnie), na pograniczu pustyni Gobi we wnętrzu Azji	58
25. Uprawa pola ryżowego w Chinach	59
26. Wulkan Fudzijama na południowy zachód od Tokio	61
27. Plantacja trzciny cukrowej na wyspie Jawie	62
28. Benares nad Gangesem	63
29. Mekka, święte miejsce mahometan	65

30. Londyn	77
31. Winnice w Szampanji	81
32. Katedra w Brukseli	83
33. Uprawa kwiatów w Holandji	84
34. Widok Kolonji	87
35. Widok pokrytych śniegami i lodowcami Alp szwajcarskich ze szczytem Jungfrau	89
36. Alpy Wschodnie (austriackie) w swych najwyższych środ- kowych pasmach	91
37. Wysokie góry, zwane Alpami Transylwańskimi, otaczają wyżynę Siedmiogrodzką od południa	96
38. Ogólny widok Moskwy	101
39. Spław drzewa na rzece Dal w północnej Szwecji	107
40. Wezuwusz z dymiącym kraterem	113
41. Kościół św. Piotra w Rzymie	114
42. Wybrzeże dalmatyńskie w pobliżu Dubrownika	116
43. Cieśnina Bosfor	118

- 30. Wzrost w dzieciństwie
- 31. Wzrost w młodości
- 32. Wzrost w dorosłości
- 33. Wzrost w starości
- 34. Wzrost w chorobach
- 35. Wzrost w warunkach niekorzystnych
- 36. Wzrost w warunkach korzystnych
- 37. Wzrost w warunkach ekstremalnych
- 38. Wzrost w warunkach socjalnych
- 39. Wzrost w warunkach ekologicznych
- 40. Wzrost w warunkach kulturowych
- 41. Wzrost w warunkach ekonomicznych
- 42. Wzrost w warunkach politycznych
- 43. Wzrost w warunkach społecznych
- 44. Wzrost w warunkach psychologicznych
- 45. Wzrost w warunkach genetycznych
- 46. Wzrost w warunkach hormonalnych
- 47. Wzrost w warunkach enzymatycznych
- 48. Wzrost w warunkach biochemicznych
- 49. Wzrost w warunkach fizjologicznych
- 50. Wzrost w warunkach patologicznych

KSIĄŻNICA-ATLAS S. A.

LWÓW, CZARNIECKIEGO 12 — WARSZAWA, N. ŚWIAT 59

poleca

ST. NIEMCÓWNA

DYDAKTYKA GEOGRAFJI

8°. Str. VIII + 336. Zł. 9'60.

Dzieło to jest pierwszą polską na większą skalę zakrojoną syntezą dydaktyki geografji, opartą w głównej mierze na wynikach doświadczeń, prowadzonych przez autorkę według nowoczesnych metod szkoły pracy i zasad doboru materiału naukowego, odpowiednio do poziomu umysłowego rozwoju i zainteresowań geograficznych danej klasy. W trzech odrębnych częściach traktuje książka o dydaktyce ogólnej, o pomocach naukowych i wkońcu o szczegółowej dydaktyce geografji, ujętej problemami i obejmującej w całości zagadnienia, tkwiące w treści programów szkolnych.

E. de MARTONNE

ZASADY GEOGRAFJI FIZYCZNEJ

Tłum. St. Pawłowskiego.

Z licznymi rycinami i bibliografją. — Zł. 10'—.

BIBLIOTEKA

GEOGRAFICZNO-DYDAKTYCZNA

POD RED. PROF. DR. ST. PAWŁOWSKIEGO

1. *Jeziński W.* Szkolny zakład geograficzny . . . . . 2'—
2. *Tarnawski A.* O najważniejszych instrumentach przy nauce geografji Cz. I . . . . . —
3. *Niemcówna St.* Nauczanie geografji w szkołach szwedzkich 1'80
4. *Bzowski K.* Jak uczyć o klimacie . . . . . 1'80
5. *Pawłowski St.* O geografji . . . . . —
6. *Wąsowicz J.* Jak powstaje mapa geograficzna . . . . . —
7. *Szumański T.* O najważniejszych projekcjach kartograficznych . . . . . —
8. *Przybylska M.* O używaniu mapek konturowych przy nauce geografji . . . . . —

